

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**UYGULAMA YÖNLERİYLE
AZÎMET VE RUHSAT**
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Ali VAR

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK

KASTAMONU-2019

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**UYGULAMA YÖNLERİYLE
AZÎMET VE RUHSAT**

Mehmet Ali VAR

Danışman	Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK
Jüri Üyesi	Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Jüri Üyesi	Dr. Öğretim Üyesi M.Abdülmecit KARAASLAN

KASTAMONU-2019

TEZ ONAYI

Mehmet Ali VAR tarafından hazırlanan " **Uygulama Yönleriyle Azimet ve Ruhsat** " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile **Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK
(Danışman) Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN
Bartın Üniversitesi

20/09/2019

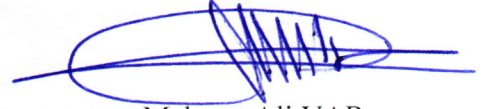
Enstitü Müdürü

Prof.Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Mehmet Ali VAR

ÖNSÖZ

Cenab-ı Allah’a hamdü sena, kulu ve elçisi, Peygamberimiz Hz. Muhammed’e (s.a.v.) salât ve selâm olsun. Cihanşümul bir din olan İslam dini, insanların ruh ve beden dünyasına hitap eden çeşitli emir ve yasaklar getirmiştir. Cenab-ı Allah, dinin en iyi şekilde yaşanmasını isterken, günah olmadığı sürece iki şey arasında tercihte bulunmak gerektiğinde kolay olanı seçme hürriyeti bahşetmiştir.

İslam dini; insanların dünya ve ahiret hayatını düzenleyen, ona bir takım kurallar getiren bir nizamdır. Bu din, kişilerin hayatlarında dengeli bir ömür sürmesini arzu eder. Bundan dolayı kişinin ifrat ve tefritte değil vasat (orta yol) üzere olmasını ister. Hükümlerde yerine göre azîmet, yerine göre ruhsat üzere hareket edilmesi bu dengeyi sağlamada en iyi metotlardan biridir.

Azîmet ve ruhsat, Müslüman’ın dinî-hukukî hayatında uyguladığı iki önemli vecîbedir. Kişi, dinî yaşantısında yerine göre azîmetle hareket ederken şartları gerektirdiği zaman ruhsatla amel etmek durumundadır. Bu durum Müslüman’a yerine göre vacip, yerine göre mübahtır. Yani her zaman azîmetle amel etmek daha sevap değildir.

Azîmet ve ruhsat, konusunu usûl ve fîrû yönünden ele aldık. Konunun usûl yönünü, ilmî şartlarını tespit ettikten sonra daha ziyade genel fıkhîtan örneklerle tatbikat yönüne ağırlık vermeye çalıştık. Şüphesiz bu çalışma İslam hukukundaki tüm helal ve haramları ele alan bir çalışma değildir. Ancak gücümüz yettiği kadarıyla eserlerde dağınık olarak bulunan ruhsat örneklerini bir araya getirmeye çalıştık. Bunu yaparken ruhsat örneklerinin bir ruhsat sebebine dayandığını tesbit ettik. Bu çalışmadaki temel amaç bir Müslüman’ın İslam hukukundaki “ibadet ve muemelât” alanındaki ruhsat örneklerini bir arada bulup dinin izin verdiği çerçevede kolaylıkları öğrenerek daha güzel yaşamaktır.

Tezimizin giriş bölümünde, konunun takdimi, sınırlarının tespiti ve kaynakların tanıtımı ile değerlendirilmesi yapılmıştır.

Birinci bölümde azîmet ve ruhsat konusunun, usûl-ü fıkıh sistematîği içerisinde yer aldığı konum belirlenmiştir. Teklîfî ve vaz'î hükümler, azîmet ve ruhsat kavramları, çeşitleri, hükmü ve azîmet-ruhsat ilişkisi ele alınmıştır.

İkinci bölümde ruhsatlara temel teşkil eden hukukî prensipler zarûret, meşakkat ve kolaylık ilkesi ve ruhsatlara temel teşkil eden sebepler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ibadetler ve muâmelât alanındaki uygulama örnekleri verilerek konunun fûrû yönü göz önüne serilmiştir. Ülkemizde yapılan Türkçe çalışmalarda çok fazla değinilmeyen veya dağınık olarak bulunan ruhsat örnekleri toplanmıştır.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde konunun tespit edilen hususları belirtilmiştir.

Bu çalışmamızda gerek kaynak temini, gerek tecrübeleri ile yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Recep Özdirek ve İslam Hukuku Anabilim Dalı bölüm hocalarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim. Konuları ele alırken imkânlar ve kaynaklar ölçüsünde en iyisini yapmaya çalıştım. Hatalarımız olduysa Cenab-ı Allah'tan af, ilim erbabından kılavuzluk etmelerini talep ederim.

Gayret ve çalışmak bizden, başarı Yüce Allah'tandır.

Mehmet Ali VAR

Kastamonu, Eylül, 2019.

ÖZET

UYGULAMA YÖNLERİYLE AZÎMET VE RUHSAT

Mehmet Ali VAR

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Bölümü
İslam Hukuku Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK

İslam hukuku, insanların dünya ve ukbâ hayatını düzenleyen, ona belirli kurallar getiren hukuk nizamıdır. Bu nizam kişilerin hayatlarında dengeli bir hayat sürmelerini ister. Bunun için mü'minin ifrat ve tefritte değil, orta yol üzere yaşamasını hedefler.

Azîmet ve ruhsat, Müslüman'ın dinî-hukukî hayatında uyabileceği iki kavramdır. Azîmet; bütün zaman ve mekâna hitap eden, tüm mükellefler için geçerli olan genel kaidelerdir. Ruhsat ise gerekli şartların bulunmasına bağlı olarak bazı mükellefler için geçerli olan özel hükümlerdir. Kişi, dinî hayatında yerine göre azîmetle hareket ederken, şartları olduğu zaman ruhsatla amel edebilmektedir. Bu durum dinî hayatın sürekliliğini, kulların yükümlülüklerden kurtulmasını sağlarken insanların problemlerine çözüm bulma işini kolaylaştırmaktadır.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, genel bir girişten sonra konunun takdimi, sınırlarının tespiti ve kaynakların tanıtımı ile değerlendirilmeler yapılmıştır.

Birinci bölümde teklîfî ve vaz'î hükümler, azîmet ve ruhsatın kısımları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ruhsatlara temel teşkil eden hukukî prensipler ve ruhsat sebepleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde uygulama örnekleriyle ibadetler ve muamelât alanındaki örnekler verilerek konunun fûrû yönü işlenmiştir.

Çalışmamızın gayesi azîmet ve ruhsatı tanıtmak, ruhsatın tatbikat yönlerini vererek, azîmetin her zaman üstün olmadığını, bazı durumlarda ruhsatla amelin tercih edilmesi gerektiğini göstermektir.

Anahtar kelimeler: Hüküm, azîmet, ruhsat, kulluk, kolaylık, zarûret, ihtiyaç, meşakkat.

2019,....sayfa

ABSTRACT

DETERMINATION AND EASINESS IN RELIGION WITH PRACTICE ASPECTS

Mehmet Ali VAR

Kastamonu University
Social Sciences Institute
Department of Basic Islamic Sciences
Department of Islamic Law
Supervisor: Doctor-Lecturer: Recep ÖZDİREK

Islamic law regulates the life of the people of the world and the hereafter brings him a set of rules that regulate the law. It wants people to lead a balanced life in their lives. For this purpose, it wants Muslims not to stay behind and not to fall behind, but to live in the middle state.

The determination and the easiness are two concepts that Muslims can obey in their religious and legal life. It is all the rules that apply to the obliged, all the time and place. The easiness is the provisions applicable to some obliged parties depending on the existence of the necessary conditions. A person can act in accordance with his / her religious life when he/she has conditions. This situation makes the continuation of religious life free from the obligations of the servants while facilitating the solution of the problems of people.

Our thesis consists of an introduction and three chapters. After a general introduction, the introduction of the subject, the determination of its boundaries and the introduction of the resources were evaluated.

In the first part, the proposal and the provisions of the clause, the determination and the easiness are discussed.

In the second part, the legal principles and the reasons for the determination are examined.

In the third chapter, the examples of worship and examples in the field of practice are given and the *fürû* aspect of the subject is covered.

The purpose of our study is to introduce the determination and the easiness to show the application of the easiness and to show that the determination is not always superior, and in some cases the easiness must be preferred.

Key Words: provision, determination, easiness, servitude, convenience, necessity, need, difficulty.

2019, ...pages

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
KONUNUN TAKDİMİ VE SINIRLARININ TESPİTİ.....	2
KAYNAKLARIN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	4

I. BÖLÜM

FIKİH USÛLÜ BAKIMINDAN AZÎMET VE RUHSAT

1. FIKİH USÛLÜ BAKIMINDAN AZÎMET VE RUHSAT	10
1.1. Teklîfî Hükümler ve Vaz'î Hükümler	10
1.1.1. Teklîfî Hükümler.....	11
1.1.2. Vaz'î Hükümler.....	13
1.2. Azîmet.....	14
1.2.1. Sözlük Anlamı.....	14
1.2.2. Terim Anlamı	15
1.2.3. Azîmetin Kısımları.....	17
1.2.4. Azîmetin Hükümü ve Önemi	17
1.3. Ruhsat	18
1.3.1. Sözlük Anlamı.....	18
1.3.2. Terim Anlamı	19
1.3.3. Ruhsatın Kısımları	24

1.3.3.1. Hanefîlere göre ruhsatın kısımları.....	24
1.3.3.1.1. Fiilin yapılması veya yapılmaması açısından ruhsat.....	25
1.3.3.1.2. Hakikat ve mecaz anlamı açısından ruhsat.....	26
1.3.3.1.2.1. Hakikat anlamında ruhsat.....	26
1.3.3.1.2.2. Mecaz anlamındaki ruhsat	27
1.3.3.1.3. Azîmet hükmünün varlığını koruyup korumaması açısından ruhsat	29
1.3.3.2. Diğer mezheplere göre ruhsatın kısımları	31
1.3.3.2.1. Mâlikî ve Şâfiîlere göre ruhsatın kısımları	31
1.3.3.2.2. Hanbelîlere göre ruhsat	33
1.3.4. Ruhsatın Hükümü ve Önemi.....	33
1.4. Azîmet ve Ruhsat İlişkisi	36

II. BÖLÜM

RUHSATLARA TEMEL TEŞKİL EDEN HUKUKÎ PRENSİPLER VE RUHSAT SEBEPLERİ

2. RUHSATLARA TEMEL TEŞKİL EDEN HUKUKÎ PRENSİPLER VE RUHSAT SEBEPLERİ	38
2.1. Ruhsatlara Temel Teşkil Eden Hukukî Prensipler.....	38
2.1.1. Zarûret Prensibi.....	38
2.1.1.1. Zarûretin tanımı	39
2.1.1.2. Zarûretin mahiyeti.....	39
2.1.2. Meşakkat Prensibi	43
2.1.2.1. Meşakkatin tanımı	44
2.1.2.2. İslam'da gayenin meşakkat olup olmadığı.....	44
2.1.2.3. Meşakkat- sevap ilişkisi.....	46
2.1.2.4. Meşakkatin ölçüsü ve göreceliği	47
2.1.3. Kolaylık Prensibi.....	48

2.1.3.1. Kolaylığın takdimi ve mahiyeti	48
2.1.3.2. Kolaylığın kısımları.....	51
2.2. Ruhsat Sebepleri	54
2.2.1. Zarûret	54
2.2.1.1. Zarûretin dar ve geniş anlamı	54
2.2.1.2. Zarûretin mahiyeti ve ruhsata etkisi	56
2.2.2. Meşakkat	61
2.2.2.1. Meşakkatin tanımı ve mahiyeti.....	61
2.2.2.2. Meşakkatin ruhsat sebebi olması için gerekli şartlar	62
2.2.2.3. Meşakkatin kısımları	63
2.2.2.3.1. Ruhsata sebep olma açısından meşakkatin kısımları.....	64
2.2.2.3.1.1. Hakikî meşakkat	64
2.2.2.3.1.2. Vehme dayanan (hayalî) meşakkatler	64
2.2.2.3.2. Mutad olup olmama açısından meşakkatin kısımları.....	65
2.2.2.3.2.1. Mutad olan meşakkat	65
2.2.2.3.2.2. Mutad olmayan meşakkat.....	65
2.2.2.3.3. İbadetlerden ayrılıp ayrılmama açısından meşakkatin kısım- ları	66
2.2.2.3.3.1. İbadetlerden ayrılmayan meşakkatler	66
2.2.2.3.3.2. İbadetlerden ayrılan meşakkatler	67
2.2.3. Hâcet/İhtiyaç	69
2.2.3.1. İhtiyacın tanımı	69
2.2.3.2. İhtiyacın mahiyeti.....	70
2.2.3.3. Zarûret ve hâcet/ihtiyaç arasındaki farklar	71
2.2.3.4. İhtiyacın ruhsata etkisi ve şartları	72
2.2.3.4.1. İhtiyacın ruhsata etkisi	72

2.2.3.4.2. İhtiyacın ruhsat sebebi olmasının şartları	73
2.2.4. İkra (Cebir ve Tehdit)	74
2.2.4.1. İkra'nın tanımı	74
2.2.4.2. İkra'nın mahiyeti ve kısımları	75
2.2.4.2.1. İkra'nın mahiyeti	75
2.2.4.2.2. İkra'nın kısımları	76
2.2.4.3. İkra'nın şartları	77
2.2.4.4. İkra'nın ruhsata etkisi	78
2.2.5. Sefer (Yolculuk)	81
2.2.5.1 Sefer'in tanımı	81
2.2.5.2. Sefer/ yolculuğun mahiyeti ve kısımları	82
2.2.5.2.1. Uzun sefer	82
2.2.5.2.2. Kısa sefer	84
2.2.5.3. Yapılış amacına göre yolculuklar	84
2.2.5.4. Seferilikte vatan kavramı	86
2.2.5.5. Seferiliğin şartları	87
2.2.5.6. Seferin ruhsata etkisi	88
2.2.6. Hastalık	89
2.2.6.1. Hastalığın tanımı	89
2.2.6.2. Hastalığın mahiyeti ve ruhsata etkisi	89

III. BÖLÜM

UYGULAMA ÖRNEKLERİYLE AZİMET VE RUHSAT

3. UYGULAMA ÖRNEKLERİYLE AZİMET VE RUHSAT	91
3.1. İbadetlerdeki Ruhsat Örnekleri	91
3.1.1. Namazların Kısaltılması Ruhsatı	91

3.1.2. Namazların Cem Edilmesi Ruhsatı	95
3.1.3. Orucu Tehir veya Tutmama Ruhsatı	98
3.1.3.1. Hasta için oruç tutmama ruhsatı	99
3.1.3.2. Yolcu için oruç tutmama ruhsatı	100
3.1.3.3. Masiyet seferinde zarûret hali ruhsatı	102
3.1.4. Hastanın Oturarak, Yatarak veya İma ile Namaz Kılma Ruhsatı... ..	103
3.1.5. Cuma veya Bayram Namazının Düşmesi Ruhsatı	106
3.1.5.1. Cuma namazının düşmesi ruhsatı	106
3.1.5.2. Bayram namazının düşmesi ruhsatı	108
3.1.6. Camiye- Cemaate Gitmeme Ruhsatı	108
3.1.7. Binekte (Araç) Namaz Kılınması Ruhsatı.....	110
3.1.8. Bazı İbadetleri Bozma Ruhsatı.....	111
3.1.9. Başkasının Yerine Haccetme Ruhsatı	112
3.1.10. Suların Temizliği Ruhsatı	114
3.1.10.1. Kuyu ve havuzların temizliği	114
3.1.10.2. Yırtıcı kuşların artığının temizliği	115
3.1.10.3. Leğende yıkanan elbisenin temizliği	116
3.1.11. Teyemmüm Etme Ruhsatı	116
3.1.12. Mest Üzerine Mesh Etme Ruhsatı	119
3.1.13. Sargı Üzerine Mesh Etme Ruhsatı	122
3.1.14. Hayız ve Nifas Hali Ruhsatı.....	123
3.1.15. Hamile ve Emzikli Kadının Ruhsatı	124
3.1.16. Özürlünün Abdest Ruhsatı	124
3.1.17. Kaçınılması Mümkün Olmayan Şeyler (Umûm-i Belvâ) Ruhsatı	126
3.2. Muamelâttaki Ruhsat Örnekleri	128
3.2.1. İkraah Altında Küfür Sözü Söyleme Ruhsatı	129

3.2.2. Başkasının Malına Zarar Verme veya Kullanma Ruhsatı.....	130
3.2.3. Emr-i Bi'l Ma'ruf ve Nehy-i An'il Münkeri Terk Etme Ruhsatı.....	131
3.2.4. Yeme İçme ile İlgili Ruhsatlar:	133
3.2.4.1. <i>Murdar et yeme ruhsatı</i>	133
3.2.4.2. <i>İçki içme ruhsatı</i>	136
3.2.4.3. <i>Zarûret halinde yeme içmenin miktarı</i>	137
3.2.5. Tedavi Amaçlı Ruhsatlar	137
3.2.5.1. <i>Harama bakma ve dokunma ruhsatı</i>	138
3.2.5.2. <i>Haram olan maddelerle tedavi ruhsatı</i>	139
3.2.5.3. <i>Organ nakli ruhsatı</i>	143
3.2.5.4. <i>Erkeklerin altın kullanma ve ipek giyme ruhsatı</i>	144
3.2.5.4.1. <i>Erkeklerin altın kullanma ruhsatı</i>	145
3.2.5.4.2. <i>Erkeklerin ipek giyme ruhsatı</i>	145
3.2.5.4.3. <i>Altın ve gümüş kapların kullanımı ruhsatı</i>	146
3.2.6. Alış-Verişteki Ruhsatlar.....	147
3.2.6.1. <i>Selem akdi</i>	148
3.2.6.2. <i>İstisnâ (sipariş) akdi</i>	150
3.2.6.3. <i>İcare (kira) akdi</i>	152
3.2.6.4. <i>Bey' bi'l vefâ (geri almak şartıyla satış) akdi</i>	152
3.2.9.5. <i>Bey' bi'l istiğal (kiralama şartı ile satış) akdi</i>	153
3.2.7. Yalan Söyleme Ruhsatı	154
4. SONUÇ	156
5. KAYNAKLAR	161
6. ÖZGEÇMİŞ	167

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c.	: Celle Celalühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	: Hazreti
İSAV	: İslam Araştırmaları Vakfı Yayınları
İLİTAM	: İlahiyat Lisans Tamamlama Uzaktan Eğitim Programı
İNUZEM	: Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
r.a.	: Radiyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
s.	: sayfa
Md.	: madde
Ü.	: üniversite
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sy.	: sayı
t.y.	: tarih yok
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve sâire
y.y.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

İslam hukuku, kişi ve toplumun huzurunu sağlamayı gaye edinen bir hukuk sistemidir. Bu amaçla birtakım kurallar getirmiş ve bu kuralların uygulanmasını da istemiştir. Toplumdaki nizamın sağlanması, insanlığın huzuru ancak dinin yaşanmasıyla mümkündür.

İslam dini, hükümlerin yerine göre tam ve tavizsiz olarak uygulanmasını emrederken yerine göre ve şartların uygun olmasıyla daha hafif olan kuralların uygulanmasına da müsaade etmiştir. Ancak dinde devamlılık esastır. Herkes gücü yettiği ölçüde emir ve yasakları yerine getirmek durumundadır. Bu husus ayet ve hadislerde dile getirilmiş “ *Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir.*”¹ ve “ *Allah katında amellerin en sevimsisi, az da olsa sürekli yapılan amellerdir.*”² diye buyurulmuştur.

Azîmet ve ruhsat İslam hukukunun önemli konulardan biridir. Azîmet, normal şartlar için konulmuş, herhangi bir sebep olmadıkça devam eden aslî hükümler, ruhsat ise ârizî bir sebepten dolayı mükelleflere sağlanan genişlik ve kolaylıklardır.

Azîmet ve ruhsat kişinin durumuna göre tercih edilerek yaşanacak olan hüküm çeşitleridir. Dinî emirlerde asıl olan azîmet olmakla beraber şartlar müsait olunca ruhsatla amel etmek de mümkündür. Hatta gerektiğinde ruhsatla amel etmek daha faziletlidir. Sebep ve şartlar mevcut olduğu sürece ruhsatla amelin tercih edilmesi tabîî bir durum olup Müslüman için kınanma sebebi değildir.

¹ Meâric, 70/23.

² Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b İbrahim el Mugîre’tül-Cufiyyi’l-Buhârî, **Câmi’us-Sahîh**, “Rikak”, 18, Darü’l-Tûku’l-Necat, y.y, h.1311; Ebu’l Hasen Müslim b. el- Haccac el- Neysaburî, **Sahîh-i Müslim**, “Salât’ü Müsâfirîn”, 215, 216, Tahkik: Ebu Kuteybe, Darü’t Tîbe, Riyad h.1426; **Sahîh Sünen-i Nesâî**, “Kıyâmu’l ley’l”, 19, Telif: Muhammed Nasuriddin Elbanî, 1.bs., I-III, Riyad 1998.

KONUNUN TAKDİMİ VE SINIRLARININ TESPİTİ

İslam hukukunda kullara yönelik hükümler genel olarak ikiye ayrılır: Bunlardan biri, bütün zaman ve mekâna hitap eden, tüm mükellefler için geçerli olan genel hükümlerdir. İkincisi, gerekli şartların bulunmasına bağlı olarak (özür, meşakkat vs.) bazı mükellefler için geçerli olan özel hükümlerdir. Bunlardan birincisine azîmet, ikincisine de ruhsat adı verilir.

Azîmet ve ruhsat konusu, İslam hukukunda usûlû fıkıh eserlerinde yer almaktadır. Konu genellikle teklîfî hükümler başlığı altında, bazılarınca da vaz'î hükümler içinde işlenmiştir.³ Hanefîler, azîmet ve ruhsatı teklîfî hükümler içinde değerlendirirler. Şâfiîler ise, vaz'î hükümler içinde sayarlar.⁴

Çalışmamızda teklîfî ve vaz'î hükümlerin tanımlarını ve isim olarak kısımlarını belirttik. Kısımların ayrıntılarına fazla girmedik çünkü ilgili konular fıkıh usulü kitaplarında mevcuttur. Azîmet ve ruhsatın tanımlarını farklı âlimlerden vermeye çalıştık. Konuya ayet ve hadislerden örnekler verdik. Azîmetin kısımlarını isim olarak, ruhsat bölümlerini ayrıntılı şekilde ele alıp inceledik. Her iki kavramın dindeki hükmünü belittik.

Ruhsatlara temel teşkil eden hukukî prensipler zarûret, meşakkat ve kolaylık ilkelerini, tanımları, Kur'an, Sünnet ve kaynaklarımızdaki delilleri ile ele alarak anlatmaya çalıştık. Ayrıca ruhsat sebepleri incelenmiştir. Ruhsat sebeplerinin neler olduğu ile ilgili farklı tespitler yapılmıştır. Bu tahfif veya kolaylık sebeplerini dört kabul ederek ele alanlar olduğu gibi,⁵ altı,⁶ yedi⁷ veya dokuz olarak⁸ belirtenler de bulunmaktadır. Biz ruhsat sebeplerini zarûret, meşakkat, ihtiyaç, ikrah, yolculuk ve

³ Zeydan, Abdülkerim, **el- Vecîz fî Usûl-ü Fıkıh**, Müesseseyi Kurtuba, 6. bs., Beyrut 1987, s.50.

⁴ Gözübenli, Beşir, **Fıkıh Usûlû**, Erzurum İlitam, s.204.

⁵ Çalış, Halit, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi Azîmet ve Ruhsat İlişkisi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s.125-126.

⁶ Vural, Muammer, **İslam Hukukunda Azîmet ve Ruhsat**, Atatürk Ü. SBE Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997, s.55.

⁷ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-nezâir fî Kavâidi ve fîrûû fıkıh'ş-Şâfiyye**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1.bs., Beyrut 1983, s.76-80; Zeynüddin b. İbrahim el- Maruf İbn Nüceym, **el- Eşbâh ve'n-nezâir**, Tahkik: Muhammed Mutî el- Hafız, Darü'l-Fikir, 1.bs., Dimeşk 1983, s. 84-90.

⁸ Baktır, Mustafa, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, Akçağ yay. Ankara t.y., s.213.

hastalık olarak ele alıp inceledik. İncelemiş olduğumuz örnekler konunun bu şekilde olduğunu ortaya koymaktadır.

Uygulama Örnekleriyle Ruhsatlar, bölümünde ibadetler ve muamelât alanındaki örnekler verilerek konunun fûrû yönü göz önüne serilmiştir. Çalışmamızın yüksek lisans tezi olması ve sınırlı olması sebebiyle kaynaklarımızdaki ibadetler ve muamelât örnekleri ele alınıp değerlendirilmiş, ukûbât konusundaki örnekler ruhsatlık yönü nisbeten zayıf bulunduğundan teze alınmamıştır. Ülkemizde bu sahada yapılan çalışmalarda azîmet ve ruhsat konusunun fûrû yönü ele alınmakla beraber, daha ziyade usûl yönü işlenmiştir.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde konunun tespit edilen hususlarına değinilmiştir. Kaynakların ismi ilk kullandığımız yerde tam olarak verilmiş, daha sonra kısaltılarak gösterilmiştir. Arapça isimlerdeki el- takısı kolaylık olsun diye isimlerde kullanılmamış, eserlerde verilmiştir.

KAYNAKLARIN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Azîmet ve ruhsat, kulun hayat yolculuğunda yerine getirmesi gereken iki önemli husustur. Çalışmamız sırasında konunun kaynaklarını ayet ve hadislerden delillendirdik. Ayetleri verdikten sonra gerektiğinde başta Cessas olmak üzere, İbn-i Arabî, Kiyâ el-Herâsî'nin *Ahkâm'ül-Kur'an*'ları ve Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirinden yararlandık. Hadisler için başta *Kütüb-ü Sitte* olmak üzere diğer bazı hadis kitaplarına başvurduk.

Tezimizin birinci bölümü usûl konusu olması hasebiyle fıkıh usûlü eserlerine müracaat ettik. Başta Hanefî usûl kitapları olmak üzere, diğer mezheplerin kaynaklarından da faydalandık. Araştırmamızda Hanefî usûl kitaplarının azîmet ve ruhsat konusunu daha düzenli olarak ele almış olduklarını gördük.

Hanefî usûl kitaplarından en çok istifade ettiğimiz eski ve yeni eserler şunlardır: İlk dönem eserleri Debûsî'nin *Takvîmü'l-Edille'si*; Pezdevî'nin *Usûlü Pezdevî'si*; Serahsî'nin *Usûl*'üdür. Son dönem eserler Abdülkerim Zeydan'ın *el-Vecîz'i*; Zekiyüddîn Şaban'ın *Usûl-ü Fıkıh'ül-İslâmî'si*; Büyük Haydar Efendi'nin *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*; Fahrettin Atar'ın *Fıkıh Usûlü*; Zuhaylî'nin *Usûl-ü Fıkıh'ül- İslâmî'si*; Abdullah Kahraman'ın *Fıkıh Usûlü*'dür. Sayılan eserlerin hepsi birbirinden değerli olup kitaplardan gerek usûl gerekse ruhsat örnekleri kısmında yararlandık.

Şâfiî âlimlerden başta Gazâlî'nin *el-Mustasfâ'sı*; Âmidî'nin *el- İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm'ı*; İsnevî, *et- Temhîd fî Tahrîc'il-furûi ale'l-usûl* faydalandığımız kaynaklardır.

Mâlikî hukukçularından en çok yararlandığımız Şâtıbî'nin *el-Muvafakat*'ının yanında, Ebû Abbas Ahmed b. Abdurrahman'ın *et-Tavdîh fî Şerhi't-tenkîh Şerhü li Kitâb Tenkîh'ül-füsûl fî ilmü'l-usûl li Şihabüddîn Karâfî'si* zaman zaman başvurduğumuz eserlerdendir.

Hanbelî âlim İbn Kudâme'nin, *Ravdatu'n-Nâzir ve Cennet'ül-Münâzir*'i bu mezhebin usûlcüsü olarak faydalandığımız eserdir.

Tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde konular anlatılırken her mezhebin genel ve fûrû bölümü kaynaklarına müracaat etmeye çalıştık. Konular Hanefî mezhebine göre işlenmiştir. Özellikle ruhsat örnekleri konusundan farklı mezheplerin görüşlerine yer vermeye çalıştık. Mezhep belirtilmeyen yerler Hanefîlere göre ele alınmış demektir. Hanefî kaynaklardan en çok Serahsî'nin *el- Mabsût*'u; Merginânî'in *el-Hidaye*'si; Kâsânî'nin *Bedâi'ü's-sanâi*'i; İbn Âbidîn'in *Reddû'l-Muhtârı*; Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuku İslamiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu*'ndan faydalandık. Bunun yanında Hayreddin Karaman'ın eserleri ve ilmihaller de müracaat ettiğimiz eserler arasındadır.

Şâfiî mezhebinde İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* ve İmam Nevevî'nin *Minhâcu't-tâlibîn*'i en çok başvurduğumuz eserlerdir. *el-Ümm*'ün ana kaynak olması, *Minhâc*'in dilindeki kolaylık bakımından altı çizilmesi gereken iki eserdir. Ayrıca Gazâlî'nin *el-Vecîz*'i, Maverdî'nin *el-Hâvî*'si, Nevevî'nin *Ravdat'üt-tâlibîn*'i de zikredilmesi gereken eserlerdir.

Mâlikî mezhebi kaynakları olarak İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı ve İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid*'i müracaat ettiğimiz eserler arasındadır.

Hanbelî mezhebinde mezhep taassubu bulunmayan önemli fakih İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*'si başlıca kaynağımızdır. Bunun özeti durumunda olan Makdisî'nin *el-İknâ*'sı da zaman zaman başvurduğumuz kaynaktır.

Belirtilen eserler yanında Suyûtî ve İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ları ile Mecelle de özel önem verdiğimiz eserlerdendir. Bunların yanında azîmet ve ruhsat alanında Türkçe yapılmış çalışmalar, Diyanet'in İslam Ansiklopedisi ve Zuhaylî'nin *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*'sünü belirtmekte fayda görüyoruz.

İslam hukuku sahasında azîmet ve ruhsat ile ilgili birtakım akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunların bir kısmı müstakil doktora ve yüksek lisans tezi, bir kısmı da eserlerin içinde bir bölüm halinde yer almış bulunmaktadır.

I) Ülkemizde Azîmet ve Ruhsat Sahasında Yapılmış Müstakil Türkçe Çalışmalar

1. Muammer Vural'ın, “*İslam Hukukunda Azîmet ve Ruhsat*” adlı yüksek lisans tezi çalışması. Tez, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı'nda, Erzurum 1997 yılında yapılmıştır. Azîmet ve ruhsat konusunun genel çerçevede ele alındığı tez, ruhsat örnekleriyle beraber usûl ağırlıklı güzel bir çalışmadır.

2. Sefa Atik'in, “*Kulluktaki Denge unsuru Olarak Azîmet ve Ruhsat İlişkisi*” isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışma Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda, Elazığ 2003 yılında yapılmıştır. Bu eser de azîmet ve ruhsat konusunu usûl açısından anlatmış, özellikle ibadet konusunda ruhsat örnekleri verilmiştir.

3. Halit Çalış'ın, “*İslam'da Kolaylaştırma İlkesi Azîmet ve Ruhsat İlişkisi*” Eser Ensar neşriyattan 2013 yılında yayınlanmıştır. Dilimizdeki en geniş çalışma bu eserdir. Eserde azîmet ve ruhsat konusu hüküm olarak ruhsat sebepleri, ruhsat çeşitleri, kolaylık ilkesi çerçevesinde bazı örneklerle işlenmiştir. Ancak yazarın giriş bölümünde belirttiği üzere konu usûl çerçevesinde anlatılmış çok zorunlu olmadıkça fikhî çözümlemelere girilmemiştir.

II) Ruhsat Konusunda Yapılan Diğer Müstakil Çalışmalar

4. Muhammed Hüsnî İbrahim'in “*er-Ruhasu ve Esbâbu't-Terahhusi fi'l- Fıkhi'l-İslâmî*” isimli çalışma. Azîmet ve ruhsatla ilgili meseleleri mezhepler arası mukayeseli olarak anlatmıştır. Tez 1987 yılında neşredilmiştir

5. Muhammed Şerif Rahmûnî'nin “*er-Ruhasu'l-Fıkhiyye mine'l-Kur'aniye's-Sünneti'n-Nebeviyye*” adlı eser. Yazar ruhsatın birçok tarifini yaptıktan sonra ruhsatın meşruiyetine dair, kitap, sünnet ve sahabe sözlerinden deliller vererek örneklerle konuyu anlatmaktadır. Ayrıca ruhsatın değişik açılardan kısımları ve bazı şer'î delillerle ilgisi verilir. Eser 1992 yılında yayınlanmıştır.

6. Hüseyin Halef Cebburî'nin “ *Ahkâmu'r-Ruhası fi's- Şeriatî'l İslâmiyye*” isimli eseri. Yazar, Mekke Ümmü'l Kura Üniversitesi Şariat Fakültesi hocasıdır. Bu eser sanki Şâtıbî'nin Muvâfakât'ının özeti mahiyetinde bir eserdir. Hanefilere göre ruhsatın kısımlarını onların isimlerinden bahsetmeden ruhsat kısımları olarak vermekte ancak dipnotta diğer mezheplere ait kaynakların da isimlerini zikretmektedir. Çalışma 1988 yılında yayınlanmıştır.

7. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en- Nemle'nin “ *er-Ruhasu's-Şer'iyyetü ve İsbâtuhâ bi'l-Kiyâs*” adlı eser. Müellif, ruhsatın birçok tarifini yaptıktan sonra, ruhsata sebep olan özürlere üzerine durmakta ve ruhsat-hüküm ilişkisini incelemektedir. Ruhsat, farklı açılardan kısımlara ayrılmış ve kıyasla ruhsatın sabit olup olmadığı incelenmiştir. Eser 1990 yılında Suudi Arabistan'da yayınlanmıştır.

8. Revz Reşad Es'ad Ebu Abîd'in “ *er- Ruhasu's-Şer'iyyeti li'l Merîdi fi't Tahâratî ve's-Salât*” adlı yüksek lisans çalışması. Çalışma Câmiatü'n-Necâhî'l Vataniyye Külliyyetü't-Dirâsâtü'l-Ulyâ'da yapılmıştır. Nablus 2008 yılı basımıdır. Geniş bir tez çalışması olan eser hastalık özrü, hastanın abdesti, teyemmümü, meshi vs. konuları incelemektedir.

9. Bekir Muhammed İbrahim Ebû Hadayed “ *Devri'l Makâsit fi Tevcîhi'l Hükmi Beyne'l-Azîmeti ve'r-Ruhsat*” . Eser, Gazze el- Câmiat'ül- İslâmiye, Imâdetü't-Dirâset'ül-Ulyâ Külliyyeti Şeîati ve'l-Kânûn Kısmı Usûlü'l-Fıkh bölümü'nde yapılan bir yüksek lisans tezidir. 2009 yılında basılmıştır. Azîmet ve ruhsat mevzuu, delilleri ve sermaye konusundaki ruhsatlar ele alınmıştır.

10. Vefâi Riyad Hamdi'nin “ *Kâidetâ er- Ruhsa lâ Tunâtu bi'l-Meâsı velâ bi's Şekki ve Tatbîkâtihime'l-Fıkhı*” Bu eser de Gazze el- Câmiat'ül- İslâmi'ye, Imâdetü't- Dirâset'ül-Ulyâ Külliyyeti Şeîati ve'l Kânûn Kısmı Usûlü'l-Fıkh bölümü'nde yapılan bir yüksek lisans tezidir. 2012 yılında basılmıştır. Tez, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde esas konu şüphe ve günah dışındaki ruhsat tanıtılıp ikinci bölümde tatbikat örnekleri verilmiştir.

11. Bumiddin Muhammed'in “Sültatü'l-Kâdî fî menhî ruhsatin teaddüdü zevcât”, adlı makale. Çalışma Cezayir Edrar Üniversitesi Hukuk Fakültesi Fıkıh ve Kanûn Dergisi'nde 2013 yılında yayınlanmıştır.

12. Mehmet Özbek'in, “ Kur’ân-ı Kerim’de Kolaylık Prensibi” adlı çalışması. Tez, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmıştır. Ayetlerdeki kolaylık ve ruhsatlardan bahsedilerek Kur'an'ın bu konudaki yolu anlatılan tefsir sahasındaki bir çalışmadır. Çalışma 1994 yılında yapılmıştır.

13. Cemal Ağbal'ın “Hadislerde Ruhsat ve Suhûlet “adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan tez hadis alanında yapılan bir çalışmadır. Eser hadislerdeki kolaylıkları ve ruhsatı ele almaktadır. Tez Salih Tuğ, danışmanlığında 1986 yılında çalışılmıştır.

III) Eserler İçinde Bölüm Olarak Bulunan Çalışmalar

Müstakil bir çalışma olmamakla beraber eserlerin içinde birer bölüm olarak bulunan bazı çalışmalar da mevcuttur. Bunlar kısa olmakla beraber faydalı eserlerdir. İsim olarak şöyle sıralayabiliriz:

- 1. Abdulkerim Zeydan'nın “Haletu'z - Zarûreti fî's - Şerîati'l - İslamiyye”**; Bu makale Hayreddin Karaman tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve İslam'ın Işığında Günün Meseleleri adlı eserin 1.cildi içinde yayınlanmıştır.
- 2. Vehbe Zuhaylî'nin “Nazariyyeu'z- Zarûrati's- Şeriyye”**,
- 3. Mustafa Baktır'ın “ İslam Hukukunda Zarûret Hali”** adlı doktora tezi.
- 4. Salih bin Abdillâh'ın “ Ref'u'l- Harac fî's- Şerîati'l- İslamiyye”** si.
- 5. Cemil Muhammed Mübarek'in “ Nazariyyetu'z- Zarûretu's- Şeriyye”**si.
- 6. Mehmet Parlaktürk'ün “ İslam'da Ruhsat ve Azîmet ”** adlı eseridir. Kitap iki cilt halinde 2006 yılında Konya'da yayınlanmıştır. Ruhsat ve Azîmet konusu eserin birinci cildinde 10 ile 15. sayfalar arasında kısaca yer almakta olup, kitaba isim olarak verilmiştir. Eser “İslam'da Ruhsat ve Azîmet” adıyla başlayan seminer çalışmasından hareketle hazırlanmış bir ilmihal kitabıdır.

Ayrıca dilimizde Azîmet ve Ruhsat konusunda bazı makaleler yayınlanmıştır. Bunlar:

- 1.**Mustafa Baktır**’ın “*Seferilikte Azîmet ve Ruhsat*” (Seferilik ve Hükümleri, 1997, s. 325-336, Ensar Neşriyat) ;
- 2.**Halit Çalış**’ın “ *Amel Açısından Azîmet Ruhsat Mukayesesi*” (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, sayı: 2, s. 409-416.) ;
- 3.**Emine Arslan**’ın “*Allah Kulunu Darda Bırakmaz Azîmet ve Ruhsat*” (Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2011, sayı: 13, s. 80-82) ;
- 4.**Ahmet Selman Baktı**’nın “*Azîmet Ruhsat Bağlamında Tesettür*, (Usûl: İslam Araştırmaları, 2015, sayı: 24, s. 191-212) .
- 5.**İbrahim Kâfi Dönmez**’in “ *Mecmaü’l-Fıkhi’l-İslamî*” adlı dergide yayınlanan “Hükmü’r- Ruhsati ve Tettebbü’r- Ruhasi fi’l- Fıkhi’l İslâmî” adlı makalesi.

I. BÖLÜM

FIKİH USÛLÜ BAKIMINDAN AZÎMET VE RUHSAT

1. FIKİH USÛLÜ BAKIMINDAN AZÎMET VE RUHSAT

İslam hukuku, insanların bütün ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir nizamdır. Bunun için herkes ve her devirde geçerli genel kurallar konulduğu gibi olağan dışı, daha hususî durumlar için getirilen hükümler de vardır. Amaç, fikhın herkesi kuşatması insanları hukuk dairesinde meşruiyet sınırları içinde tutmak ve sürekliliği sağlamaktır. Burada azîmet ve ruhsat hükümleri devreye girer. Azîmet ve ruhsatı açıklamadan önce konunun İslam hukukundaki yerine usûl açısından kısaca bakmakta fayda var. Buna göre azîmet ve ruhsat, usul eserlerinde hüküm bahsi konusunda teklîfî ve vaz’î hüküm başlığı altında ele alınmıştır.

1.1. Teklîfî ve Vaz’î Hükümler

Hüküm: sözlükte, “*bir şey üzerinde olumlu veya olumsuz karar vermek*” demek olup fıkıh ilminde, “*bir şey üzerinde terettüp eden eser, netice*” manasında kullanılır.⁹ Hüküm verene “hâkim” denir. Usûlcüler hükmün birinci kaynağının Cenab-ı Allah olduğundan hareketle hâkimin Allah Teâlâ olduğunu ifade ederler. Usûl terminolojisinde daha çok “Şârî” kelimesi kullanılır. Allah hakikî, esas şârî, peygamber ise mecazî, ikinci derece şârî’dir.¹⁰ Hüküm sahibinin Allah olduğu konusu ayette “*Hüküm yalnız Allah’a aittir.*”¹¹ şeklinde ifade edilir.

⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, **İslam Hukuku Terimler Sözlüğü**, (Haz: Abdullah Kahraman) , Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016, s.96; Atar, Fahrettin, **Fıkıh Usûlü**, İfav Yayını, İstanbul 1988, s.114.

¹⁰ Kahraman, Abdullah, **Fıkıh Usûlü**, Rağbet Yayınları, 3. bs., İstanbul 2014, s.195.

¹¹ Yusuf, 12/40.

Fıkıh usûlü ilminde Hanefîler ve Şâfîler, hükmü farklı tarif etmişlerdir. Usûlde Hanefîlerin metoduna fukahâ metodu, Şâfîîlerin metoduna mütekellimîn metodu denilir.

Hanefîler, “*Hüküm, Allah’ın iktiza (gereklilik) , tahyîr (muhayyer bırakma) veya vaz’ (kılış, koyuş) bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabın eseridir.*”¹² diye tanımlar. Mesela “*Akitlerinizi yerine getirin.*”¹³ ayetinden, akitlerin yerine getirilmesinin vacip olduğu (vücup) hükmü çıkarılır. Bu ayetin hitabının sonucu akitlerin yapılmasının vücûbiyeti (gerekliliği) anlaşılmaktadır.

Şâfîîler, hükmü şöyle tarif ederler: “*Hüküm Allah’ın talep, tahyir ve vaz’ bakımından mükellefin fiillerine ilişkin hitabıdır*”¹⁴. “*Akitlerinizi yerine getiriniz*”¹⁵ ayetinin hitabı veya lafzı, hükmü ifade etmektedir.

Hükümler, genel olarak teklîfî hükümler ve vaz’î hükümler olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁶

1.1.1. Teklîfî Hükümler

Teklîfî hükmü Hanefî fakihleri, “*Mükelleflerden sadır olan fiillere, Şâri’nin, yapılmasını veya yapılmamasını talep etmesine veya yapıp yapmamakta serbest bırakmasına göre bağlanan şer’î vasıftır.*”¹⁷ şeklinde tanımlarlar. Bu hükümlerde Şâri bir işin yapılıp yapılmamasını talep eder veya iki şey arasında kişiyi serbest bırakır. Bir fiilin hükmü kesinlik ve bağlayıcılığa göre değişir.¹⁸ Bu hükümlerde insana yönelik külfetler bulunduğundan bunlara teklîfî hüküm denilmiştir.

Teklîfî hükümler farklı şekillerde taksime tâbi tutulmuştur. Hanefî usûlcüler teklîfî hükümleri yedi kısma ayırırken diğer cumhur ulemâ beş kısma ayırmaktadır. Azîmet

¹² Atar, **Fıkıh Usûlü**, 114.

¹³ Mâide, 5/1.

¹⁴ Atar, **Fıkıh Usûlü**, 113; Abdülkerim Zeydan, **el-Vecîz fî Usûlü’l-fıkıh**, Müesseseyi Risale, Beyrut 1987, 23.

¹⁵ Mâide, 5/1.

¹⁶ Atar, **Fıkıh Usûlü**, 116; Şaban, Zekiyüddîn, **Usûl-ü Fıkıh’ıl-İslâmî**, Darü’l-Kitap Yayını, 2. bs., Beyrut 1971, s.217; Zeydan, **el-Vecîz**, 26.

¹⁷ Zeydan, **el-Vecîz**, 26; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 220; Kahraman, **Fıkıh Usûlü**, 201.

¹⁸ Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 225.

ve ruhsatı Hanefiler teklîfî hükümler içinde ele alırken, diğerleri vaz'î hükümler içinde değerlendirmektedirler.¹⁹ Hanefiler, azîmetin kısımlarını şer'î (teklîfî) hükümlerin kısımları olarak kabul ederler.²⁰ Biz asıl konumuz azîmet ve ruhsata ağırlık vereceğimiz için burada bunların isimlerini vermekle yetineceğiz.

Hanefî fakihlerin tarifine göre, teklîfî hükümler:

a) Farz, b) Vacip, c) Sünnet, d) Mendûb (Nafile) , e) Mübah f) Haram, g) Mekruh, olarak isimlendirilirler.²¹

Mütekellimin ekolü (usulcüler) teklîfî hükmü, “*Şâriin mükelleften bir davranışı yapmasını veya yapmamasını (uzak durmasını) istemesi, ya da yapıp yapmamada serbest bırakmasıdır.*”²² diye tanımlamıştır.

Mütekellimin ekolü teklîfî hükümleri:

a) İcab, b) Nedb, c) Tahrim, d) Kerahet, e) İbâhe olmak üzere beş gruba ayırmışlardır.²³

Cumhur fakihler teklifi hükümleri icab, nedb, tahrim, kerahet, ibâhe şeklinde adlandırsalar da Hanefîlerin kullandığı vacib, mendub, haram, mekruh ve mubah kavramlarını da kullanırlar.²⁴

Gazâlî ve Âmidî gibi fıkıhçılar azîmet kapsamına sadece vacip ve haram gibi bağlayıcı hükümlerin girdiğini belirterek mübah ve nafîle (mendup) konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Gazâlî, mübahı şer'î delil (teklîfî hüküm) saymazken, mendubu teklîfî hüküm olarak kabul eder.²⁵ Âmidî, mendup (nafîle) mekruh ve

¹⁹ Zeydan, **el- Vecîz**, 50; Baktır, “*Azîmet*”, **DİA**, IV, 330; Atar, **Fıkıh Usûlü**,130; Vural, **İslam Hukukunda Azîmet ve Ruhsat**, 7.

²⁰ Pezdevî, **Fahru'l-İslam Ali bin Muhammed, Usûl-ü Pezdevî**, b.y, t.y, s. 136; el Buhâri, Alauddin Abdulaziz bin Ahmed, **Keşf'ül Esrar An Usûli Fahri'l İslam Pezdevi**, Beyrut 1994, II, 436; Zeydan, **el- Vecîz**, 50.

²¹ Atar, **Fıkıh Usûlü**, 120-129; Baktır, “*Azîmet*”, **DİA**, IV, 330; Duman, Ali, **İslam Hukuk Usûlü**, İnönü Ü, İnuzem, Malatya 2010.

²² Şaban, **Usûlü Fıkıh**, 218; Gözübenli, **Fıkıh Usûlü**, 203.

²³ Zeydan, **el- Vecîz**, 29-30; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 225; Gözübenli, **Fıkıh Usûlü**, 203.

²⁴ Gözübenli, **Fıkıh Usûlü**, 203.

²⁵ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b Muhammed, **el-Mustasfa min Ilmi'l-Usûl**, Tahkik, Hamza b. Zuheyr Hafız, Medine 1413, I, 246-248.

mübah'ı teklifi hükümler içerisinde değerlendirmez.²⁶ Ancak, Hanefi hukukçular, bu terimleri teklifi hükümler içerisinde almışlardır.

1.1.2. Vaz'î Hükümler

Teklîfî hükümlerde olduğu gibi vaz'î hükümlerde de fukahâ metodunu benimseyen Hanefîlerle mütekellimin usûlcüleri arasında farklı tanım yapılmıştır. Hükümün tanımında olduğu gibi Şâfiî usulcüler, hitabın kendisini hüküm olarak kabul ederlerken Hanefîler, hitabın sonucunu hüküm sayarlar.²⁷

Sözlükte, koymak manasındaki vaz'î hüküm, terim olarak Hanefîlere göre, “*Şâri'in bir şeyi başka bir şeye, sebep, şart, illet, alâmet, rükün, mâni kılmayı gerektiren bir hükümdür.*”²⁸ Yani iki hüküm arasında bağlantı kurar. Mesela, mirasçı olmak için murisin ölümü bir sebeptir. Nikâh için iki şahit rükün; katl, mirasa mânidir. Usûlcülere göre “*Vaz'î hüküm, Şâri'in, bir şeyi başka bir şey için sebep, şart veya mani kılmasıdır.*”²⁹ Mesela, “*Dülûk'un*”³⁰ (güneşin batıya dönmesi) , namazın vacip olması için sebep kılınması usûlcülere göre hükümdür, fukahâyâ göre bu sebep kılmanın sonucu olarak namazın vücûbuna sebep oluşturur.³¹

Hanefîlere göre ve en geniş şekilde vaz'î hükümlerin kısımları şunlardır:

a) Rükün, b) İllet, c) Sebep, d) Şart, e) Alâmet, f) Mânidir.³²

Teklîfî hükümlerde, Allah Teâla mükellefe gücü nispetinde bir sorumluluk yükler. Vaz'î hükümlerde teklîfî hükümler gibi başlı başına bir mükellefiyet bulunmayıp her hangi bir teklifi hükümün yerine getirilmesiyle ilgili Şârî'in belirlediği alâmet ve belirtiler söz konusudur.³³

²⁶ Âmidî, Ali b. Muhammed, **el- İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, İslâmî Kitabevi, t.y, I, 121-126.

²⁷ Zeydan, **el- Vecîz**, 25.

²⁸ Atar, **Fıkah Usûlü**, 133.

²⁹ Şaban, **Usûl-ü Fıkah**, 218; Kahraman, **Fıkah Usûlü**, 200.

³⁰ İsrâ, 17/78.

³¹ Kahraman, **Fıkah Usûlü**, 200, Vural, **İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat**, 8.

³² Atar, **Fıkah Usûlü**, 133.

³³ Gözübenli, **Fıkah Usûlü**, 205.

1.2. Azîmet

Azîmet kelimesinin sözlük ve terim manaları şöyle tarif edilmiştir:

1.2.1. Sözlük Anlamı

Arapça (عزم) kelimesinin mastarı olan azîmet, (عزيمة) *gayret etmek, sabretmek, yemin etmek, bir işi işlemeye kastetmek, sıkı bir şekilde emretmek, önem vermek*³⁴, *kesinleştirmek, kesinlikle kalbi bağlamak*³⁵, *bir şeye kesin olarak yönelmek, niyetlenmek*³⁶ *kastetmek*³⁷ manalarına gelir. Âmidî, bazı peygamberlere hakkı açığa çıkarmadaki kararlılıklarından dolayı “*ulu’l azm*” isminin verildiğini belirtir.³⁸

Azîmet kelimesi, Kur’an’ı Kerim’de terim anlamında olmasa da kelime olarak, *bir iş yapmayı kastetmek, kesin kalbi bağlamak* manasında kullanılmıştır. Ayet-i kerimede “*Bir kere de karar verip azmettin mi, (عزمت) artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven) . Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.*”³⁹ buyrulur.

Bir şeye kesin olarak yönelmek, niyetlenmek anlamında, Cenab-ı Allah, Hz. Âdem’e hitaben “*Andolsun biz daha önce Âdem’e ahid (emir) vermiştik. Ne var ki o (ahdi) unuttu. Onda azim (عزم) bulmadık.*”⁴⁰ buyurur. Yani Hz. Âdem Peygamber aslında Rabbi’nin emrine karşı gelmeye niyet etmedi ancak şeytanın nefsine nüfuz etmesine karşı kararlılık ve sağlam bir azim gösteremedi.⁴¹ Gazâlî’ye göre bu ayette geçen “*azm*” kelimesi tekid ifade eder. Azim, “*sağlam kasıt*” anlamındadır. Bazı Peygamberler, talep hususundaki kasıtlarını tekit etmeleri sebebiyle “*ulü’l-azm*” olarak adlandırılmışlardır.⁴²

³⁴ Yural, *İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat*, 17.

³⁵ Âmidî, *el- İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, I, 131.

³⁶ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 243.

³⁷ Zeydan, *el- Vecîz*, 50.

³⁸ Âmidî, *el- İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, 131.

³⁹ Âl-i İmran, 3/159.

⁴⁰ Taha, 20/115.

⁴¹ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 243.

⁴² Gazâlî, *Mustasfa*, I, 329.

Kur'an'da azîmet kelimesi ile aynı kökten gelen “işlerin en değerlisi, azimlisi” (مِنْ)⁴³ “gerçekten azîm (büyük) işlerdendir” (لِمِنْ عَزَمَ الْأُمُورَ);⁴⁴ “karar verirlerse” (إِنْ عَزَمُوا);⁴⁵ “karar vermeyin” (وَلَا تَعَزَمُوا);⁴⁶ “iş ciddiye bindiği zaman” (فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ)⁴⁷ kelimeleri kullanılmıştır.

Azîmet kelimesi hadislerde de geçmektedir. Peygamberimiz (s.a.v.) “ Sizden biriniz dua ettiğiniz zaman “ Ey Allah’ım, beni dilerse affet, dilerse merhamet et’ demesin, istediğinde azîmetli olsun. (ليعزم بالمسألة) Çünkü Allah dilediğini yapar ve ona zorlama yoktur.”⁴⁸ buyurmaktadır.

1.2.2.Terim Anlamı

İlk zaman Hanefî usulcülerinden Debûsî (ö.430/1039) azîmeti terim olarak “ Allah’ın haklarından olmak üzere, Hak Teâlâ’nın bize görev olarak yüklediği ibadetler, helaller, haramlar gibi şeylerden ibarettir.”⁴⁹ diye tanımlar. Şâfiî âlimlerinden Gazâlî (ö.505/1111) , “Allah’ın vacip (gerekli) kılması yoluyla kullara lazım gelen (yükümlülük) getiren şeylerdir.”⁵⁰ Şâtıbî (ö.790/1388) de tanıma “ baştan konma genel (küllî olma) ”⁵¹ özelliğini ilave eder.

Azîmeti Hanefî fıkıhçılarından Serahsî (ö.483/1090) “ Herhangi bir özre (âriz) bağlı olmaksızın başlangıçta meşru kılınan hükümlerdir”⁵² diye tarif ederken; bazı Şâfiî usulcülerine göre azîmet “ râcih muarızdan hâli şer’î delil ile sabit hükümlerdir”⁵³ şeklinde tanımlamışlardır. Dolayısıyla herhangi bir şer’î delile eşit yahut ondan daha kuvvetli başka bir şer’î delil olursa azîmet olmaz demektir.

Şâtıbî (ö.790/1388) ise azîmeti “Baştan konan genel mahiyetli (küllî) hükümlerdir.”⁵⁴ der. Azîmetin genel olması mükelleflerden bir kısmına değil, herkese yönelik olması ve

⁴³ Lokman, 31/17; Âl-i İmran, 3/186.

⁴⁴ Şura, 42/43.

⁴⁵ Bakara, 2/227.

⁴⁶ Bakara,2/235.

⁴⁷ Muhammed, 47/21.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Alet’ül Kütüp, 1.bs, Beyrut 1998, II, 243; II, 318. (I-VIII)

⁴⁹ Debûsî, **Takvîmü’l-Edille**, Tahkik: Şeyh Halil Muhyiddin Melis, Daru’l-Kutubü’l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 81.

⁵⁰ Gazâlî, **Mustasfa**, I, 329.

⁵¹ Ebî İshak eş-Şâtıbî, **el-Muvafakat fî Usûlü’ş- Şerîa**, nşr., Abdullah Dıraz, Mektebet’t ticâriyyeh, t.y., I, 300.

⁵² Serahsî, **Usûl**, Daru’l Kütübü’l İlmiyye,1. bs., Beyrut 1993, I, 117; Çalış, **İslam’da Kolaylaştırma İlkesi**, 82.

⁵³ Çalış, **İslam’da Kolaylaştırma İlkesi**, 83.

⁵⁴ Şâtıbî, **el-Muvafakat**, I, 300.

bütün durumlarda geçerli olması demektir. Namaz, oruç, hac, zekât, cihad gibi hükümler İslam'ın genel emirleridir. Azîmetin başlangıçta meşru olması Şâri'nin onunla kullara ilk defa teklifi hükümler emretmesidir. Bunlardan önce o hususta şerî bir hüküm yoktur.⁵⁵

Hanbelî hukuk âlimlerinden İbn Kudâme'nin yaptığı tarife göre azîmet “ *şer’î bir delile muhalefet etmeksizin sabit olan hükümdür.*”⁵⁶ İbn Bedran bunu, Şiddetli açlık olmadığı zaman meytenin haramlığının azîmet, şiddetli açlık durumunda ise canın korunması için meytenin yenilmesinin ruhsat olduğu şeklinde açıklar.⁵⁷

Son devir İslam hukukçularından Atar, azîmet, “*meşakkat, zarûret gibi ârızî bir özre bağlı olmaksızın baştan konan aslî hükümlerdir.*”⁵⁸ diye tanımlarken benzer ifadeyle Bilmen, “*kulların özürlerine dayanmaksızın.*”⁵⁹ şeklinde ifade etmiştir. Bu tarife göre azîmet, farz, vacip, haram, mekruh, mendup, mubah gibi bütün teklîfî hükümleri içine almaktadır.

Başka bir tanıma göre azîmet, “*Yüce Allah’ın, mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere ilkten koyduğu hükümlerdir*”⁶⁰ diye tarif edilir. Kahraman, tanımda azîmetin “ *aslî olarak konulan*”⁶¹ hükümler olduğunu belirtir. Meselâ namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler her mükellefe emredilmiş, bütün normal durumlarda herkes için bağlayıcı olan hükümlerdir.

⁵⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 300-301.

⁵⁶ İbn Kudâme, Muvaffukuddîn, *Ravdatu’n- Nazir ve Cennet’ül-Menâzir fî Usûli’l-Fıkh alâ Mezhebî İmam Ahmed b. Hanbel*, Beyrut 1998, I, 189.

⁵⁷ Vural, *İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat*, 19.

⁵⁸ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 130.

⁵⁹ Bilmen, *İslam Hukuku Terimler Sözlüğü*, 37.

⁶⁰ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 243.

⁶¹ Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 212.

1.2.3. Azîmetin Kısımları

Azîmet, “Yüce Allah’ın, mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere ilkten konulan aslî hükümlerdir.”⁶² diye tanımı yapılmıştır. Buna göre azîmet, baştan konan aslî hükümler olduğuna göre Hanefilerin çoğunluğuna göre yukarıda teklîfî hükümler olarak zikrettiğimiz hükümlerin hepsi azîmet kısmına girer. Son dönem Osmanlı âlimlerinden Büyük Haydar Efendi (ö.1903) de aynı görüştedir. Buna göre azîmetin kısımları şunlardır:

a) Farz b) Vacip c) Sünnet d) Mendûb (Nafile) e) Mubah f) Haram g) Mekruh olarak isimlendirilirler.⁶³

1.2.4. Azîmetin Hükümü ve Önemi

Azîmet, tanımından da anlaşılacağı üzere dinde asıl ve genel olan hükümlerdir. Bundan dolayı normal şartlarda devamlı uyulması gereken emir ve yasaklardır. İslamî hükümlerin esasını azîmet hükümleri teşkil eder.⁶⁴ Mesela namaz, umumî olarak teşri kılınmış bir hükümdür, terk etmeyi gerektiren ciddî bir mazeret olmadıkça her zaman bu hükmün yerine getirilmesi mecburidir.

Ruhsat ise, birtakım zarûret ve güçlükler sebebiyle, kullara azîmeti terk etme imkânı veren ve yalnız söz konusu ârizî durum için sınırlı bulunan hafifletilmiş hükümdür. Bunun için ruhsat ikinci derece olan bir hükümdür.⁶⁵ Meselâ Allah’a iman bir azîmettir fakat kalben inanmak şartıyla ölüm tehdidi karşısında bir Müslüman’a diliyle Allah’ı inkâr etme kolaylığının tanınması bir ruhsattır. Yine oruç tutmak normal şartlarda her Müslüman’a farz olan aslî bir hüküm olması bakımından bir azîmettir. Hasta ve yolculara, karşılaştıkları güçlük sebebiyle oruç tutmama kolaylığının tanınması ise bir ruhsattır.

⁶² Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 243; Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 212.

⁶³ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, Neşreden: M. Çevik-K Meral, Üçdal Neşriyat, 2. bs., İstanbul 1966, 405-407; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 120-129; Baktır, “*Azîmet*”, *DİA*, IV, 330.

⁶⁴ Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 212.

⁶⁵ Baktır, *Azîmet*, *DİA*, IV, 330.

Usul kitaplarına göre azîmet kavramının genel özellikleri şunlardır:

- a) Azîmet, delil ile sabit bir şer'î hükümdür.⁶⁶
- b) Azîmet, ilkten/baştan konan aslî hükümlerdir. Teklîfî hükümlerin hepsi bu kavramın içine girmektedir.⁶⁷
- c) Genel nitelikli, umûmî hükümlerdir. Herkes için bağlayıcıdır.⁶⁸
- d) Azîmet ancak mukabilinde ruhsat hükmünün bulunduğu hususlarda geçerlidir. Dolayısıyla karşılığında azîmet hükmü olmayan konularda da sırf kolaylıktan ötürü ruhsat kavramı kullanılmaz.⁶⁹ Atar'a göre bu görüş bazı usûlcüler tarafından dile getirilmektedir.⁷⁰

1.3. Ruhsat

Ruhsat kelimesinin sözlük ve terim manaları şöyle yapılmıştır:

1.3.1. Sözlük Anlamı

Arapça (رخص) fiilinin mastarı olan ruhsat kelimesi ruhsan (رخصا) şeklinde “ucuzlamak, hafiflemek” manalarına; ruhsaten (رخصة) şeklinde “yumuşak olmak, mülayim olmak”⁷¹, sühulet ve kolaylık⁷² manalarına gelir. Debûsi'ye göre de ruhsat, kolaylık ve serbest bırakmak anlamındadır.⁷³

Ruhsat kelimesi Kur'an'da sözlük ve ıstılah anlamında doğrudan geçmemekle beraber, ruhsat manasına gelen ayetler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen “teysir (kolaylık)”⁷⁴, tahfif (hafifletmek)⁷⁵, anlamında kullanılan ayetler ruhsatın sözlük manasına gelir.⁷⁶

⁶⁶ Âl-i İmran, 3/159, Taha, 20/115. ; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 243; II, 318; V, 313; IV, 408.

⁶⁷ Atar, **Fıkıh Usûlü**, 130.

⁶⁸ Şâtıbî, **el-Muvafakat**, I, 300; Zeydan, **el- Vecîz**, 51.

⁶⁹ Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 85.

⁷⁰ Atar, **Fıkıh Usûlü**, 130.

⁷¹ Vural, **İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat**, 19.

⁷² Zeydan, **el- Vecîz**, 51; Âmidî, **el- İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, I, 131.

⁷³ Debûsi, **Takvîmü'l-Edille**, 81.

⁷⁴ Kamer, 54/32.

⁷⁵ Karia, 101/8; Nisâ, 4/28.

⁷⁶ Muhammed Neîm, “İslam Şeriatinde Ruhsat” **İkta İslamika**, , Aralık 2014, C.2, Sayı: 2.

Ebu Hüreyre'den (r.a.) gelen bir hadiste âmâ bir sahabî cemaatle namaza katılamayacağını söylemek için Hazreti Peygamber'e (s.a.v): "Ey Allah'ın Rasûlü, mescide gitmek için rehber bulamıyorum" deyip Hz. Peygamber'den evinde namaz kılmak için ruhsat istedi. Hazreti Peygamber bu sahabiye ruhsat verdi ancak dönüp giderken onu geri çağırarak: "*Ezanı duyuyor musun?*" şeklinde sordu. O da "*Evet*" dedi. Bunun durum karşısında Hazreti Peygamber (s.a.v.), "*Öyleyse icabet et*" buyurdu.⁷⁷

1.3.2.Terim Anlamı

Ruhsat'ın birçok tanımı yapılmıştır. Ruhsat kelimesini hukuki terim olarak ilk kullanan müellif Debûsî'dir. Yazar, terim manasını lügat anlamında teysir ve tahfif etme şeklinde kullanmıştır.⁷⁸ İlk devir Hanefî usulcülerinden Serahsî, ruhsatı "*Kulların özürlerinden dolayı muharrim (haram kılan) delili baki kalmakla birlikte mübah sayılan hükümdür.*"⁷⁹ diye tanımlamıştır.

Şâfiî fakih Gazâlî, ruhsatı "*Herhangi bir özür ve acizlik yüzünden haram kılıcı sebep mevcut olduğu halde, yapılması hususunda mükellefe genişlik tanınmasıdır.*"⁸⁰ şeklinde tanımlarken, Âmidî, ruhsat hakkında "*Haramlık sebebi devam etmekle beraber bir özür dolayısıyla fiilin caiz olmasıdır.*"⁸¹ demiştir.

Mâlikî âlimlerinden Şâtıbî daha geniş bir tanımla ruhsatı "*Haramlığı gerektiren küllî bir asıldan istisna olmak ve sadece ihtiyaç mahallerine has kılınmak üzere meşakkat veren bir özür sebebiyle meşru kılınan hükümlerdir.*"⁸² diye tarif eder. Bu tanımında ilkten konma şartı bulunmasa da bir özre dayanarak mebni kılınmış olması ve meşakkat veren kaydı bulunmaktadır. Özellikle tanıma "meşakkat veren" kaydı getiriliyor. Çünkü özür, bir ihtiyaç sonucu olmuş olabilir ve ortada meşakkat olmayabilir. Böyle bir halde hâcet, ruhsat kavramı içinde değerlendirilmez ve o şey ruhsat olarak isimlendirilmez. Mâlikî mezhebinde başka bir ruhsat tanımı da "*Aslî hükmü kaim*

⁷⁷ Müslim, "Mesâcid", 255; Nesâî, "İmamet", 50.

⁷⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 81.

⁷⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 117.

⁸⁰ Gazâlî, *Mustasfa*, I, 330.

⁸¹ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 132.

⁸² Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 301.

*olmakla beraber bir özürden dolayı şerî hükmü kolayla doğru değiştirmektedir.”*⁸³ şeklinde yapılmıştır.

Hanbelî âlimi İbn Kudâme, ruhsatı, “*mahzurluluk hükmü devam etmekle beraber, mahzur olan şeyin mübah kılınmasıdır*” şeklinde tanımlamış ve ruhsat, râcih görüşe muhalif olduğu için şerî delil hilafına sabit olmuştur, diye belirtmiştir.⁸⁴

Son devir İslam hukukçuları, ruhsatı “*Kulların özürlerine dayanarak kendilerine bir kolaylık ve müsaade olmak üzere ikinci derecede meşru kılınan hükümlerdir.*”⁸⁵ diye tarif etmişlerdir. Normal şartlarda haram olan içkinin susuzluktan ölmek üzere caiz olması, normal şartlarda Ramazan orucunun vaktinde tutulması farz iken seferîlikte ertelenmesine müsaade edilmesi birer ruhsattır.

Ruhsat’ın terim anlamı verilirken usul kitaplarında genellikle azîmetle birlikte verilir. Bundan dolayı ilkten konulmuş, aslî ve genel hüküm olmakla birlikte karşılığında ruhsat hükmü bulunmayan hususlarda azîmet kavramı kullanılmaz.⁸⁶ Bunu destekler mahiyette yapılan bir ruhsat tanımı şöyledir. “*Ruhsat, Allah’ın, kulların özürlerine binaen ve onların ihtiyaçlarını gözeterek koyduğu (geçici) hükümler*”⁸⁷ dir. Buna göre azîmet, genel ve asli bir hüküm; ruhsat ise özür ve meşakkat gibi durumlar için istisnâî ve geçici bir hükümdür.

Ruhsatın terim manasının kullanıldığı bir hadiste yolcuların mest üzerine meshine ruhsat verildiği hakkında, Ebû Bekre (r.a.) den rivayetle Resûlullah (s.a.v.), yolcu abdest alıp mestlerini giydikten sonra geceleriyle beraber üç gün üç gece, mukime ise bir gün bir gece mest üzerine mesh etmesine ruhsat verildiğini belirtmiştir.⁸⁸

⁸³ Ebî Abbas Ahmed b. Abdurrahman, **et-Tevdîh fî Şerhi’t-Tenkîh Şerhü li Kitâb Tenkîh’ül-Füsûl fî Ilmü’l-Usûl li Şihabüddîn Karafî**, Hazırlayan: Kasım b. Zakir Muhammed’z Zebîdî, Suudi Arabistan Ümmül Kura Üni. İslamî İlimler Fak. Yüksek lisans tezi, 2004, s.236.

⁸⁴ İbn Kudâme, **Ravdatu’n- Nazir**, I, 189.

⁸⁵ Bilmen, **İslam Hukuku Terimler Sözlüğü**, 175; Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm Şerhü Mecellet’ül-Ahkâm**”, Şirketi Mertebe matbaası, 2.bs., İstanbul h.1317 (1899) , c.I/1, s.130, **Mecelle**, Md.18.

⁸⁶ Çalış, **İslam’da Kolaylaştırma İlkesi**, 85.

⁸⁷ Şaban, **Usûlu Fıkıh**, 244.

⁸⁸ İbn Mâce, **Sünen**, “Taharet”, 86, Tahkik: Şuayb Ernût, Müessesesi Risale, I-V, y.y., t.y.

Ruhsat kelimesi fıkıh literatüründe usûl kitaplarındaki teknik manasının yanında başka anlamlar için de kullanılır. Şâtıbî, (ö.790/1388) bunları üç madde halinde belirtir:

a) Ruhsat, meşakkat veren bir özür olup olmamasına bakılmaksızın mutlak manada haramlığı gerektiren bir asıldan (ihtiyaç sebebiyle) istisna edilen şeyler için kullanılır. Mesela karz, müdarabe, musâkat, musarrat (sağılan süt karşılığında yiyecek verilmesi) , ariye (ağaçtaki hurmaları tahmin üzere kuru hurma karşılığında satmak) diyetin akîle üzerine yüklenmesi.⁸⁹

b) Önceki şeriatlerde bulunup İslam ümmetinden kaldırılmış bulunan bazı ağır iş ve yükümlülükler⁹⁰ için kullanılır.⁹¹

c) Mutlak manada kullara bir genişlik olması ve onların rahat ve hazlara ulaşmalarını temine yönelik olmak üzere meşru kılınan hükümler. Bundan dolayı, azîmetler Yaratan'ın kullar üzerinde bir hakkı, ruhsatlar Allah'ın kullara bir ihsanı denilmiştir.⁹²

Ruhsat kavramı, şu anlamlar için de kullanılmaktadır:⁹³

d) Kişinin fıkıh mezheplerinin farklı ictihadları arasında kendine en kolay olanı seçmesi anlamıyla ruhsat.

e) Kolaylık ve kolaylaştırma (yüsr ve teysîr) prensibi anlamıyla ruhsat. Bu durum İslâmî bir kaide olarak “*Meşakkat teysîri celbeder.*”⁹⁴ sözüyle ifade edilmiştir.

f) Hanefî usûl kitaplarında icmâın sarîh yolla oluşmasına azîmet, sükût yoluyla oluşmasına da ruhsat denir.

⁸⁹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 303.

⁹⁰ Bakara, 2/286; Â'râf, 7/157.

⁹¹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 304.

⁹² Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 305.

⁹³ Dönmez, İbrahim Kâfi, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 207.

⁹⁴ Mecelle, Md.17.

g) Fıkıh usûlünde hadisin zaptı ve edası hakkında asıl kabul edilen durumlar azîmet, kolaylık prensibiyle caiz görülenlere ise ruhsat denir.

h) Fûrû kitaplarında ibaha ve ruhsatın izin ve müsaade anlamı esas alınıp bir şeyin kullanılması ile ilgili kişinin başkalarına izin vermesine ibâha ve ruhsat denir.

İslam'da ruhsatın meşruiyetine dair ayetler ve birçok hadisi şerif bulunmaktadır. Konuya kaynaklık etmesi açısından bunlardan bazıları şunlardır.

*“Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.”*⁹⁵, *“Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”*⁹⁶ gibi ayetlerle ruhsata cevaz verilmiştir.

Bunun yanında Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurur. *“ Allah kendisine isyan etmenizden hoşlanmadığı gibi ruhsatını almanızdan hoşlanır.”*⁹⁷

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen bir hadise göre Ebû Tu'me'den onun şöyle dediğini rivayet eder: Ben İbn Ömer'in (r.a) yanındaydım, ona bir adam geldi ve: "Ey Eba Abdirrahman, Benim seferde oruç tutmaya gücüm yetiyor." dedi. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a) şöyle dedi: Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu duydum: *“Kim Allah'ın ruhsatını kabul etmezse Arafat dağları büyüklüğünce günah işlemiş olur.”*⁹⁸

Başka bir hadiste Hz. Aişe: *“ Allah Resûlü bir şey yaptı. Daha sonra o yaptığı şeyde ruhsat verdi. Böyle olduğu halde cemaat onu yapmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) hutbeye çıktı, hamd ve senâdan sonra şöyle dedi: “Bir topluluğa ne oluyor ki benim yaptığım şeyi yapmaktan çekiniyorlar. Vallahi ben Allah'ı onlardan daha iyi bilirim. Allah'tan onlardan daha çok korkarım.”*⁹⁹

⁹⁵ Bakara, 2/185.

⁹⁶ Bakara, 2/195.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108.

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 71.

⁹⁹ Buhârî, *İtisam bi's- Sünne*, 5; Müslim, *Fedâil*, 128.

Ruhsatın meşruiyeti konusunda icma vardır. İslam hukuku âlimlerinden hiçbiri bunda ihtilaf etmemişlerdir. Yani ruhsat, kitap, sünnet ve icma ile sabit olan hukukî bir kolaylıktır.¹⁰⁰

Usul kitaplarında ruhsat kavramının genel özellikleri şöyle belirtilir:

a) Ruhsatlar aslî hüküm değil izafî hükümlerdir, yani ruhsatla amel etmek hususunda herkes kendi vicdanıyla baş başadır ve her kul kendi fetvasını kendi vermek zorundadır.¹⁰¹

Ruhsatın sebebi zorluk, meşakkattir. Ancak meşakkatin insanlara vermiş olduğu sıkıntı kişilere, şartlara, zaman ve mekâna, eda ve ifası gereken hükümlere göre değişir. Bundan dolayı meşakkatle ilgili birçok konu içtihadı bırakılmıştır. Mesela yolculuk meşakkati, açlık ve susuzluk, korku ve cesaret durumları insanlara göre değişir. Bazı insanlar güçlü ve sabırlı, bazıları ise zayıf ve tahammülsüz olabilir. Bütün bunlara dayanarak meşakkatlerde genel ve değişmez herkesi bağlayan temel ölçü konulamaz. Dolayısıyla şartlar ve durumlara göre herkes kendi durumunu değerlendirmeli, azîmet ve ruhsat durumuna göre davranma kararını kendisi vermelidir.¹⁰²

b) Azîmet ilkten konulmuş genel bir asla yönelik hükümler, ruhsat ise genel kuraldan istisna edilen cüz'î hükümlerdir.¹⁰³

c) Aslî ve genel hükmün aksine naslarla veya ruhsat sebepleri ile sabit olan hükümlerdir.¹⁰⁴

d) Ruhsat, daraltma mukabilinde bir genişliktir. Yani naslardaki tahsis mükellefler için bir kolaylıktır.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Hüseyin Halef Cebburî, *Ahkâmu'r-Ruhası fi's-Şeriatî'l-İslamiyye*, Mektebeti Menar, 3.bs., Mekke 1988,17.

¹⁰¹ Şâtibî, *el- Muvafakat*, I, 314.

¹⁰² Şâtibî, *el- Muvafakat*, I, 315.

¹⁰³ Şâtibî, *el- Muvafakat*, I, 304.

¹⁰⁴ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 97; Suyûtî, *el- Eşbâh*, 76-80; İbn Nüceym, *el- Eşbâh*, 84-90.

¹⁰⁵ Gazâlî, *Mustasfa*, I, 330.

e) Mukabilinde azîmet hükmünün bulunduğu hususlarda ruhsat söz konusudur.¹⁰⁶

f) Ruhsat, şer'î ve teklifi bir hüküm olsa da aslî hüküm olmayıp özre binaen saniyen (ikinci olarak) geçici durumlar için geçici olarak meşrû kılınan hükümdür.¹⁰⁷

1.3.3. Ruhsatın Kısımları

Ruhsatın kısımları Hanefî mezhebinde ve diğer mezheplere göre farklı şekillerde ele alınmıştır. Hanefîler ruhsatın oluş biçimi ve mahiyeti bakımından örneklerle hükmü belirlerken diğer cumhur ulemâ, ruhsatı hükümlere göre tasnif etmişlerdir.

1.3.3.1. Hanefîlere göre ruhsatın kısımları

İslam hukuku usulcûleri, ruhsatı çeşitli şekillerde bölümlere ayırmışlardır. İlk devir ve çağdaş Hanefî âlimlerinin çoğu, ruhsatı genellikle dört kısma ayırarak incelemişlerdir.¹⁰⁸ Hanefî eserlerdeki ruhsatın en kolay anlaşılır şekli de bu dörtlü taksimdir. Ancak konuyu dörtlü taksime göre inceledikleri halde, Hudarî, Hallaf gibi âlimler nasların açık manalarının bu taksime delalet etmediğini söylerler.¹⁰⁹

Bu dörtlü taksim şu şekilde yapılmıştır:

- a) Haram İşleme Ruhsatı,
- b) Vacibi Terk Etme Ruhsatı,
- c) Genel Kurala Aykırı Bazı Sözleşmeleri ve Hukukî Muameleleri Yapabilme Ruhsatı,
- d) Önceki semavî dinlerde bulunan ağır hükümleri kaldıran ruhsat.

Biz, konuyu bir tez çalışması olması hasebiyle Hanefîlere göre daha ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız. Bu dörtlü taksimin muhtevası hakkında konular içinde yeri geldikçe bahsedilecektir. Örneklerin mezheplere göre değerlendirmesini,

¹⁰⁶ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 98.

¹⁰⁷ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 407.

¹⁰⁸ Serahsî, *Usûl*, I, 117; Hallaf, Abdolvahhab, *İlm-ü Usûl-ü'l-Fıkıf*, Mektebet'id Davet'il İslamiyye, İskenderiye 2002, s.121-124; Zeydan, *el-Vecîz*, 51-52; Şaban, *Usûlu Fıkıh*, 244-247; Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 213.

¹⁰⁹ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 179; Hallaf, *İlm-ü Usul'ül-Fıkıh*, 121-124.

çalışmamızın üçüncü bölümünde, uygulama (fürû) örnekleri başlığı altında inceleyeceğiz.

1.3.3.1.1. Fiilin yapılması veya yapılmaması açısından ruhsat

Fiilin yapılması veya yapılmaması açısından ruhsat ikiye ayrılır:

a) Haram işleme ruhsatı

Aslî hükmü haram olan bir fiil zarûret veya zarûret derecesine varan ihtiyaç hallerinde mükellef için mübah hale gelebilir.¹¹⁰ Meselâ cana veya vücut bütünlüğüne yönelik ciddi tehdit altında kalan kişi, kalbinde iman olduğu halde sözle Allah'ı inkâr edebilir, İslam'da bunun için ruhsat verilmiştir. Buna delil olarak ilgili ayette şöyle buyrulur: “*Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanmış olan müstesna, her kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder ve kendisi göğsünü küfre açarsa, işte onlara Allah'tan bir gazap (iner) ve onlar için büyük bir azap vardır.*”¹¹¹ Yine ikrah ve zarûret dolayısıyla içki içme, hastalıktan dolayı ihram yasaklarına uymama, tedavi maksadıyla avret yerlerinin karşı cinse gösterilmesi,¹¹² açlık sebebiyle zarûret halinde leş veya domuz eti yemek de bu tür örneklerdendir.¹¹³

Haram işleme ruhsatının hükmü duruma göre değişir. Yani ikrah altında kelime-i küfrü söylemek veya zarûret halinde tedavi maksadıyla avret yerini doktora göstermek mübah iken,¹¹⁴ zarûret halinde aç kalanın leş veya domuz eti yemesi vacip¹¹⁵ olur. Kişi bu durumda ruhsat hükmünü uygulamayıp ölürse günahkâr olur.¹¹⁶

b) Vacibi terk etme ruhsatı

Mazeret sebebiyle farz veya vacip gibi dinî-hukukî sorumlulukların terk edilmesini mümkün kılan ruhsatlara terk etme ruhsatı denir. Mesela hasta ve yolcuların

¹¹⁰ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 244, Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 213; Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 208.

¹¹¹ Nahl, 16/106.

¹¹² Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 167.

¹¹³ Mâide, 5/3.

¹¹⁴ Bkz.s.79, 137.

¹¹⁵ Bkz. s.58, 79.

¹¹⁶ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 245.

Ramazan orucunu tutmayıp ertelemeleri gibi. Mükellef, bu ruhsattan yararlanıp yararlanmamakta serbestir.¹¹⁷ Mükellef isterse azîmete göre hareket edip orucunu tutabilir. Hatta bu daha üstündür. Ancak hasta ve yolcuların hayati tehlikesi bulunursa veya oruç tutunca hastalığı artarsa ruhsatla amel etmeleri vacip, azîmetle hareket etmeleri haramdır. Bu ruhsatla amel etmeyip ölen kişi günahkâr olur.¹¹⁸ Aynı şekilde bu ruhsata dayanarak yolculuk halinde namazlar kısaltılır,¹¹⁹ cebir ve tehdit altındaki kişi iyiliği emretmeyi, kötülükten nehyetmeyi ve bayram namazlarını terk edebilir.¹²⁰ Hanefiler, bu çeşit ruhsata *Terfih ruhsatı* adını verirler.¹²¹

1.3.3.1.2. Hakikat ve mecaz anlamı açısından ruhsat

Hakikî ruhsatlar, gerçekte ruhsat isimlendirmelerine en uygun ruhsatlardır. Bu tür ruhsatlarda ruhsat tanımına uyan özellikler tam olarak bulunmaktadır.

1.3.3.1.2.1. Hakikat anlamında ruhsat

Gerçek anlamda ruhsat demektir. Bu ruhsat da kendi arasında ikiye ayrılır:

a) Haram kılma gerekçesi ve haramlık hükmü mevcut olduğu halde fiilin mubah sayıldığı durumlar

Bu tür ruhsatlar hakikat anlamında ruhsat kavramını en fazla hak eden çeşittir. Burada ruhsat en kâmil manada bulunur. İkraha altında bulunan kişinin yalnız diliyle küfrü gerektiren söz söylemesi bu çeşide girer. Burada haramlık sebebi ve haramlık hükmü bâkidir. Kişi küfür kelimesini söylemediği zaman hayati tehlikesi bulunmaktadır. Kişinin ikrah altında sabredip küfür kelimesini söylememesi azîmettir.¹²² Bu fiilin yapılmasına müsaade edilmesi ise ruhsattır. İkraha altında başkasının malını telef etme, orucunu bozma, ihramlı olduğu halde hac yasağını

¹¹⁷ Bakara, 2/184; Hüseyin Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, DİB, Ankara 2006, I, 180.

¹¹⁸ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 132.

¹¹⁹ Nisâ, 4/101.

¹²⁰ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 166.

¹²¹ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 132.

¹²² Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 81; Zeydan, *el- Vecîz*, 52; Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 208; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 169.

işleme ve hayat tehlikesi olan açlık durumunda izinsiz olarak başkasının malından yeme içme bu türün misalleri arasında yer almaktadır.¹²³

Sonuç olarak küfür kelimesini söylemeye zorlanan kişinin canını koruma gayesiyle diliyle şeklen inkâr etmesi ruhsattır ve bu şekilde hareket eden kişi günaha girmiş olmaz. Ancak sabreder ve bu yüzden öldürülürse sevap kazanmış olur.¹²⁴

b) Gerekçesi mevcut olmakla beraber hükmün ertelenmesi sebebiyle fiilin mübah sayıldığı durumlar

Bu tür ruhsat, yukarıda bahsedilen vacibi terk etme ruhsatıyla aynıdır. Yani hüküm mazeret kalkıncaya kadar ileriki bir tarihe ertelenmektedir. Sefer halinde olan bir kişinin ramazan orucunu ertelemesine izin verilmesi bu tür ruhsatlara örnek oluşturur¹²⁵ çünkü oruç tutmanın farz veya orucu terk etmenin haram olma gerekçesi Ramazan’a erişmiş olma durumu mevcut olup yolculuk sebebiyle hüküm ertelenmiştir.¹²⁶ Yani hastalık veya yolculuk durumunda ramazan orucunu tutmamak mübahtır.

1.3.3.1.2.2. Mecaz anlamındaki ruhsat

Bu ruhsat çeşidi de kendi arasında ikiye ayrılır. Gerçek anlamda ruhsat olmayıp ismen, kelime manasıyla ruhsatlar demektir.

a) Genel bir hükümden istisna yapılarak kolaylık sağlanan durumlar

Bazı sözleşme ve hukukî işlemler, İslam hukukunun o konudaki genel kurallarına veya genel şer’î delillere aykırı olduğu halde, insanların ona duyduğu ihtiyaçtan dolayı mübah sayılmıştır.¹²⁷ Meselâ “selem akdi, istisna akdi” böyledir. Çünkü aslında akdin konusunun mevcut olmamasından dolayı caiz olmayan alış veriş şekli,

¹²³ Dönmez, *Ruhsat*, DİA, XXXV, 208; Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, 169.

¹²⁴ Serahsî, *Usûl*, I, 118.

¹²⁵ Bakara, 2/184.

¹²⁶ Dönmez, “*Ruhsat*”, DİA, XXXV, 208.

¹²⁷ Şaban, *Usûl-ü Fıkah*, 246.

insanların ihtiyacına binaen caiz olup buna ruhsat verilmektedir.¹²⁸ Bunun sünnetten delili Hz. Peygamber'in Hâkim b. Hızâm'a hitaben "*Ey Hâkim, kendinde olmayan şeyi satma*"¹²⁹ diye buyurmasıdır. Bu tür ruhsatlarla amel edip, etmemek serbesttir. Mükellef dilerse azîmetle hareket edip bu nev'i akitleri yapmaz. Dilerse de ruhsatla amel ederek selem ve ıstınsa muamelelerini yapar. Ancak bir kimse canını kurtarmak için selem yoluyla satış yapmaktan başka bir çare bulamazsa o takdirde bu akdi yapması vacip olur.¹³⁰ Ruhsatın bu çeşidini Atar, "kıyasa aykırı bazı akitlerin meşru kılınması" başlığı altında ele almıştır.¹³¹

b) Önceki ilâhî dinlerde mevcut bazı ağır yükümlülüklerin Müslümanlardan kaldırılarak kolaylık sağlandığı durumlar

Bu tür ruhsatlar bizden önceki ümmetlerde bulunup Muhammed ümmetinden kaldırılan hükümlerdir. Önceki dinlerde mevcut olan bazı ağır hükümleri Allah Teâlâ İslam ümmetinden kaldırmış, bu hükümleri onlar hakkında teşrî kılmayarak bu ümmete bir kolaylık sağlamıştır. Mesela, gûnahtan tövbe edecek kişinin kendini öldürmesi,¹³² malın dörtte birinin zekât olarak verilmesi, elbisenin pislik bulaşan kısmının kesilip atılması, ganimetlerin haram olması, namazların ibadet yerleri dışında kabul olmaması hükümleri İslam ümmetinden kaldırılmıştır.¹³³ Daha önceki dinlerde bu gibi ağır hükümlerin bulunduğu dair şu âyetlerde işaret edilmektedir: "*Rabb'imiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.*"¹³⁴ "...Onlardan ağırlıkları ve üzerlerindeki zincirleri kaldırıp atar."¹³⁵ Bu hükümlere ruhsat adının verilmesi hakikat anlamında olmayıp mecaz anlamındadır. Çünkü bu hükümleri Cenâb-ı Allah, önce bizim hakkımızda teşri kılıp sonradan zarûret veya ihtiyaçtan dolayı kaldırmış değildir. Bu hükümlerin İslam ümmetine teşri kılınmamış olması dolaylı manada ruhsat olup bundan dolayı **mecazî ruhsat** denilmiştir.¹³⁶ Azîmetin olmadığı yerde ruhsat bulunmayacağı ilkesinden hareketle gerçekte buna ruhsat

¹²⁸ Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 214; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 180.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, "Büyü", 70; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el- Câmiu'l Kebîr*, "Büyü", 19, Tahkik: Beşar Avvâl Maruf, Darü'l Garbi'l İslami, 1.bs., Beyrut 1996; *Neşâî, Büyü*, 60.

¹³⁰ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 246; Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 214.

¹³¹ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 132.

¹³² Bakara, 2/54.

¹³³ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 247; Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 215.

¹³⁴ Bakara, 2/286.

¹³⁵ Â'râf, 7/157.

¹³⁶ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 248.

denilemez.¹³⁷

1.3.3.1.3. Azîmet hükmünün varlığını koruyup korumaması açısından ruhsat

Bu tür ruhsatlarda, ruhsat hükmünün bulunduğu konularda azîmet delili varlığını sürdürür yahut azîmet hükmü varlığını sürdürmez. Buna göre bu çeşit ruhsatlar ikiye ayrılır:

a) Terfih ruhsatı

Azîmet veya ruhsat hükümlerinden birini seçme ruhsatıdır. Daha önce bahsedilen hakikat anlamında olanlara *terfih ruhsatı*, mecaz anlamındakilere *iskat ruhsatı* adı verilmiştir.¹³⁸ Terfih ruhsatı da iki şekilde incelenmiştir.

Ruhsat hükmünün bulunduğu konularda azîmet hükmünün de varlığını sürdürdüğü ruhsatlardır. Bunun terfih olarak isimlendirilmesi, belirtilen durumda mükellefe bir rahatlama, tercih imkânı sağlandığı içindir. Ancak hükmün geciktirme veya terkine delalet ettiğini gösteren herhangi bir delil bulunmamaktadır.¹³⁹ Sadece ruhsatla amel eden kişiye azîmetle amel etmediği için günah isnadında bulunulamaz. Mesela, ikrah sebebiyle küfür kelimesini telaffuz etme, ihram yasakların çiğneme, açlık anında başkasının malından yeme gibi fiil (yapma) ruhsatları; yine ikrah sebebiyle emri bi'l maruf ve nehyi ani'l münkeri terk etme ruhsatları buna örnektir. Kişi bu ruhsatlarda müsaadeyi kullanmaz ve hayatını tehlikeye atarsa veya feda ederse itikaden sevap kazanır.¹⁴⁰ Bunun sünnetten delili, sahte peygamber Müseylime'nin işkenceleri karşısında ona inandığını söyleyen sahabî ile ona karşı gelerek öldürülen başka bir sahabî hakkında Peygamberimiz (s.a.v.) “ *Birincisi Allah'ın tanıdığı ruhsatı kullanmış, ikincisi ise hakikati haykırıştır.*” diyerek arasındaki derece farkına işaret etmiş aynı zamanda bu iki davranışı da tercih etmeye müsaade etmiştir. Resûlullah (s.a.v.), böyle bir baskı altında inkâr sözlerini söyleyen Ammâr b. Yâsir'e benzer durumla karşılaştığında imanını kalbinde koruyarak aynı şeyi yapmasını söylemiştir.

¹³⁷ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 175.

¹³⁸ Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 208.

¹³⁹ Atar, *Fıkıf Usûlü*, 132; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 182.

¹⁴⁰ Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 208.

Müşriklerin işkencesiyle şehid olan Hubeyb b. Adî'yi de cennetle müjdelemiştir.¹⁴¹

Halit Çalış, terfih ruhsatını da ikiye ayırarak ele alır ve “*hasta ve yolcu olanlar, (oruç tutmadıkları günler sayısınca) daha sonraki günlerde tutarlar*”¹⁴² ayetiyle hükmün terahiye (geciktirme) delalet ettiğini, dolayısıyla ruhsatla amel edilmesini, bu kişilere orucun vacip olmasının şifa buldukları ve mukîm olduklarında gerçekleşeceğini belirtir.¹⁴³ Ancak çağdaş eserlerin çoğunda azîmetin yani oruç tutmanın efdal olduğu ifade edilir.¹⁴⁴ Ancak ayetin yukarıdaki hadisten azîmet ve ruhsat açısından pek farkı yoktur. Kişinin durum ve şartlarına göre hüküm değişir. Dolayısıyla ilgili âyet ve hadislerden ramazan orucunu ertelemeyi meşrû kılan mazeret durumlarında mükellefin isterse orucunu tutabileceği, dilerse erteleyebileceği anlamının verilmesine delil olması daha uygundur.¹⁴⁵ Şâtîbî de bu görüştedir.¹⁴⁶

b) Iskat ruhsatı

Mükellefin seçim hakkının olmadığı, ruhsatın karşılığındaki hükmüm düştüğü ve mecaz yoluyla ruhsat diye zikredilen hükmün azîmet olduğu ruhsattır.¹⁴⁷ Bu ruhsat aynı zamanda *mecazî ruhsat* diye anılır. Önceki şeraitlerde var olan ağır hükümlerin kaldırılması, bir kişinin zarûret veya ikrah durumunda leş veya domuz eti yemesi, canı kaybetme durumunda başkasına ait bir yiyeceği yemek bu tür örneklerdendir. Kişi bu ruhsatlara uymayıp ölürse günahkâr olur. Hanefîlerin çoğunluğu bu görüşte olmakla beraber Ebû Yusuf'tan gelen bir rivayete ve İmam Şâfiî'den gelen iki fetvadan birine göre ikrah sebebiyle haram yiyeceği yiyip içme durumunda da fiilin haramlığı bâki olmakta olup sadece ilgili kişiye fiili işleme ruhsatı verilmiştir, dolayısıyla dinin haram kıldığı bir emri uygulamaya çalışıp direnerek hayatını kaybeden kişi günahkâr olmaz.¹⁴⁸

Halit Çalış, bu taksime ilaveten ruhsat çeşitlerini kapsam ve süre bakımından,

¹⁴¹ Buhârî, “Megâzî”, 10, 13, 28; “Cihad”, 170.

¹⁴² Bakara, 2/184.

¹⁴³ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 183.

¹⁴⁴ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 246; Kahraman, *Fıkıh Usulü*, 214.

¹⁴⁵ Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 209.

¹⁴⁶ Şâtîbî, *el-Muvafakat*, I, 319.

¹⁴⁷ Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 209; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 82; Serahsî, *Usûl*, I, 119.

¹⁴⁸ Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 209; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 169.

gereğiyle amel bakımından (Şâfiî taksimi) , iradenin rolü bakımından, kaza gerektirip gerektirmemesi itibariyle de bölümlere ayırmıştır.¹⁴⁹

1.3.3.2. Diğer mezheplere göre ruhsatın kısımları

Hanefîlerin dışındaki usulcüler, özellikle Şâfiîler ruhsatları aşağıdaki şekilde tasnife tâbi tutmuşlardır. Şâfiîler, ruhsatı hakikat-mecaz açısından değil hüküm açısından ele alarak vacip, mendup, mübah olarak kısımlara ayırmışlardır. Görüş açısından Şâfiîlere benzeyen Mâlikî mezhebi de bu tasnif içerisinde ele alınmıştır.¹⁵⁰

1.3.3.2.1. Mâlikî ve Şâfiîlere göre ruhsatın kısımları

Mâlikî ve Şâfiî mezhebine mensup fakihler ruhsatı hükümlerine göre tasnif etmişlerdir. Eserler arasında farklılıklar olmakla beraber genel olarak ruhsatın kısımları şu şekildedir.¹⁵¹

a) Vacip (farz) ruhsat

Zarûret halinde leş veya domuz eti yemek vacip olup mükellef, bu ruhsatı kullanmaması sebebiyle –tercih edilen görüşe göre- ölürse günahkâr olur. Yine açlık ve susuzluk durumunda ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan oruçlunun orucunu bozma ruhsatını kullanması da vaciptir.¹⁵² Boğazına lokma takılan ve içkiden başka içecek bulamayan kişinin onu içmesi, su bulamadığı veya bulunduğu halde hastalık sebebiyle onu kullanmaktan korkulduğu zaman teyemmüm yapılması bu gruba giren örneklerdendir.¹⁵³

¹⁴⁹ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 186-204.

¹⁵⁰ Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV 209, Vural, *İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat*, 45.

¹⁵¹ İsnevî, Cemaleddin, *et- Temhîd fî Tahrîc'il-furûi ale'l-Usûl*, 1.bs, Beyrut 1980, s.72-73; Ebî Abbas Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tevdîh fî Şerhi't Tenkîh*, 238.

¹⁵² Cemaleddin Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 82; Dönmez, “*Ruhsat*”, 209; Âmidî, *el- İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 132.

¹⁵³ Mustafa Ahmed Zerka, *el- Medhal Fıkhu'l-Amm*, Darul Kalem Matbaası, 3. bs., Dımeşk 2004, II,1004; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 197.

b) Mendup ruhsat

Yolculuk mesafesi üç gün ve daha fazla olunca namazların kısaltılması, abdest alırken başın mesh edilmesi ve meşakkatli olacağı anlaşıldığında yolcunun orucunu ertelemesi bu nevi ruhsatlardır.¹⁵⁴ Çok sıcaklarda öğle namazını biraz geç kılmak da mendup bir ruhsattır. Suyûtî (ö. 911/1505) , kişinin evleneceği kıza bakmasını da bu tür ruhsatlara dâhil eder.¹⁵⁵

c) Mübah ruhsat

Selem, müsâkat, mudârebe, kira, arâya gibi ihtiyaç olan muamelât örnekleri bu tür ruhsat çeşitleridir.¹⁵⁶ İkrâh altında küfrü gerektiren sözler söylenmesi, haram olan yerlerin tedavi için doktora gösterilmesi de mübah olan ruhsatlardandır.¹⁵⁷

d) Terk-i evlâ (Yapılmaması üstün olan) ruhsat

Yolcunun zarar görmeyeceğini anladığı durumlarda, hele konforlu araçlarla yapılan seyahatlerde orucunu ertelemesi, mestlere mesh etmesi ve belli namazları cem ederek kılması terk-i evlâ ruhsatlardır. Zira bu durumlarda oruç tutmak, ayakları yıkamak ve namazları cem etmeden kılmak daha üstün kabul edilir.¹⁵⁸ Bu tasnifte oruç konusunda Şâfiîler ile Hanbelîler aynı görüştedir.¹⁵⁹

e) Mekruh Ruhsat

Bazı Şâfiî fakihler bu tasnife mekruh ruhsatı da eklerler. Buna göre üç merhaleden daha kısa bir mesafeye yolculuk yapıldığında namazların kısaltılmasını ruhsat olarak kabul etmekle beraber bu ruhsatı mekruh olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Dönmez, "Ruhsat", *DİA*, XXXV, 209; İsnevî, *et- Temhîd fî Tahrîc'il-furûi ale'l-Usûl*, 73.

¹⁵⁵ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 82; Vural, *İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat*, 46.

¹⁵⁶ İsnevî, *et- Temhîd fî Tahrîc'il-furûi ale'l-Usûl*, 73.

¹⁵⁷ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 200.

¹⁵⁸ Vehbe Zuhaylî, *Usûl-ü fikh'il-İslamî*, Darü'l-Fikir Matbaası, 1. bs., Dimeşk 1986, I, 112; Dönmez, "Ruhsat", *DİA*, XXXV 209, Atik, Sefa, *Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat*, Fırat Ü. SBE Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2003, s. 26; Ebû Abbas Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tevdîh fî Şerhi't-Tenkîh*, 238.

¹⁵⁹ Zuhaylî, *Usûl-ü fikh'il-İslamî*, I, 112;

¹⁶⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 82; İsnevî, *et- Temhîd fî Tahrîc'il-furûi ale'l-Usûl*, 73.

1.3.3.2.2. Hanbelîlere göre ruhsat

Hanbelî mezhebi usûl kitaplarında fazla ayrıntı olmasa da ruhsat konusuna yer verilmiştir. Bu mezhepte azîmet ve ruhsat, vaz'î hükümler içinde değerlendirilmiştir.¹⁶¹

Hanbelîlerde ruhsat, hakikat ve mecaz yönünden incelenmiştir. Bu mezhepte de bizden önceki şeriatlerde bulunan ağır yükümlülükler mecazî ruhsat olarak değerlendirilmiştir.¹⁶² Zuhaylî ise Hanbelîlerin ruhsat çeşitlerini, Şâfiîlerin ruhsat çeşitlerine benzer bir şekilde dört kısımda ele alarak incelemiştir.¹⁶³

İbn Kudâme'nin teyemmüm konusundaki görüşü Gazâlî'ye benzer. Yani, o da Gazâlî gibi su olmadığı zaman yapılan teyemmümü ruhsat olarak değerlendirmez. Ancak su bulunduğu halde hastalık veya değerinden fazla fiyata satılması sebebiyle kullanamama durumunda yapılan teyemmümü ruhsat olarak kabul eder.¹⁶⁴

Hanbelî mezhebinde zarûret halinde meytenin yenilebileceği ve bazı istisnai akitlerin caizliği konusu da ruhsat olarak kabul edilir.¹⁶⁵

1.3.4. Ruhsatın Hükümü ve Önemi

Azîmet ve ruhsatla amelin hangisinin daha faziletli olduğu konusu İslam hukukunda tartışmalı bir mevzudur. Mükellef ruhsatla amel hususunda bazen serbest bırakılmış, bazen azîmet, bazen de ruhsata göre amel üstün görülmüştür. Buna göre ruhsatın hükümü üçe ayrılır.

¹⁶¹ Akgündüz, Said Nuri, “İbn Kudâme Penceresinden Fıkıh Usûlü”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, Güz 2017, s.10, 192.

¹⁶² İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nazir*, I, 190.

¹⁶³ Vehbe Zuhayli, *Usulü fıkıh'ıl-İslamî*, Darü'l-Fikir Matbaası, 1.bs., Dimeşk 1986, I, 111.

¹⁶⁴ İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nazir*, I, 191.

¹⁶⁵ İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nazir*, I, 192.

a) Ruhsatla amel etmek mübahtır

Ruhsatın, ruhsat olma bakımından hükmü mübahtır. Yani mükellef ruhsatı almak veya azîmetle amel etmek arasında serbesttir. Bu konudaki naslar kişiden günah ve sorumluluğun kaldırıldığına delalet etmekte, ancak ruhsatların işlenmesine dair bir emir bulunmamaktadır.¹⁶⁶ Başka bir deyişle ruhsatta asıl olan mübahlıktır. Kişiyi aslî hükmü zorunlu olarak yerine getirmekten, yapmak ve yapmamak arasında muhayyerliğe, serbestliğe nakletmektedir. Ruhsatın temeli mükellefin ömrünü dikkate alıp mükelleften meşakkati kaldırmaktır.¹⁶⁷ Darda kalanın başkasının hakkına el uzatmamak ve zarûret miktarını aşmamak kaydıyla haram şeyleri yiyebileceği¹⁶⁸, aynı manada açlıktan darda kalanın günaha kaymaksızın ölü hayvan eti, domuz gibi şeyleri yemesinin mahsuru olmadığı,¹⁶⁹ yolculuların namazı kısaltmasında bir sorumluluk olmadığı,¹⁷⁰ kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimsenin diliyle sözde Allah'ı inkâr edebileceği, bunun haricinde büyük günah ve azabın olduğunu¹⁷¹ bildiren ayetler buna işaret etmektedir.

Ruhsatlar, mükellefin sıkıntısını gidermek ve hafifletmek için haramları mübah kılmaktadır. Haram hükmü ve hükmün delili ise varlığını korumaktadır. Haramın ruhsat olması demek yapanın sorumluluğu yok demektir. Mükellef kendisi için kolaylık olan ruhsata uyma hakkını kullanabileceği gibi, meşakkate katlanarak azîmetle de amel edebilir. Ancak azîmetle amel etmek kişiye zarar verecekse, onunla amel etmek, yerine göre mekruh veya haram olur.¹⁷² Bu durum naslara aykırı bir durumdur. Zira ayetlerde “*Kendinizi elinizle tehlikeye atmayın*”¹⁷³ ve “*Kendinizi öldürmeyin*”¹⁷⁴ buyrulur.

¹⁶⁶ Şâtıbî, **el- Muvafakat**, I, 307-308.

¹⁶⁷ Zeydan, **el- Vecîz**, 52.

¹⁶⁸ Bakara, 2/173.

¹⁶⁹ Mâide, 5/3.

¹⁷⁰ Nisâ, 4/101.

¹⁷¹ Nahl, 16/106.

¹⁷² Hallaf, **İlm-ü Usul’ül-Fıkıh**, 124.

¹⁷³ Bakara, 2/195.

¹⁷⁴ Nisâ, 4 /29.

Kısaca ruhsatın temel gayesi, mükellefin yükümlüğünü hafifletmek, onu rahatlatmak, ondan güçlüğü kaldırarak, mükellefin yüklendiği teklife genişlik getirip azîmet ve ruhsat arasında tercihte bulunabilmektir.¹⁷⁵

b) Azîmetle amel etmek daha üstündür

Ruhsata göre amel etmek mübah olmakla beraber, bazen azîmetle hareket etmek evlâdır. Ölüm veya bir uzvun telef olmasıyla tehdit edilen bir kimsenin kalben inancını kaybetmeksizin küfür sözünü söylemesinin mübah kılınması buna örnektir. Kişi her ne kadar burada ruhsatla amel etmesi mümkünse de, kelime-i küfrü telaffuz etmeyip azîmetle hareket etmesi daha iyidir. Çünkü bu harekette din ile övündüğünü açığa vurmak, haktan yana olduğunu göstermek, kâfirleri öfkelenmek ve mü'minlerin maneviyatlarını kuvvetlendirme manası mevcuttur.¹⁷⁶ Naslar küfür kelimesini söylemeye ruhsat vermekle beraber,¹⁷⁷ yukarıda bahsedilen Müseylime'nin işkence ettiği sahabelerde azîmeti işaret etmektedir.¹⁷⁸

c) Ruhsatla amel etmek daha üstün hatta vaciptir

Bazen ruhsatla amel etmek vâcib olur. Zarûret halinde ölü eti yemek gibi.¹⁷⁹ Mükellefin canını veya bir azasını kaybetme tehlikesinin olduğu durumlarda ruhsata göre amel edilmesi vaciptir. Ruhsat hükmünü tatbik etmeyip ölen veya bir uzvunu kaybeden kimse günahkâr olur. Çünkü canı korumak İslam'ın temel hedeflerinden biridir.¹⁸⁰ Ayette sabit olduğu üzere Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “ Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”¹⁸¹ veya “ Kendinizi öldürmeyin. Çünkü Allah size karşı çok merhametlidir.”¹⁸²

¹⁷⁵ Şâtıbî, *el- Muvafakat*, I, 309.

¹⁷⁶ Zeydan, *el- Vecîz*, 52.

¹⁷⁷ Nahl, 16/106.

¹⁷⁸ Buhârî, “Megâzî”, 10, 13, 28; “ Cihad”, 170.

¹⁷⁹ Zeydan, *el- Vecîz*, 53.

¹⁸⁰ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 245; Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 213.

¹⁸¹ Bakara, 1/195.

¹⁸² Nisâ, 4/29.

Hanefî ve diğer mezhep âlimleri zâruret halinde murdar etten yenilebileceği konusunda görüş birliği içindedirler. Bahsedilen ayetler de bunu açıklamaktadır.¹⁸³ Mecelle ve Kavâid kitaplarında “*Zarûretler memnû olan şeyleri mübah kılar*”¹⁸⁴ kaidesi de bu hükmü desteklemektedir.

Azîmetin hükmü kesin olduğu gibi, ruhsatın aslını oluşturan hüküm de kesindir.¹⁸⁵ Bu ümmetten zorluğun kaldırıldığına dair deliller de katî delillerdir. Dolayısıyla İslam’da azîmetle amel etmek kadar ruhsatla amel etmek de dînî bir vecibedir. Mükellef, şartlara ve yerine göre hareket etmekle yükümlüdür.

1.4. Azîmet ve Ruhsat İlişkisi

Azîmet ve ruhsatın birbirinin karşılığında kullanılan lafızlar olup olmadığı konusu tartışmalı bir konudur. Bazı fıkıh usûlcüleri sadece karşılığında ruhsat bulunan hükümleri azîmet olarak kabul ederken¹⁸⁶, bazıları da karşılığında ruhsat bulunup bulunmamasına bakmaksızın bütün aslî hükümleri azîmet¹⁸⁷ olarak kabul ederler.

Azîmet, baştan konulmuş küllî bir asla yönelik olan hükümler, ruhsat ise küllî asıldan istisna edilmiş olan cüz’î hükümlerdir.¹⁸⁸ Buna göre azîmet, genel ve temel bir hüküm; ruhsat ise özür ve meşakkat gibi durumlar için istisnaî ve geçici bir hükümdür. Azîmette normal bir durum, ruhsatta ise özel bir durum mevcuttur.¹⁸⁹

Azîmetler aslî hükümlerdir, ruhsatlar aslî değil izafî hükümlerdir, mesela meşakkatle ilgili konularda ruhsatla amel etmek hususunda herkes kendi vicdanıyla baş başadır ve herkes kendi fetvasını vermek durumundadır.¹⁹⁰

¹⁸³ Serahsî, **el-Mebsût**, X, 196; Şâfiî, **el- Ümm**, II, 252-253; Ebu Bekir Ali b. el-Cessas, **Ahkam’ül Kur’an**, Tahkik, Muhammed Sadık Kamhavi, Darü’l-Ihyai Matbaası, Beyrut 1992, I, 156; İbn Arabî, **Ahkâmü’l Kur’ân**, I, 85-86.

¹⁸⁴ Mecelle, md.21.

¹⁸⁵ Şâtibî, **el- Muvafakat**, 339.

¹⁸⁶ Büyük Haydar Efendi, **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, 337.

¹⁸⁷ Hallaf, **İlm-ü Usul’ül Fıkıh**, 121; Debûsi, **Takvîmü’l-Edille**, 81; Atar, **Fıkıh Usûlü**, 130.

¹⁸⁸ Şâtibî, **el-Muvafakat**, 300.

¹⁸⁹ Şaban, **Usûlü Fıkıh**, 244

¹⁹⁰ Şâtibî, **el-Muvafakat**, 314.

Özetle, azîmet ve ruhsatın hangisiyle amel edileceği ve hangisinin daha fazla sevap olduğu hususu yukarıda açıklandığı üzere mükellefin şartlarına, özür durumuna ve zaruri temel değerlerin öncelik sırasına göre farklılık arz etmektedir. Canın korunması gibi öncelikli temel değerlerin tehlikeye atılması pahasına azîmette sebat etmek, dinin istediği bir davranış değildir. Aynı şekilde azimetle amel etmek dinin kutsiyetine hâlel getiriyorsa, maddi kayba ve üzüntüye sebep oluyorsa kul ruhsatla ameli tercih etmek durumundadır. Bu şekilde ruhsatla amelin tercih edilmesi hali kul için bir kınanma sebebi değildir.

II. BÖLÜM

RUHSATLARA TEMEL TEŞKİL EDEN HUKUKÎ PRENSİPLER VE RUHSAT SEBEPLERİ

2. RUHSATLARA TEMEL TEŞKİL EDEN HUKUKÎ PRENSİPLER VE RUHSAT SEBEPLERİ

Ruhsatlara temel teşkil eden hukukî prensipler ve ruhsat sebepleri iki bölüme ayrılarak incelenecektir. İlk bölümde ruhsatlar için önem arz eden hukukî prensipler anlatılacak, daha sonra ruhsatların dayanakları olan sebepler ele alınacaktır.

2.1. Ruhsatlara Temel Teşkil Eden Hukukî Prensip

Ruhsatların temelini oluşturan, onlara kaynaklık eden bazı prensipler bulunur. Ruhsatlar bu ilkelere dayanarak hayat bulur. Genel manada bu prensipler hukukî hayatın tamamında etkili olur. Bu prensipler zarûret, meşakkat ve kolaylık prensibidir.

2.1.1. Zarûret Prensibi

Zarûret prensibinde konunun tanımı, mahiyeti ve ruhsata etkisi ele alınarak işlenecektir.

2.1.1.1. Zarûretin tanımı

Arapça (ض ر ر) kelimesinden gelen zarûret, sözlükte zarar vermek, zayıf ve alık olmak,¹⁹¹ büyük ihtiyaç, savuşturulamaz zorluk ve sıkıntı¹⁹² manalarına gelir. Fıkhî bir terim olarak “Kişinin yasak olanı yapmadığında ölmesi veya ölüme yaklaşması”¹⁹³ veya “kişiyi dinî yasakları ihlâl etmekle karşı karşıya bırakan ve ancak bu şekilde savuşturulabilen ciddi özür/mazeret hali”¹⁹⁴ yahut “Din ve dünyaya ait menfaatlerinin gerçekleşmesi zorunlu olarak kendisine bağlı olan şeyler”¹⁹⁵ şeklinde tanımları yapılır. Buna göre kişi bu yasağı veya haramı işlememesi durumunda zarûriyyat-ı hamse denilen can, din, nesil, akıl ve mal değerlerinden birinin tamamen ortadan kalkması veya telafisi mümkün olmayacak şekilde zarar görmesi mümkündür.¹⁹⁶ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki tanımda geçen yasak olan şey yapılmadığı takdirde ölümle burun buruna gelmeyi içerdiği gibi, ölüme götürecek seviyede zayıflamayı¹⁹⁷ ve zararın gelmesinden korkulan tehlike ile şiddetli meşakkati de içermektedir.¹⁹⁸ Zarûretle karşı karşıya bulunan kişiye ise muztar denir.

2.1.1.2. Zarûretin mahiyeti

Kur'an'da zarûret kelimesi doğrudan geçmese de fiil olarak beş âyette sözlük ve terim anlamıyla bulunmaktadır.¹⁹⁹ Bu ayetlerden birinde Allah'ın, zorda kalan kişinin yardımına yetişmesinden bahsedilirken²⁰⁰ diğer âyetlerde yiyeceklerle ilgili asli haramlar anlatıldıktan sonra zarûret hallerinde bu haramlardan yenilmesinde bir sakınca olmadığını belirten ruhsatlara işaret edilmiştir.²⁰¹ Bu ayetlerde “ıztırar” mastarının meçhul fiil kullanımı görülmektedir. İztırar, kelimesi “mecbur olmak, ihtiyacı olmak”²⁰² anlamındadır. Dolayısıyla normal şartlarda olmayan zarûret

¹⁹¹ Yaran, Rahmi, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması**, İFAV, İstanbul, 2007, s.45

¹⁹² Çalış, Halit, “Zaruret”, **DİA**, XXXIV, 141.

¹⁹³ Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, 85.

¹⁹⁴ Çalış, “Zaruret”, **DİA**, XXXIV, 141.

¹⁹⁵ Şâtıbî, **Muvâfakât**, II, 8.

¹⁹⁶ Çalış, Halit, “Zaruret”, **DİA**, XXXIV, 141; Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 58.

¹⁹⁷ Kacır, Temel, “Bir Kaidenin Serencamı: Hâcet Umumi Olsun Hususi Olsun Zaruret Menzilesine Tenzil Olunur”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, 20.02.2016, s.144

¹⁹⁸ Vehbe Zuhaylî, **Nazariyyetü'z-zarûreti's-şer'iyye**, Müessesetü'l-Risale, 4. bs., Beyrut 1985, s. 67-68.

¹⁹⁹ Çalış, Halit, “Zaruret”, **DİA**, XXXIV, 141.

²⁰⁰ Neml, 27/62.

²⁰¹ Bakara, 2/173; Mâide, 5/3; En'âm, 6/119, 145; Nahl, 16/115.

²⁰² Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, 46.

halindeki insan “ *zarûretler memnû olan şeyleri mübah kılar* ”²⁰³ kaidesince yasak olan fiilleri yapmasına ruhsat verilmiştir. Ayetlerde benzer ifadelerle ölü hayvan, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın haram olduğu ancak mecbur kalınırsa başkalarının haklarına saldırmadan ve aşırıya kaçmadan bunlardan yenilebileceği bildirilmiştir.²⁰⁴ Yine dinimizde Allah'ı inkâr etmeye zorlanan müminin, kalben imanını gizli tutarak tehdit (zarûret) halinde yalnız dille istenen sözü söylemesinde bir mahzur bulunmadığı ifade edilmiştir.²⁰⁵ Ancak zina etmek ve haksız yere adam öldürmek gibi hiçbir zarûretin mübah kılamayacağı haramlar da vardır.²⁰⁶ İslam'da bu konularda ruhsat verilmemiştir.

İlgili ayetlerdeki *غیر متجانف لاثم*²⁰⁷ ve *غیر باغ ولا عاد*²⁰⁸ *başkalarının elindekine saldırmadan* ve *sınırı aşmadan-aşırıya gitmeden*²⁰⁹ şeklinde yiyecek maddeleri için anlaşıldığı gibi “bagy” ve “udvan” *devlet başkanına veya başka kişilere isyan* şeklinde de anlaşılmıştır.²¹⁰

Cessas'a göre Hanefîlerce bu ayetler geneldir ve ruhsat konusunda herhangi bir şart (kısıtlama) getirmemiştir. Dolayısıyla zarûret halinde her halükarda mübahlık vardır ve *bagî* cemisi *bugât*-isyan hâlindeki Müslümanlar da bu ruhsattan istifade ederler. Çünkü Enâm sûresinin 119. ayetinde herhangi bir kayıt getirilmemiştir.²¹¹ O'na göre ayetlerdeki bu kelimeler hakkında âlimler ikiye ayrılır.

a) İbn Abbas, Hasan el- Basrî (ö.110/728) ve Mesruk'un (ö.63/683) da içinde bulunduğu âlimlere göre, buradaki mana “meyteyi yani Allah'ın haram kıldığı şeyi yemede haddi aşmamak gerekir.” Hanefî fukahası ve İmam Mâlik'de (ö.179/795) bu görüştedir. Buna göre Müslümanların meşru devlet başkanına isyan edenler

²⁰³ Berki, Ali Hikmet, **Açıklamalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, Hikmet Yay, İstanbul 1985, s.21, Md.21.

²⁰⁴ Bakara, 2/173; En'âm, 6/145; Nahl, 16/115.

²⁰⁵ Nahl, 16/106; Buhârî, “Megâzî”, 10.13, 28; “Cihad”, 170.

²⁰⁶ Karaman, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, Nesil Yay, İstanbul 1985, s.225.

²⁰⁷ Bakara, 2/173; En'âm, 6/145; Nahl, 16/115.

²⁰⁸ Mâide, 5/3.

²⁰⁹ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, b.y, 1971, I, 591.

²¹⁰ Ebu Bekir Ali b. el-Cessas, **Ahkam'ül-Kur'an**, Tahkik, Muhammed Sadık Kamhavî, Darü'l-İhyai Matbaası, Beyrut 1992, I, 156.

²¹¹ Cessas, **Ahkam'ül-Kur'an**, I, 156.

zarûret halinde meyteden yiyebilirler. Yol kesen kişiler de bu ruhsattan faydalanabilir.²¹²

b) Mücahid (ö.103/721) ve Said b. Cübeyr'in (ö.95/714) de bulunduğu gruba göre Müslümanların devlet başkanına karşı veya bir günah işlemeye çıkmayanlar ancak zarûret halinde meyte eti yiyebilirler, aksi halde yiyemezler. Bu İmam Şâfiî'nin de görüşüdür.²¹³ Hânefi fakih Cessas İmam Mâlikin bagî/ isyancının zâruret halinde seferde meyte eti yiyebileceğini söylese de; Mâlikî âlim İbn Arabî âsînin bu ruhsattan faydalanamayacağını, illa yiyecekse tövbe edip yemesi gerektiğini belirtir.²¹⁴

Cessas, görüş ayrılıklarının sebebini ilgili ayetlerin Arapçada yapılacak takdire göre farklı anlamaya müsait olmasına bağlar. “*Bagy*” ve “*udvan*” kavramları yenecek maddelerdeki sınır olabileceği gibi, devlet başkanına veya başka şahıs ve şeylere isyan da olabilir. Ayetlerdeki²¹⁵ umûm manaların tahsis edilmesi uygun değildir. İsyân halinde olduğu için bu haramların kendisine mübah olmayacağı düşüncesiyle kişi ölürse isyan günahının yanında meyteyi yememe günahına girmiş olur.²¹⁶

İslam hukukunda zarûretin ruhsat sebebi olduğunu bildiren örnekler hadis-i şeriflerde de bulunmaktadır. Bunlar arasında Efendimiz (s.a.v.) in Yevmü'l-Kilâb'da burnu kesilen Urfece b. Esad'ın altından burun edinmesine,²¹⁷ Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr b. Avvâm'a cilt hastalığı sebebiyle ipek elbise giymelerine²¹⁸ Zâtî Selâsil gazvesinde soğuk bir gecede ihtilam olup ölmek veya hasta olmak korkusundan yıkanmayıp teyemmüm ederek cemaate namaz kıldırın, daha sonra durum kendisine anlatılınca Peygamberimizin Amr b. el-As'a olumsuz bir şey söylemeyerek bu hale ruhsat vermesi,²¹⁹ Ebu Vakıd el- Leys'den rivayet edilen ve bir adamın Peygamberimize gelip “Bize meyte yemek ne zaman helal olur?” sorusuna

²¹² Cessas, **Ahkam'ül-Kur'an**, I, 156; Baktır, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, 22.

²¹³ Cessas, **Ahkam'ül-Kur'an**, I, 156.

²¹⁴ İbn Arabî, Ebî Bekir Muhammed b. Abdullah Marûf, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut t.y., I, 85.

²¹⁵ Bakara, 2/173; En'âm, 6/145; Nahl, 16/115.

²¹⁶ Cessas, **Ahkam'ül-Kur'an**, I, 157.

²¹⁷ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as, **Kitabü's-Sünen**, “Hâtem”, 7, Tahkik: Mumammed Avvame, Müessesesi Dünyan, Beyrut 1998, I-V; Tirmizî, “Libas”, 31; Nesâî, “Ziyet”, 41.

²¹⁸ Buhârî, “Libâs”, 29; Müslim, “Libâs”, 24; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 13; Tirmizî, “Libâs”, 2; İbn Mâce, “Libâs”, 17.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 126; Buhârî, “Teyemmüm”, 7.

Efendimiz'in (s.a.v.) “*Sabah akşam içecek bir şey, yerden biten baklagil cinsinden yiyecek bir şey bulamazsanız o zaman meyteyi yiyebilirsiniz*”²²⁰ diye cevap vermesi bu nevi misallerdir.

Temeli Cüveynî tarafından atılan ve talebesi Gazâlî'nin “zarûriyyât, hâciyât, tahsîniyyât” şeklinde adlandırması ile literatürdeki yerini alan²²¹ zarûreti fukaha, insanların dini ve dünyevi hayatı kendisine bağlı olan giderilmediği zaman ölüme sebep olanı “zarûret”; temin edilmeyince ölüme götürmemekle beraber güçlük, sıkıntı ve eziyete sebep olanı “hâcet-iẖtiyâç”; karşılanmayınca insanın rahat ve lüksünü ortadan kaldıran veya ahlâkî erdemlerin geliştirilmesi, görgü kurallarına uyulması gibi hayatı kolaylaştıran şeylere “tahsinî veya zinet”²²² şeklinde tanımlamıştır. Hâcetin de zarûret gibi haram ve yasak olan şeyleri mübah kıldığı kabul edilmiştir. “*Hâcet, umumî olsun hususî olsun zarûret menzilesine tenzil olunur.*”²²³ kaidesi bunu açıklamaktadır. Buna göre ölümle tehdit edilen bir kişinin İslam'a aykırı bir şey söylemesi zarûrete; hastalık ve acının giderilmesi için bazı şeylerin yenilip içilmesi veya avret yerlerinin tedavi maksadıyla açılıp doktora gösterilmesi hâcete örnektir.²²⁴

Mecelle şarihi Ali Haydar (ö.1935) , “Zarûretler memnû olan şeyleri mübah kılar.”²²⁵ maddesini açıklarken, “zarûretin memnûu mübah kılmasına fıkıh usulünde ruhsat denir” diyerek zarûret ruhsat ilişkisini açıklar.²²⁶ Bu kaideye dayanarak dinimizde ruhsat verilen hükümler olarak ikrah altında kelimeyi küfrün söylenmesi, darlıkta açlıktan ölmek için meyte eti yenmesi,²²⁷ Hanefilere göre ölmeyecek kadar susuzlukta içki içilmesi²²⁸, malı olduğu halde borcunu vermeyenin borcunun zorla alınması²²⁹, açlıktan ölmek için başkasının malından yenilmesi²³⁰ sayılabilir.

²²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 218 (VII, 319) ; Abdullah b. Abdurrahman ed- Dârimî's Semerkandî, **Sünen-i Dârimî**, “Edâhî”, 24, Tashih: Mirac Muhammed, Kadimî Kütüphane, y.y., t.y. I-II .

²²¹ Boynukalın, Ertuğrul, “*Makasidü's-Şeria*” **DİA**, XXVII, 425.

²²² Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 225-226; Zuhaylî, **Usûl-ü fikh'il-İslamî**, II, 755.

²²³ Ali Haydar İbni Emin, “*Dürrer'ül-Hükkâm Şerhü Mecellet'ül-Ahkâm*”, I/1, 130, **Mecelle**, Md.32

²²⁴ Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 226.

²²⁵ **Mecelle**, md.21.

²²⁶ Ali Haydar İbni Emin, “*Düre'ül-Hükkâm*, I/1, 130.

²²⁷ Vehbe Zuhaylî, **el-Vecîz fi usulü fikh**, Darü'l-Fikir mat, Dimeşk 1999, s.141.

²²⁸ Cessas, **Ahkam'ül-Kur'an**, I, 159

²²⁹ Yaran, **İslam Fıkıhında İhtiyâç Kavramı**, 126.

²³⁰ Zerka, **el-Medhal**, II, 1003.

Zarûrete dayanarak ruhsat verilen hükümlerin mübahlığı zarûret sona erince kalkar. Bu durum Mecelle’de “ *Zarûretler kendi miktarınca takdir olunur*”²³¹ şeklinde ifade edilmiştir. Mesela açlıktan ölmek üzere olanın meyteden yemesi, başka yiyecek bulamayan kişinin açlığını giderinceye kadar geçerlidir. Doktorun hastanın avret mahalline bakabilmesi ancak hastalık olan bölge ile sınırlıdır, daha fazla bakamaz.²³² Yine “*Özürden dolayı caiz olan, özrün zevali ile batıl olur*”²³³ kaidesince mazerete bağlı olarak caiz görülen şey mesela su bulununca teyemmümün bozulması gibi ruhsatlar sona erer.²³⁴ Bu konuyu Erdoğan, zarûret sonucu mübah kılınan şey, miktarla ve zamanla sınırlıdır ²³⁵ diye özetler. Bütün bu anlatılanlardan zarûretin, İslam hukukunda bazı haramları mübah kılan ruhsat prensiplerinden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Fıkıhçılar arasında zarûret prensibinin kabulü ve yasakları mübah kıldığı hususunda bir ihtilaf yoktur. Ancak ayrıntıda bazı olumlu ve olumsuz görüşler bulunabilmektedir. Mesela, Hanefîlerce ruhsat verilmekte olan zarûret sebebiyle susuzluğu gidermek için içki içmek, Mâlikî ve Şâfiî’ye göre caiz değildir. Çünkü içki, susuzluğu gidermek yerine daha da artırmaktadır. ²³⁶

Netice olarak ruhsatlara kaynaklık eden önemli prensiplerden birisi zarûrettir. Bu ilkeye dayanılarak birçok hüküm tesis edilmiştir. İleride yeri geldikçe bahsedilecektir.

2.1.2. Meşakkat Prensibi

Azîmet ve ruhsata temel teşkil eden prensiplerden biri de meşakkat prensibidir. Meşakkatin bulunması azîmet olan hükmün yerine ruhsatın devreye girmesine sebep olmaktadır.

²³¹ Mecelle, md.22.

²³² Zerka, **Medhal**, II, 1005.

²³³ Mecelle, 23.

²³⁴ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu**, Bilmen Yay., İstanbul 1985, I, 262.

²³⁵ Erdoğan, Mehmet, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İFAV Yay., İstanbul 1990, s.73.

²³⁶ Cessas, **Ahkam’ül-Kur’an**, I, 159; Çalış, **İslam’da Kolaylaştırma İlkesi**, 65.

2.1.2.1. Meşakkatin tanımı

Meşakkat kelimesinin aslı Arapça “şekka” (شق) kelimesinden gelmekte olup sözlükte “yarmak, parçalamak, ayrılmak, açığa çıkıp görünür hale gelmek, sıkıntı ve rahatsızlık vermek”²³⁷ manalarına gelir. Meşakkat yerine *harec, külfet, kürh, suûbet, usr ve cehd* gibi yakın anlamlı kelimeler de kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde meşakkatle aynı manada ve aynı kökten gelen şikk (kendini paralamak) ²³⁸ kelimesi kullanılmakta²³⁹, bir yerde de zorluk anlamında geçmektedir.²⁴⁰ Hz. Peygamber’in “Ümmetime, meşakkat olmasaydı, onlardan her namazda misvak kullanmalarını emrederdim.”²⁴¹ hadîsi bu şekilde bir kullanımı ifade eder.

Terim olarak “ meşakkat dinî ve hukukî hükümlerin içerdiği, bunların tabii uzantısı olan zorlukları ve özelde yükümlülüklerin kaldırılmasına veya hafifletilmesine sebep olan ve normal şartlarda tahammül sınırını aşan sıkıntıyı ”²⁴² ifade etmektedir.

2.1.2.2. İslam’da gayenin meşakkat olup olmadığı

İslam dini, meşakkatli bir hayat şeklini benimsemez. Kur’an’ı Kerim’de meşakkat değil kolaylık istenildiği ve insana gücünün yetmeyeceği teklifler yapılmadığı belirtilir. Mesela ayetlerde Allah Teâlâ, insanlar için kolaylık diler, zorluk dilemez.²⁴³ İnsanların yükünü hafifletmeyi arzular.²⁴⁴ Dinde insanlara kolaylık verecek hükümler bulundurulur.²⁴⁵ Dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.²⁴⁶ buyrulur. Hz. Peygamber dinde kolaylığın esas olduğunu belirterek kolaylığı tavsiye eder.²⁴⁷ Kolaylaştırmayı teşvik eder ve zorlaştırmaya karşı çıkar.²⁴⁸ Hz. Aişe de Peygamberimizin günah olmadıkça işlerin daima kolay olanını seçtiğini bildirir.²⁴⁹

²³⁷ Yaran, *İslam Fıkhdında İhtiyaç Kavramı*, 47.

²³⁸ Nahl, 16/7.

²³⁹ Özen, Şükrü, “ Meşakkat”, *DİA*, XXIX, 357.

²⁴⁰ Kasas, 28/27.

²⁴¹ Buhârî, “Cuma”, 8; Müslim, “Taharet”, 42.

²⁴² Özen, “ Meşakkat”, *DİA*, XXIX, 357.

²⁴³ Bakara, 2/185.

²⁴⁴ Nisâ, 4/28.

²⁴⁵ Mâide, 5/6.

²⁴⁶ Hac, 22/78.

²⁴⁷ Buhârî, “İman”, 29.

²⁴⁸ Buhârî, “İlim”, 11.

²⁴⁹ Buhârî, “Menâkıb”, 23; Müslim, “Fezâil”, 77, 78.

İslam dini, insanın tabiatında var olan özelliklerin ortadan kaldırılmasını istemez. Bunların itidal üzere olmasını, sınırların aşıp harama meyledilmemesini arzular.²⁵⁰ Meşakkat, teklîfe engel değildir. Çünkü hayatta meşakkatsiz hiçbir iş yoktur. Hatta genel zarurî ihtiyaçlarından olan yeme, içme ve giyinme gibi işlerde bile bir miktar meşakkat bulunur.²⁵¹ Sağlıklı birinin namaz ve oruç meşakkati, çalışmak ve maişet kazanmak için katlanılan meşakkat de böyledir. Bu normal meşakkattir.²⁵² Ancak kişinin gücünü aşan, yapılabilmesi için mutadın üstündeki meşakkat ve zorluğa katlanılması gereken hususlarda kolaylık sağlama ve hafifletme yoluna gidilmiştir. Aksi takdirde mükellef, bir süre sonra tamamen güçten düşecek, dinî hukukî taleplerden soğumaya veya usanmaya başlayacaktır.²⁵³ Ya da ibadetleri sevmeyip nefret eder hale gelecektir.²⁵⁴ Emir, teklif kabilinden olunca emrolunan şey mükellefin gücü nispetinde olmalıdır. Yoksa mükellefin güç ve kudretinin üstünde bulunan şeye «*teklif-i ma lâ yutak*» denilir ki böyle bir teklif caiz değildir.²⁵⁵

Tekliflerdeki meşakatlere bir sevap takdir edilmiş olması onların bizzat kastedilmiş olduğu anlamına gelmez. Kulun sevabı çok olduğu için meşakkati değil de ameli kastetmiş olması gerekir. Kul şayet böyle yaparsa Şârî'nin gayesine aykırı davranmış olur. Ayrıca ibadetlerde bizzat meşakkatin kastedilmesi yasaklanmıştır.²⁵⁶

Çalış, Dihlevî (ö.1176/1762) 'den nakille “*ibadetlerden beklenen amaç, nefsin istikamet kazanması, eğriliğinin giderilmesidir; yoksa onun öldürülmesi değildir*” der.²⁵⁷ Bu hususun göstergesi olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) güneş altında ve ayakta oruç tutmayı adayan bir sahabeyi bundan nehyetmiştir. İbn Abbas (r.a) anlattığına göre, bir defasında Resûlullah (s.a.v.) ashabına hitap ederken güneşte ayakta bekleyen bir adam görür ve kim olduğunu sorar. Ashab, onun Ebu İsrail adında biri olduğunu, oturmadan ayakta durmayı, gölgelenmemeyi, konuşmamayı ve oruç tutmayı nezrettiğini söyleyince Hz. Peygamber (s.a.v.) “ *Söyleyin ona, konuşsun, gölgelensin, otursun, fakat orucunu*

²⁵⁰ Şâtıbî, *el- Muvafakat*, II, 108.

²⁵¹ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 264.

²⁵² Zerka, *el- Medhal*, II, 1001.

²⁵³ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 31.

²⁵⁴ Şâtıbî, *el- Muvafakat*, II,136.

²⁵⁵ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 104.

²⁵⁶ Şâtıbî, *el- Muvafakât*, II, 128; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 211.

²⁵⁷ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 52.

tamamlasın”²⁵⁸ buyurdu. İslam, amel bunu gerektirmediği halde kişinin kendine zahmet vermesini uygun bulmaz.

Meşakkatin kolaylaştırma sebebi olması fıkıhın sadece ibadetler konusunda değil, bütün konularında geçerlidir. İslam hukukunda ağır, hafif ve orta seviyedeki meşakkat ayrımı yapılmıştır, bu tasnif hayatın tümüne ait hususlarda mevcuttur ve farklı düzeylerde etkisi vardır. Mesela birinci ağır meşakkat (can güvenliğinin olmaması) haccın farziyetine engeldir. Hafif meşakkat (baş ağrısı) engel değildir. Orta seviye olanlar, birinciye yakınsa haccın vücûbuna mani, ikinciye yakınsa mani değildir. Buna başka örnekler olarak oruç, iyiliği emretmek kötülükten nehyetmek, alış verişlerdeki normal veya aşırı kabul edilebilen aldanma (gabin) , az yahut çok bilinmezlik (cehalet) , normal ya da haksız kazanca yol açabilecek şekilde kapalılık (garar) da verilebilir.²⁵⁹

2.1.2.3. Meşakkat- sevap ilişkisi

İbadetlerdeki gayenin meşakkat olmamakla beraber şartları aynı olan amellerin sevabının farklı olması şöyle açıklanabilir. İki amel değerinde, farz, sünnet ve rükünlerde aynı olsa fakat birinin ifası diğerine göre daha meşakkatli bulunsa, böyle durumlarda daha fazla meşakkat gerektirenin sevabı fazla olur. Burada bizzat meşakkate değil de Allah için katlanılan niyete sevap verilmiş olur. Mesela bir kimse başkasına hizmet ederken meşakkat çekse, bunu meşakkat olduğu için yapmaz. Aksine hizmet için meşakkate katlanır. Aynı şekilde yaz ve baharda gusûl abdesti alan kimse ile kışın soğukunda yıkanan kişinin sevabı, şartları, sünnetleri, erkânı aynı olduğu için birdir. Sadece kışın yıkanan, soğuğa dayandığı için sevabı fazladır. Bu örnek uzaktan hacca veya cemaate gelen kişi ile yakından gelen için de geçerlidir. Yalnız uzaktan veya yürüyerek cemaate gelen kişinin ecir daha fazladır.²⁶⁰ Bu konuya hadislerde işaret edilerek cemaate gelirken daha fazla adım atanın ve en uzaktan gelenin mükâfatının daha çok olduğu belirtilmiştir.²⁶¹

²⁵⁸ Buhârî, “Eymân”, 31; Ebû Dâvûd, “Eymân”, 3,19; İbn Mâce, “Kefâret”, 21.

²⁵⁹ İbn Abdisselam, İzzeddin Abdülaziz, **Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlih'il-Enâm**, Tahkik, Abdurrauf Sad, Mektebet'ül Külliyyât'il Ezheriyye, Kahire 1991, II, 11-12; Baktr, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, 217; Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 43.

²⁶⁰ İbn Abdisselam, **Kavâidü'l-Ahkâm**, I, 36-37.

²⁶¹ Müslim, “Taharet”, 41; İbn Mâce, “Taharet”, 49.

Meşakkat ile sevap kazanılmasının birbiri ile bağı da fukaha arasında ele alınmıştır. Bazen az olan bir amel, çoğundan daha efdal olur. Bazen hafif olanı ağırından daha faziletli olur. Yolculukta namazı kısaltmanın tamamlamaktan daha faziletli olduğu gibi. Salât-ı vustâ, kabul edenlere göre, sabah namazının rekâtı daha az olmasına rağmen diğerlerinden daha efdaldır. Şayet sevap mutlak olarak meşakkatin miktarına göre olmuş olsaydı, durum böyle olmazdı. Yine vitir namazının bir rekâtı, sabah namazının iki rekât sünnetinden veya sabahın sünneti diğer sünnetlerden daha sevap olmazdı.²⁶²

Netice itibariyle dinî-hukukî tekliflerde Şârî'nin maksadı mükellefleri meşakkat ve sıkıntıya sokmak değildir. Tekliflerdeki normal seviyedeki meşakkat Allah rızasını kazanmak için işin tabiatı gereği katlanılması gereken bir durumdur.

2.1.2.4. Meşakkatin ölçüsü ve göreceliği

Ruhsat sebeplerinden biri de meşakkattir. Meşakkat ise güçlülük, zayıflık, ortamın farklılığı, azimli olup olmama, zamana ve işe göre değişiklik gösterir. Mesela yolculuk, hastalık, açlık susuzluk vs. gibi meşakkatler kişiden kişiye değişir. Bazı insanlar için gayet normal olan şeyler bazıları için ağır gelerek farklılık gösterir. Bu farklılığa göre namazların kısaltılması ve orucun tutulması da değişiklik arz eder. Bu duruma göre emirleri hafifletmede göz önünde bulundurulmuş meşakkatin tarifi belirlenmiş net sınırı yoktur. Bunun için meşakkatler izafidir. Bu yüzden Şârî Teâlâ hükümlerde meşakkati değil de sefer veya hastalığı illet tayin etmiştir.²⁶³ Meşakkatin izafî olduğuna delil Peygamberimizden sonra bazı sahabiler, “Visâl orucunun nehyedilmesinin sebebi güçlük ve meşakkattir.” deyip bu sebeplerin kendilerini işlerinden alıkoymadığını düşünerek visâl orucunu tutmuşlardır.²⁶⁴ Çalış, Şâtîbî'nin meşakkatin belirli bir sınırının olmaması ve izafî olma görüşünü benimsemekle beraber, her konuda ve herkes için geçerli, genel bir ölçünün kim tarafından konacağı hususunun belli olmamasını bir problem olarak görmektedir. Ona göre doğru ve adaletli bir karar verebilmek için meşakkatin gerçekleşip gerçekleşmediğini hâkim veya bilirkişi araştırıp karar vermelidir. Bunun mümkün

²⁶² İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, I, 38; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 212.

²⁶³ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, I, 314-315.

²⁶⁴ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, I, 315.

olmadığı durumlarda “ iş kişinin dinî bilinç ve hassasiyetine, kulluk şuuru ve hesap verme gibi ahlakî değerlerine kalmaktadır. Yani şahıs bizzat kendisinin fakihî olmak durumundadır.”²⁶⁵ Kanaatimizce de bu görüş doğru olup zamanımızda insanları meşakkat ve ruhsat konusunda bilgilendirmek ve şuurlandırmak en doğru yol olacaktır.

2.1.3. Kolaylık Prensibi

Kolaylık prensibi ruhsat konusunun önemli ilkelerinden biridir.

2.1.3.1. Kolaylığın takdimi ve mahiyeti

İslam hukukunun özelliklerinden biri de dinin insan yaratılışına uygun ve yaşanabilir olmasıdır. Bunun için Cenâb-ı Allah, İslam’ı kolay kılmıştır. Bu *kolaylık prensibi* sayesinde İslam, inanç ve ibadetiyle, muamele ve ahlâkıyla bir bütün olarak cihaşşümül hale gelmiştir.

Kişinin günlük hayatını sürdürüp sosyal ve aile hayatı vazifelerini yerine getirirken ibadetlerini de yerine getirebilmesi çoğu zaman dinde ona sağlanan kolaylıklarla mümkün olmaktadır. İslam’ın sağladığı bu teysîr/kolaylık sadece ibadetlere has olmayıp, medeni hukuk, şahsi hukuk ve ceza hukukunun pek çok alanında kendini göstermektedir. Kısaca hükümlerin tamamının konulması ve uygulanmasında kolaylık ilkesi bulunmaktadır.²⁶⁶

Kolaylık ilkesi sadece Müslümanları değil, mü’min, kâfir ayrımı yapmadan tüm insanları kuşatmıştır. Buna “*rahmete dayalı kolaylık*” denilir ki bir sebep sonuç ilişkisi aramadan, yani insanların sunacağı bir şey için değil Yaratıcı’nın rahmet ve şefkatinin eseri olarak herkese sağlanmıştır. Bu nevi kolaylık, Allah’ın rahmetinin bir eseri olarak insanlara verilmiş olup burada saygın bir varlık olan insanın yalnızca insan olma özelliği dikkate alınmıştır.²⁶⁷

²⁶⁵ Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, 46.

²⁶⁶ Görgülü, Ülfet, “*İslam Hukukunda Kolaylık Prensibinin Yeri*”, *Diyanet İlmi Dergi*, DİB, Cilt: XXXIV, Sayı:1, 2008. s.82.

²⁶⁷ Cici, Recep, “*Kolaylık Prensibinin Hukukî Hayata Yansımaları: Hanefî Mezhebi Örneği*”, *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005, s. 63-64.

Sözlükte kolaylık, Şâtıbî'nin ifadesiyle, “ (ر خ ص) kökünden yumuşaklık bildirmek için konulmuştur.”²⁶⁸ Arapçada kolaylık için kullanılan başka bir kelime yüsr'dür. “Yüsr” sözlükte, “bir işin kolay, hafif ve az olması” anlamlarına gelmektedir.

Kolaylık terim olarak ise “nefsi zorlamayan ve bedene ağırlık vermeyen iş”²⁶⁹ olarak tarif edilmiştir.

Şârî Teâlâ, Kur'an'ı Kerim'de şu ayetlerde kullara merhametini yani kolaylık prensibini dile getirmiştir. “Hiçbir kimse takatından fazlasıyla mükellef tutulmaz”²⁷⁰, “Allah hiçbir kimseye gücünün yeteeceğinden başkasını yüklemes”²⁷¹, “Biz bir kimseye gücünün yettiğinden başkasını teklif etmeyiz”²⁷², “Allah hiçbir kimseye ona verdiğinden başkasını yüklemes. Allah bir güçlüğün arkasından bir kolaylık ihsan eder.”²⁷³

Hak Teâlâ, kolaylık prensibini teşride diğer hükümlerde dikkate aldığı gibi ibadetlerde de uygulamıştır. Bunlardan abdest ve gusül abdesti alamayacak kimsenin şartları oluşunca teyemmüm yapması;²⁷⁴ namazda kıraat olarak istenilen yerin okunabileceği kolaylığı;²⁷⁵ oruçta yolcu ve hastanın oruç tutmama serbestliği ve oruç tutmaya gücü yetmeyenlere fidye vermek kolaylığının getirilmesi²⁷⁶; hac ile ilgili olarak ihramlı birinin hacca devamdan alıkonulduğu zaman ihramdan çıkmak isterse kolayına gelen bir kurbanı göndermek suretiyle ihramdan çıkmasının serbest olması, gönderilen kurban (hedy) mahalline varmadan tıraş olmak yasak iken, hastalık gibi mazeretlerden dolayı oruç, sadaka ve kurban gibi fidye vererek tıraş olmanın câiz olması ve hacc-ı temettü yapan kimsenin üzerine vacip olan temettü kurbanını kesme imkânı bulamadığı zaman oruç tutmak şekliyle borçtan kurtulması²⁷⁷ sayılabilir. Yine hac için “Hac mevsiminde (ticaretle) Rabb'ınızdan rızık istemenizde bir günah yoktur.”²⁷⁸ ayeti ibadetlerde sağlanan kolaylıkları anlatır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de İslam'daki kolaylığa delil olabilecek birçok hadisi şerifi bulunur. Bunlardan bazıları şöyledir: “Muhakkak bu din kolaylıktır. Din hususunda

²⁶⁸ Şâtıbî, **el- Muvafakat**, I, 309.

²⁶⁹ Görgülü, Ülfet, a.g.e., 81.

²⁷⁰ Bakara, 2/233.

²⁷¹ Bakara, 2/286.

²⁷² En'âm, 6/152, A'raf, 7/42, Mü'minün, 23/62.

²⁷³ Talâk, 65/7.

²⁷⁴ Mâide, 5/6.

²⁷⁵ Müzzemmil, 73/20.

²⁷⁶ Bakara, 2/184.

²⁷⁷ Bakara, 2/196.

²⁷⁸ Bakara, 2/198.

*kendini zorlayan herkese din galebe gelir. Öyle olunca (ifrat ve tefrite düşmeyerek) doğru ve mutedil hareket edin, yaklaşın, sevinin. Sabah akşam ve gecenin bir cüzünde (Allah'tan) yardım isteyin.”*²⁷⁹ *“Kolaylaştırın, güçleştirmeyin, sevindirsin, nefret ettirmeyin, uyusun, ihtilaf etmeyin”*²⁸⁰ Bunların yanında, Resûlullah (s.a.v.) ashabına bir şey emrettiği zaman daima güç yetirebilecekleri işleri emreder²⁸¹, iki şey arasında serbest kılındığı zaman, günah olmadığı müddetçe onlardan daima en kolay olanını seçerdi²⁸², insanlar onu uygular da üzerlerine farz olur endişesiyle yapmayı arzu ettiği bazı hayırlı işleri işlemeyip bırakmak âdeti idi²⁸³, nafile ibadetler hususunda herkesin gücü nispetinde amel etmesin ister, az da olsa devamlı olanı tavsiye ederdi.²⁸⁴ Yine bir cemaate imam olup namaz kıldırırken aralarında yaşlı, hasta ve zayıf kimseler olduğunu düşünerek fazla uzatılmamasını²⁸⁵, Ümmü Seleme'nin (r.a.) rahatsızlığı sebebiyle tavafta zorluk çekmesi üzerine, Resûlullah (s.a.v.) ona halkın arkasında hayvan üzerinde tavaf yapabileceğini bildirmiştir.²⁸⁶ Bir bedevinin mescide idrarını yapması üzerine, ona saldırmak isteyen sahabileri durdurmuş, “Üstüne bir kova su dökün, siz zorlaştırıcı olarak değil, kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz.”²⁸⁷ buyurmuştur. Şiddetli sıcaklarda öğle namazının serinleyinceye kadar vakti içinde tehir edilmesini istemesi²⁸⁸, saç örgüsünü sıkı bağlayan kadınların gusûl abdesti alırken bu örgüyü çözmeden abdest almalarına izin vermesi²⁸⁹, yolcu için mest müddetinin üç gün olması²⁹⁰, şartlar gerektiğinde namazları cem ederek kıldırması²⁹¹, nafile namazları deve üzerinde giderken de kılması²⁹², farz dışındaki namazları zaman zaman oturarak kılması²⁹³, soğuk ve yağmurlu günlerde namazın mescide gelmeden herkesin kendi yerinde kılmalarına

²⁷⁹ Nesâî, “İman”, 28.

²⁸⁰ Buhârî, “İlim”, 11.

²⁸¹ Buhârî, “İman”, 12, 13.

²⁸² Buhârî, “Menâkib”, 23-67.

²⁸³ Buhârî, “Teheccüd”, 5-8.

²⁸⁴ Buhârî, “Teheccüd”, 18-31.

²⁸⁵ Buhârî, “Ezan”, 60, 92; Nesâî, “İmamet”, 39.

²⁸⁶ Ebû Dâvud, “Menâsik”, 49.

²⁸⁷ Nesâî, “Tahâret”, 45; Tirmizî, “Tahâret”, 112.

²⁸⁸ Tirmizî, “Salât”, 5; Nesâî, “Mevâkıt”, 5; Ebû Dâvud, “Edeb”, 4.

²⁸⁹ Tirmizî, “Tahâret”, 77; Nesâî, “Tahâret”, 150.

²⁹⁰ Nesâî, “Tahâret”, 99.

²⁹¹ Müslim, “Salât”, 703, 705.

²⁹² Nesâî, “Kible”, 2.

²⁹³ Nesâî, “Kıyâmu'l leyl”, 19.

müsaade etmesi²⁹⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kolaylık ilkesini gözeterek getirdiği fikhî hükümlerdir.²⁹⁵

İslam'da kolaylık sadece zorluk, sıkıntı, meşakkat gibi zarûret veya ihtiyaca bağlı olarak değil, doğrudan temel bir esas olarak benimsenmiştir. İslam'a davette, dinin sevdinilmesinde, vaaz ve nasihatte, hataları uyarmada, ikili ilişkilerde hep kolaylık prensibi benimsenmiştir.²⁹⁶ Kolaylık prensibi Kur'an, Sünnet ve icma ile sabittir.²⁹⁷ Kısaca kolaylık, inançtan ibadete, tebliğ ve irşatta, sosyal ve kültürel hayatta alınabilecek bir ilke durumundadır.

2.1.3.2. Kolaylığın kısımları

İslam hukukunda kolaylık ilkesi ikiye ayrılarak değerlendirilmiştir. Bunlardan biri genel hükümlerde, diğeri de fûrû hükümlerdeki kolaylıklardır.

a) Dinin bütün hükümlerinde kolaylık

Önceki şeriatlarda bulunan bazı zor konuların İslam dininde hafifletilmesi şeklindeki kolaylıktır. Mesela, günahattan tövbe edecek kişinin kendini öldürmesi²⁹⁸, malın dörtte birinin zekât olarak verilmesi, elbisenin pislik bulaşan kısmının kesilip atılması, ganimetlerin haram olması, namazların ibadet yerleri dışında kabul olmaması hükümleri gibi güçlük çekilen konular İslam ümmetinden kaldırılmıştır.²⁹⁹

b) Fûrûa ait hükümlerdeki kolaylıklar, yani ruhsatlardır

İslam hukukunda ümmete sağlanan kolaylıklar yani dinde getirilen ruhsatlar bu başlık altında incelenip ve çözüme kavuşturulmuştur.

Mesela, Hanefî mezhebine göre, durgun suya bir pislik düşerse bu su ile abdest alınmaz. Ancak mevcut su, 10 x10 zira' (arşın) ise çok su (ma-i kesîr) hükmünde sayılır ve temiz kabul edilir. Mevsilî (ö. 983/1575) burada genişliğin 10x10 şeklinde

²⁹⁴ Nesâî, "Mevâkıt", 17.

²⁹⁵ Özdemir, Ahmet, **H. Peygamber'in Fikhî Hükümlerindeki Usûl ve İlkeler**, Murat Kitabevi, Ankara 2015, s.88.

²⁹⁶ Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 68.

²⁹⁷ Zuhaylî, **Nazariyye**, 39-41.

²⁹⁸ Bakara,2/54.

²⁹⁹ Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 247; Kahraman, **Fıkıh Usûlü**, 215; Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 72; Zuhaylî, **Nazariyye**, 38.

belirlenmesinin kolaylık esasına dayandığını ifade etmektedir.³⁰⁰ Kuyulara insan, koyun veya köpek gibi canlıların düşüp ölmesi ve orada kabarmış ya da dağılmış olarak bulunması durumunda, kuyudaki suyun tamamının boşaltılması gerekir. Bunun mümkün olmaması halinde insanlara kolaylık olsun diye 200-300 kova su çekildiğinde suyun temizlenmiş olacağına hükmedilmiştir.³⁰¹ Burada belli kova sayısının su atılması şeklinde bir belirleme yapılmasının kolaylık ilkesine dayanmaktadır. Yine Ebû Yusuf ve İmam Şâfiî'nin görüşüne aykırı olarak Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre teyemmümün, sadece toprak ve kumla değil de kireç ve alçı vb. toprak cinsi yerden çıkan diğer maddelerle de yapılabileceği görüşü İslam'ın kolaylaştırma prensibi ile ilgilidir.³⁰²

Başka bir değerlendirmeye göre kolaylık prensibinin hükümlere yansması aşağıda belirtilen maddeler şeklinde ele alınmıştır.³⁰³ Bunlar taabbudîdir. Şârî böyle vaz' etmiştir. Bunlara bakarak biz de şu değişiklikleri yapalım, şöyle ruhsatlar getirelim diyemeyiz.

a) Hüküm düşürme kolaylığı (tahfifü iskât) : Bazı özürler sebebiyle kişinin mükellef olduğu vazifelerin düşmesi. Mesela: yolculukta, hastalıkta cemaatle namazın, orucun düşmesi, emniyetsizlik zamanında haccın düşmesi bu nevi kolaylıklardandır.

b) İbadeti azaltma kolaylığı (tahfifü tenkîs) : Farz olan ibadetlerden azaltmalar yapmak demektir. Yolcunun dört rekâtlı namazı iki rekât kılarak namazı kısaltması, namazı tam olarak kılamayan hastanın rükû ve secdeyi yapabildiği kadar yapması gibi.

c) Değişiklik yapma kolaylığı (tahfifü ibdal) : Bazı vazifelerin yerine diğerlerini bedel olarak yapmak demektir. Abdest ve guslün yerine teyemmüm yapmak, namazda ayakta durmak mümkün olmadığı zaman, ayakta durmanın oturmaya, oturmanın yatmaya, yatmanın da îmaya değiştirilmesi. Yine oruç tutamayanın yemek

³⁰⁰ el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmut b. Mevdûd, *Kitâb'ül İhtiyâr li-Talîl'il-Muhtâr*, Dârü'l Marife, 7. bs., Beyrut 2015, I, 20-21.

³⁰¹ Mevsilî, *el- İhtiyâr*, I, 24-25.

³⁰² Mevsilî, *el- İhtiyâr*, I, 28.

³⁰³ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 9-10; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 82; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 92.

yedirmesi veya fidye vermesi, özür sebebiyle hac ve umre vazifelerinden bazılarının yerine kefaret vermek ve kisasın diyetle değiştirilmesi gibi.

d) Öne almak şeklinde kolaylık (tahfifü takdim) : Bazı farzları yer ve zamanlarından öne almak demektir. Henüz bir yıl dolmadan zekât vermek, Hanefilere göre Arafat'ta ve kabul edenlere göre seferde ikindi namazını öğle vaktinde, öğle namazıyla beraber cem ederek kılmak ve henüz yemini bozmadan kefareti vermek gibi.

e) Geciktirme şeklinde kolaylık (tahfifü te'hir) : Bazı farzların zamanından geri bırakılması demektir. Müzdelife'de akşam ile yatsıyı yatsının vaktinde cem ile kılmak, hasta, yolcu ve âdet halindeki kadının Ramazan orucunu sonraya bırakması, boğulmak üzere olan birini kurtarmakla meşgul olan kişinin namazı vaktinden tehir etmesi gibi.

f) Ruhsat biçiminde kolaylık (tahfifü terhis) : İkrahtan dolayı kelimeyi küfrün söylenmesi, boğazda düğümlenen bir şeyi yutmak için içki içilebilmesi gibi. Burada hükme mani olan şey bulunduğu halde bir nevi yok sayılır. Mesela teyemmüm etmiş birinin aslında abdestsizlik hali var olduğu halde yok hükmündedir.³⁰⁴

g) Şekil değiştirme kolaylığı (tahfifü tağyir) : Bazı farzların bilinen ölçü ve şekillerinden çıkarılarak başka bir şekil ile yapılması demektir. Korku vaktinde namazın şeklinin, normal zamanlarda kılınan şeklinden farklı kılınması gibi.

Mecelle'de İslam'ın kolaylık prensibine işaret eden küllî kaideler bulunmaktadır. Ayrıntılı olarak ruhsat sebepleri konusunda anlatılacak olmakla beraber kısaca değinmek gerekirse bu kaidelerden biri “*Meşakkat teysiri celbeder.*” (Md.17)³⁰⁵ şeklindedir. Yani meşakkat kolaylık sebebi sayılır ve darlık zamanında genişlik göstermek gerekir. Bu maddeyi Ali Haydar Efendi “Darlık vaktinde vüsat gösterilmek lazım gelir.” şeklinde ifade ederek karz, havale, hacr, vasiyet, selem, ikâle, rehin, şirket gibi pek çok hükmün bu kaideden çıkarıldığını belirtir.³⁰⁶

³⁰⁴ Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, 46.

³⁰⁵ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürrer’ül-Hükkâm**, I/1, 120, Md.17.

³⁰⁶ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürrer’ül-Hükkâm**, I/1, 120.

Netice olarak, Hz. Peygamber'in hayatında ve İslam hukukunda kolaylık ilkesi mühim bir yer tutar. Ancak kolaylığın var olması İslam'ın vazgeçilmez prensiplerinden taviz vermek anlamında değildir. Bu prensip bir amelin edasında meşakkat olunca o ibadeti kaldırma şeklinde bir kolaycılık değil, daha kolay olanını tercih etmek şeklindedir. Kolaylık prensibi, nefsâni arzular peşinde koşan, tembel, mükellef olma bilinci taşımayan insanlar için bir çözüm üretme aracı değil, samimî olarak dinini yaşamak isteyenlerin ibadetlerini zorlanmadan eda etmelerine imkân sağlamayı ve insanlara fitraten taşıyabilecekleri kadar sorumluluklar yüklemeyi esas almaktadır.³⁰⁷

2.2. Ruhsat Sebepleri

Ruhsat sebepleri fıkıh kitaplarında genellikle “*esbâbü't tahfîf*” başlığı altında ele alınmıştır. Bunların sayıları farklı şekillerde incelenir. Bu tahfîf veya kolaylık sebeplerini dört olarak ele alanlar olduğu gibi³⁰⁸, altı³⁰⁹, yedi³¹⁰ veya dokuz olarak³¹¹ inceleyenler de bulunmaktadır. Biz ruhsat sebeplerini zarûret, meşakkat, ihtiyaç, ikrah, yolculuk ve hastalık olarak ele alacağız.

2.2.1. Zarûret

Ruhsat sebeplerinin ilki zarûrettir. Bu sebep dolayısıyla birçok hususa ruhsat verilmiştir.

2.2.1.1. Zarûretin dar ve geniş anlamı

Zarûret, kelimenin çoğulu zarûriyât'tır. Arapça ıztırâr kelimesinden gelip, sözlükte “*mecbur olmak, ihtiyacı olmak*”³¹² anlamındadır. Terim olarak zarûretin bir dar bir de geniş tanımı yapılmıştır. Dar anlamıyla zarûret, “*İnsanın (haram) yemeyi terk etmekten*

³⁰⁷ Özdemir, Hz. Peygamber'in Fıkıhî Hükümlerindeki Usûl ve İlkeler, 90.

³⁰⁸ Çalış, İslam'da Kolaylaştırma İlkesi, 124.

³⁰⁹ Vural, İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat, 55.

³¹⁰ Suyûtî, el- Eşbâh, 76-80; İbn Nüceym, el- Eşbâh, 84-90.

³¹¹ Baktır, İslam Hukukunda Zaruret Hali, 213.

³¹² Yaran, İslam Fıkıhında İhtiyaç Kavramı, 46.

dolayı canına ve uzuvlarına zarar gelmesinden korkması”³¹³, “*Kişinin yasak olanı yapmadığında ölmesi veya ölüme yaklaşması*”,³¹⁴ veya “*Bir kimsenin memnû’u tenavül etmediği takdirde, helaki müstelzim olan hal*”³¹⁵ şeklinde tanımları yapılmıştır. Bu tanımlarda zarûretin, sadece zarûriyyat-ı hamseden biri olan cana yönelik tehlikeleri içine aldığı anlaşılmaktadır. Cessas’a göre zarûret iki şekilde olur. İnsan ya meyteden başka bir şeyin bulunmadığı bir ortamda olur yahut orada başka şeyler de vardır ama meyteyi yemesi için canına veya bir organına zarar gelmesinden korkma derecesinde bir tehdit ile karşı karşıdır.³¹⁶ Zarûret durumuna düşen kimsenin ölüm derecesine gelinceye kadar sabretme şartı yoktur. Bütün hak mezheplerde bunun hükmü, haram olan şeylerden kişi kendini ölümden kurtaracak kadar ve ölümden yana emin olacak miktarda yemesi vaciptir.³¹⁷ Zarûret halinde haram kılınmış olan yiyecek ve içecekler, mübah olan yiyecek ve içecekler arasına girmiş olup onları yemek ve içmek caizdir. Ölünceye veya öldürülünceye kadar yemede ve içmede direnen günahkâr olur. Hatta zarûret durumunda murdar hayvan etini veya haram olan şeyi yememek bir nevi intihar gibidir.³¹⁸

Geniş manada zarûretin tanımını yapan âlimler İslam’ın muhafazayı hedeflediği zarûriyyât-ı hamse veya makâsıd-ı hamse’yi içine alacak şekilde tanımlamışlardır. Şâtıbî (ö. 790/1388) zarûreti; “*Din ve dünyaya ait menfaatlerinin gerçekleşmesi zorunlu olarak kendisine bağlı olan şeyler*”³¹⁹ diye tanımlar, yani bunlar bulunmazsa dünya işleri fesada uğrar, ahiret işleri rayından çıkar, kurtuluşa ermek mümkün olmaz; Zuhaylî de, “*İnsanların, dinî ve dünyevî hayatlarının kendisine bağlı olduğu, kaybedilince dünya hayatının bozulduğu, fesadın yayılıp, ebedî nimetlerin kaybolduğu ve ahirette cezaya uğranacak şeyler*” olarak tarif eder ve bu tanımın zarûriyyat-ı hamse denilen din, can, akıl, nesil ve malı korumak şeklinde olduğunu bildirir.³²⁰ Zarûretler, Allah katında aslî maslahatlardır. Toplumun düzen ve intizamını sağlayan bu maslahatlara gereği gibi riayet edilmesi gerekir. Bu maslahatları korumayanlar, sıkıntı çekerler. Bunlar olmazsa, hayat düzeni kökünden

³¹³ Cessas, *Ahkam’ül-Kur’an*, I, 159

³¹⁴ Celaleddin Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 85.

³¹⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/1, 135.

³¹⁶ Cessas, *Ahkam’ül-Kur’an*, I, 159.

³¹⁷ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslamî ve Edilletühü*, Darü’l Fikir, 2.bs, Dimeşk 1985, III, 515.

³¹⁸ Karaman, Hayreddin, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, Marifet yayınları, 3.bs, İstanbul 1984, s.194-496

³¹⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, 8. (Zarûret-i hamse’yi Şâtıbî, Din, Nefis (can) , Nesil, Mal ve Aklın korunması şeklinde saymıştır.) Sıralama değişmektedir.

³²⁰ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü’l Fıkhü’l-İslamî*, Darü’l-Fikir, 1.bs., Dimeşk 1986, II, 755, 1020.

sarsılır, insanlar arasında huzursuzluk, kargaşa baş gösterir, cemiyette düzensizlik, dengesizlik meydana gelir.³²¹

Zarûriyât esas itibariyle zarûret-i hamse'yi korumayı hedeflemekle beraber daha geniş anlamda, “ *en üst düzeydeki yararları, yani toplumun varlığı ve dirlik düzenliği için vazgeçilmez temel hak ve değerleri ifade eder.*”³²² Bazı fıkıhçılar konuyu daha geniş düşünerek tanıma; adalet, Allah’a kulluk, erdemli bir toplum oluşturma, eşitlik, hürriyet, sosyal düzenin ve güvenliğin sağlanması³²³ gibi özellikleri de eklemişlerdir. Ancak bu değerleri ihtiyaç kavramı içinde düşünmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

2.2.1.2. Zarûretin mahiyeti ve ruhsata etkisi

Zarûret kavramı, küllî kaideler içinde de önemli yer tutmaktadır. İslam hukukunda küllî kaideleri ilk olarak Hanefî fakihlerinden Ebû Tahir ed- Debbas on yedi madde halinde toplamıştır. Daha sonra Şâfiî âlimlerinden Ebu Said el- Herevi (ö.458/1066) ondan bu kaidelerin bir kısmını öğrenmiştir.³²⁴ Sonraları bu kaidelerin bazıları İbn Abdisselam ve Suyûtî’de de bulunur. Küllî kaideler İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) el- *Eşbâh ve’n Nezâir* adlı eserinde altı temel madde halinde mevcuttur.³²⁵ Bu kaideler arasında zarûret, “*Meşakkat teysiri celbeder.*” maddesi içerisinde yer alır. Mecelle’ye baktığımız zaman zarûretle ilgili de altı küllî kaidenin bulunduğu görülür.³²⁶ Bize göre bunlardan; “*Zarûretler memnu olan şeyleri mübah kılar.*” (Md.21) ³²⁷, “*Zarûretler kendi miktarınca takdir olunur.*” (Md.22) ³²⁸, “*Iztırar gayrın hakkını iptal etmez.*” (Md.33) ³²⁹ maddeleri doğrudan bu konu ile ilgilidir. Diğer kaideler konuyla dolaylı olarak alakalı olup 17 ve 18. maddenin meşakkat, 32. maddenin ihtiyaçla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

³²¹ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 295.

³²² Boynukalın, “ *Makasidü’ş-Şeria*” *DİA*, XXVII, 425.

³²³ Boynukalın, “ *Makasidü’ş-Şeria*” *DİA*, XXVII, 425.

³²⁴ Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 151.

³²⁵ İbn Nüceym, *el- Eşbâh ve’n Nezâir*, 14-112.

³²⁶ Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 152.

³²⁷ Ali Haydar İbni Emin, “*Dürrer’ül-Hükkâm*, I/1, 130.

³²⁸ Ali Haydar İbni Emin, “*Dürrer’ül-Hükkâm*, I/1, 133.

³²⁹ Ali Haydar İbni Emin, “*Dürrer’ül-Hükkâm*, I/1, 153.

Zarûret prensibi işlenirken konunun kaynakları ayet ve hadislerden verilmiş olup bu bölümde daha ziyade fikhî kaideler ve örnekleri üzerinde durulacaktır. Konulara dair bulunabilen tüm örnekler üçüncü bölümde verilecektir. Mecelle’de “*Zarûretler memnû olan şeyleri mübah kılar*” (Md.21) ³³⁰denilir. Bu kaide Kur’an’da haramlar sayıldıktan sonra ancak “*zarûret halindekiler istisna*” ³³¹ ayetinden çıkarılmıştır. ³³² Batı hukuk sistemlerinde “*zarûretin kanunu yoktur- Necesitas non habet legem*” ³³³ şeklinde ifade edilir. Buna göre işlenmesi men ve nehyedilmiş bazı şeyleri yapmak mübah hale gelir. Kişi bu yasakları çiğnediğinden dolayı cezalandırılmaz. Geçerli bir ikrah sebebiyle başkasının malını telef etmek veya açlıktan ölüm korkusuyla onun izni olmadan yiyeceğini almak gibi. ³³⁴ Yine tedavi için doktorların hastaların avret yerlerine bakmaları, açlıktan helak olmaktan korkanların meyte ve hınzır eti yemeleri, boğazına lokma takılanın içecek bir şey bulamayınca içki içebilmesi bu maddeye göre caiz kılınmıştır. Zerka, nefsi korumak için mahzuru (zararı) gidermede tercih sıralamasının meyte, hınzır, başkasının malını almak şeklinde olacağını belirtir. ³³⁵ Mecelle şarihi Ali Haydar, bu maddeyi açıklarken, “*zarûretin memnû mübah kılmasına fıkıh usulünde ruhsat denir*” diyerek zarûret-ruhsat ilişkisini ortaya koyar ve ruhsatı “*A’zar (özürler) üzerine saniyen (ikinci) meşrû olan şey*” diye tarif eder. Mesela itlafı mali’l gayri (başkasının malını itlaf) evvela yasak iken saniyen (ruhsat olarak) mübah kılınmıştır. Mübah fiilin faili nasıl bir ceza görmezse ruhsatı işleyen de sorumlu tutulmaz. ³³⁶ Bu kaide Eşbâh’taki “*ed-Darûrâtü tûbîhu’l mahzûrât*”, ³³⁷ *zarûretler, mahzurları mübah kılar* şeklindeki kaidenin tercümesidir.

Bu madde kapsamında değerlendirilebilecek hadis-i şerif örnekleri şunlardır: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Yevmü’l-Kilâb’da burnu kesilen Urfece b. Esad’ın altından burun edinmesine ruhsat verdi. ³³⁸ Tirmizî, Urfece hadisini kaydettikten sonra dişlerini altınla bağlayan birçok âlimin bu hadisi rivayet ettiğini ve bu hadiste onlar için bir delil olduğunu, ³³⁹ Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr b. Avvâm’a cilt hastalığı

³³⁰ Mecelle, md.21.

³³¹ En’âm, 6/119

³³² Zerka, **el- Medhal**, II, 1003.

³³³ Baktır, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, 1.

³³⁴ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, I, 262.

³³⁵ Zerka, **el- Medhal**, II, 1004.

³³⁶ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül Hükâm**, I/1, 130.

³³⁷ İbn Nüceym, **el- Eşbâh**, 94.

³³⁸ Sünen, “Hâtem”, 7; Tirmizî, “Libas”, 31; Nesâî, “Ziyet”, 41.

³³⁹ Tirmizî, “Libâs”, 31; Baktır, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, 33.

sebebiyle ipek elbise giymelerine³⁴⁰ Zâti Selâsil gazvesinde soğuk bir gecede ihtilam olup ölmek korkusundan yıkanmayıp teyemmüm ederek cemaate namaz kıldıran, daha sonra durum kendisine anlatılınca Peygamberimizin Amr b.el-As hakkında sükût edip takriren bu kişiye ruhsat vermesi,³⁴¹ Ebu Vakıd el- Leys'den rivayet edilen ve bir adamın Peygamberimize gelip “Bize meyte yemek ne zaman helal olur?” sorusuna Efendimiz'in (s.a.v.) “*Sabah akşam içecek bir şey, yerden biten baklagil cinsinden yiyecek bir şey bulamazsanız, o zaman meyteyi yiyebilirsiniz.*”³⁴² diye buyurması zarûrete verilen misallerdir. Diğer bir rivayette aç kalan kişinin zarûret halinde başkasının malından izin almadan yenmesine cevaz verilmiştir.³⁴³ Aynı şekilde yolcunun seferde zorunluluk durumunda başkasının koyun sürüsünden üç defa bağırıp sahibi yoksa süt sağıp içebileceği hadisi de bu işe ruhsat vermektedir.³⁴⁴

İslam hukukunda haram ve yasak olan şeyler üçe ayrılır. Zarûretler bu yasakları bazen kaldırıp ruhsat verilir bazen de kaldıramaz. Bunlar:

a) Yasaklığı asla kalkmayan haramlar: Birini zulmen öldürmek veya bir uzvunu kesmek gibi.³⁴⁵ Bir insan tehdit altında olup zarûret halinde olsa bile başkasını öldürmek veya bir uzvunu kesmek fiilini işleyemez. Hatta kişinin bir ikrah karşısında başkasını öldürmesi kendi ölümünden daha büyük günahtır.³⁴⁶ Kâsânî (ö.587/1191) , zâruret ve tam ikrah halinde de caiz olmayan şeylere yukarıdakilere ilaveten kişinin ana babasını dövmesi ve zinayı da ekler. O, zina konusunda Hanefîlerin erkek ve kadın için ayrı hükümler vermesini tenkit ederek her ikisi için de aynı yasağı benimser.³⁴⁷ Bu konuda kadının ikrah altında teslim olabileceğini söyleyen âlimler de bulunur.³⁴⁸ Zerka, zarûretler bazı şeyleri hafifletse bile üç şeyi mübah kılmaz diyerek katl, küfür ve zinayı sayar. Ancak kelime-i küfür genellikle ikinci grupta

³⁴⁰ Buhârî, “Libâs”, 29; Müslim, “Libâs”, 24; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 13; Tirmizî, “Libâs”, 2; İbn Mâce, “Libâs”, 17.

³⁴¹ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 126; Buhârî, “Teyemmüm”, 7.

³⁴² Ahmed b. Hanbel, Müsned, VII, 318; Dârimî, “Edâhî”, 24.

³⁴³ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 29.

³⁴⁴ Tirmizî, “Büyû”, 60.

³⁴⁵ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, I, 262.

³⁴⁶ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm**”, I/1, 132.

³⁴⁷ el-Kâsânî, Alaeddîn Ebi Bekir b. Mesud, **Bedâi’u’s-sanâi fî tertîb’ş-şerâi**, Dârü’l Küttâbü’l Arabî, 2. bs., Beyrut 1974, VII, 177.

³⁴⁸ Çalış, **İslam’da Kolaylaştırma İlkesi**, 160.

değerlendirilmiştir.³⁴⁹ Özetle zarûret ve ikrah halinde başkasını öldürme, yaralama, ölüme yol açacak kadar dövme, zina ve anne babayı dövme caiz değildir.

b) Yasaklığı kalkmayıp zarûret halinde ruhsat verilen haramlar: Zarûret ve tam ikrah altındaki birinin başkasının malını telef etmesi gibi.³⁵⁰ Bir kimse açıklıktan helak olmak durumuna düşerse bedelini daha sonra vermek şartıyla sahibinin izni olmadan malını alabilir. Burada açlık zarureti, başkasının malını almaya ruhsat verir. Aynı şekilde hayvan (deve, köpek) saldırısından kurtulmak için onu öldürmek mübah olur. Bu durumda kişinin cezai sorumluluğu olmaz ancak zararı tazmin etmesi gerekir.³⁵¹ Kişinin ikrah altında kelime-i küfrü söylemesi, zahiren Allah'ı inkâr etmesine ruhsat verilmekle³⁵² beraber sabredip küfür kelimesini söylememesi azîmettir.³⁵³ İhrah altında Hz. Peygambere veya başka birine küfretmek de aynı hükümdedir.³⁵⁴

c) Zarûret halinde yasaklığı kalkan haramlar: Yiyecek bulamayan kimsenin açıklıkta meyte, domuz eti veya temiz olmayan bir şeyi yemesi, içki içmesi gibi.³⁵⁵ Zarûret halinde bu konularda ruhsat verilmiştir. Hatta zarûret halinde leş veya domuz eti yemek vacip olup mükellef, bu ruhsatı kullanmayıp ölürse günahkâr olur.³⁵⁶ İmam Mâlikî ve Şâfiî'ye göre zarûret halinde içki içmek caiz değildir. Çünkü içki, susuzluğu gidermek yerine daha da artırmaktadır. Hanefiler adına Cessas, bu iddiaları reddederek, zarûret halinde insanı hayatta kalmayı sağlayacak kadar tokluk meydana getiren içkiye ruhsat vermiştir.³⁵⁷ Doğan, akbaba, karga ve atmaca gibi yırtıcı kuşların artığı olan suların temiz sayılması ve bunlarla temizliğin yapılabileceğine hükmedilmesi, zarûret ve ihtiyaç durumuna dayanmaktadır. Esasen bu kuşlar, leş yiyen kuşlardır. Gagaları leş ve pisliklerle temas halindedir. Kıyasa göre, yırtıcı hayvanlarda olduğu gibi yırtıcı kuşların artığı da pis sayılır. Ancak

³⁴⁹ Zerka, *el- Medhal*, II, 1004

³⁵⁰ Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, I, 262.

³⁵¹ Ali Haydar İbni Emin, “*Dürer’ül-Hükkâm*, I/1, 131; Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, I, 265; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslâmî ve Edilletühü*, V, 394.

³⁵² Nahl, 16/106.

³⁵³ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, VII, 176-177; Zeydan, *el-Vecîz*, 52; Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV 208; Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, 169.

³⁵⁴ Yaran, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı*, 128.

³⁵⁵ Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, I, 262; Kâsânî, *Bedâi’u’s sanâi*, VII,176.

³⁵⁶ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, VII,176; Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV 209; Âmidî, *el- İhkâm fî Usûli’l- Ahkâm*, I, 132.

³⁵⁷ Cessas, *Ahkam’ül-Kur’an*, I, 159-160.

istihsan deliline göre ve zarûreten caiz kılınıp ruhsat verilmiştir.³⁵⁸ Aynı şekilde necis maddenin karışması sebebiyle fıkhen necis sayılan kuyu ve havuzların suyundan 200-300 kova su boşaltılarak temiz hale gelmesi istihsan deliline göre ruhsat verilen konulardandır.³⁵⁹

Zarûretler, cemaat veya ferde ait olan bir yasağı kaldırıp mübah hale getirir.³⁶⁰ Zarûriyat asıldır. Hâciyât, zarûriyât için, tahsiniyât da hâciyât için tamamlayıcı unsurdur.³⁶¹ Zarûriyyât, hâciyye ve tahsîniyye'nin aslı olduğu için onu ihlal eden diğerlerini de ihlal etmiş olur. Zarûriyyat farzlar hükmünde, hâciyyât nafileler (sünnetler) , tahsiniyyât da nafileler dışındaki ameller (müstehaplar) hükmündedir.³⁶² Ancak zarûretin tam olarak var olduğunun anlaşılması gerekir. Bunun için belli şartlar getirilmiştir. Bunlar:

- Tehlikenin kesin, mevcut ve kaçınılmaz olması,
- Tehlikenin mülcî, ikrahî mülcî olması.
- Helal yoldan giderme imkânının olmaması,
- Haramın kullanmasını mübah kılacak bir özrün bulunması,
- Muzdar olan kişinin (zorda kalan) İslam'ın prensiplerine muhalefet etmemesi. Bundan dolayı zina ve adam öldürmek hiçbir şekilde mübah hale gelmez.
- Zarûret halinde işlenen fiil, zarûret miktarını aşmamalı, ancak bu halini giderecek kadar işlenmelidir.³⁶³

Netice olarak, zarûret ruhsat sebeplerinden biridir. Kişi normal yollarla savuşturamadığı tehlikeli durumlarda bu ilkeye başvurarak birtakım ruhsatlardan faydalanır. Eğer mükellef dinin sağladığı kolaylık olan ruhsatları kullanmaz, haram olan şeyleri yemez-içmez veya zorunlu haramı işlemezse canından olmak, sakat kalmak, ırz ve namusuna zarar gelmek veya malının heder olması gibi sonuçlar ile karşı karşıya gelebilir.

³⁵⁸ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 181; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 26.

³⁵⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 24-25.

³⁶⁰ Zerka, *el-Medhal*, II, 1006.

³⁶¹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, II, 13.

³⁶² Zuhaylî, *Usûl-ü Fıkıh'ül İslamî*, II, 1026.

³⁶³ Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 231-256; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslamî*, III, 516-517.

2.2.2. Meşakkat

Ruhsat konusunda dikkate alınan hususlardan biri de meşakkattir. Meşakkatin tanımı, mahiyeti ve ruhsat sebebi olması için gerekli şartlar şu şekilde izah edilmiştir:

2.2.2.1. Meşakkatin tanımı ve mahiyeti

Meşakkat, ruhsat sebeplerinden biridir. Terim olarak meşakkat, “*dinî ve hukukî hükümlerin içerdiği zorlukları ve yükümlülüklerin kaldırılmasına veya hafifletilmesine sebep olan ve normal şartlarda tahammül sınırını aşan sıkıntı.*”³⁶⁴ olarak ifade edilmiştir. Meşakkatin bulunduğu yerde ruhsat bulunur.

İslam dininin getirdiği hükümlerde insanlara katlanılamayacak meşakkat içermediği, tekliflerde kişilerin güç yetirebileceği şekilde meşakkatin bulunabileceği, bunun da işin tabiatı gereği olduğunu daha önce belirtmiştik. Kur'an ve Sünnet'te yer alan pek çok ruhsat ve kolaylık bildiren naslardan,³⁶⁵ özellikle önceki ümmetlerde mevcut olan bazı meşakkatli hükümlerin Muhammed ümmetinden kaldırıldığını bildiren âyetlerden³⁶⁶ bu durum anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namaz kıldırma ve vaaz etme zamanını ayarlarken, ümmetten askerî harekâta dair görevlendirme yaparken askerin durumunu göz önüne aldığına dair rivayetler,³⁶⁷ meşakkat prensibine verdiği önemi gösterir. O'nun ibadetlerdeki meşakkate en bariz örneklerinden biri, “*Ümmetime, meşakkat olmasaydı, onlardan her namazda misvak kullanmalarını emrederdim.*”³⁶⁸ hadisi şerifidir.

Mecelle'ye göre “*Meşakkat teysiri celb eder.*” (Md.17)³⁶⁹ yani meşakkat, ruhsat sebebidir ve darlık zamanında genişlik göstermek gerekir. Karz, havale, hacr, vasiyet, selem, ikâle, rehin, şirket gibi pek çok hüküm bu kaideden çıkarılan ruhsatlardır.³⁷⁰ Bu madde Eşbâh'ta “*meşakkat kolaylığı gerektirir*”³⁷¹, şeklinde

³⁶⁴ Özen, “*Meşakkat*”, **DİA**, XXIX, 357.

³⁶⁵ Bakara, 2/185; Nisâ, 4/28; Mâide, 5/6; Hac, 22/78; Buhârî, “İman”, 29; Buhârî, “İlim”, 11; Buhârî, “Menâkıb”, 23; Müslim, “Fezâil”, 77,78.

³⁶⁶ Bakara, 2/286; Arâf, 7/157.

³⁶⁷ Buhârî, “İman”, 26, İlim, 12, “Ezan”, 65, 163; Müslim, “Münâfikîn”, 82-83.

³⁶⁸ Buhârî, “Cuma”, 8; Müslim, “Taharet”, 42.

³⁶⁹ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer'ül-Hükkâm**, I/1, 120, Md.17.

³⁷⁰ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer'ül-Hükkâm**, I/1, 120.

³⁷¹ Suyûtî, **el- Eşbâh**, 76; İbn Nüceym, **el- Eşbâh**, 84.

mealen zikredilir. Açlıktan ölecek kimsenin haram şeylerden hayatını devam ettirecek kadar yemesi, erkeklerin bilgi sahibi olamayacakları konularda kadınların şahadetinin kabulü de bu madde ile ilgilidir. Ancak hakkında nas bulunan konularda bu madde hüküm ifade etmez ve meşakkat ve zorluk teysiri celb etmez.³⁷² Zerka'ya göre, meşakkatte zorluk vardır, zorluk da tekliflerde nas ile men edilmiştir. “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”,³⁷³ “ (O) dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi.”³⁷⁴ Ancak bu meşakkat, tekliflerdeki normal meşakkat için değil de ağır meşakkatler için söz konusudur.³⁷⁵ Meşakkatle tanınan kolaylık ve ruhsatları Suyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Nüceym (ö. 970/1563) benzer ifadelerle sıralamışlardır. Her iki fakih de “Âlimler, dindeki ruhsatlar ve kolaylaştırmanın tamamının bu kâideden çıktığını söylerler”³⁷⁶ diye açıklama yaparlar. Zerka, bu kaide ile ilgili örnekleri verdikten sonra, meşakkatin kolaylık ve hafifletmek gerektirdiğini fakat mülci ıztırar derecesinde olmadığını belirtir.³⁷⁷

Yine Mecelle’de “Bir iş dîk oldukça müttessî olur.” (Md.18) Yani bir işte meşakkat görülünce, darlık bulununca ruhsat ve genişlik gösterilir.³⁷⁸ Bu madde Eşbâh’ta da geçmekte olup “ Bir iş daralınca genişler, genişleyince daralır.”³⁷⁹, şeklinde tercüme edilmiştir. Mesela bir kişi borcunu peşin ödeyemezse taksitli olarak ödemesine müsaade edilir. Bir çocuk başkasının malını telef ederse kendi malı varsa kendi malından yoksa velisinin malından zarar tazmin ettirilir.³⁸⁰

2.2.2.2. Meşakkatin ruhsat sebebi olması için gerekli şartlar

Meşakkatin, ruhsat sebebi olması için bazı şartlarının bulunması gerekmektedir. Bu şartlar şunlardır:

a) Meşakkat veya zorluk, hakkında nassın bulunmadığı bir konuda olmalıdır.

Meşakkat var diye nassa muhalif hüküm verilemez. İmam Ebû Hanîfe ve İmam

³⁷² Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, I, 261.

³⁷³ Bakara, 2/185.

³⁷⁴ Hac, 22/78.

³⁷⁵ Zerka, **el- Medhal**, II, 1001.

³⁷⁶ Suyûtî, **el- Eşbâh**, 77; İbn Nüceym, **el- Eşbâh**, 84.

³⁷⁷ Zerka, **el- Medhal**, II, 1003.

³⁷⁸ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm**, I/1, 123, Md.18.

³⁷⁹ İbn Nüceym, **el- Eşbâh**, 93.

³⁸⁰ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, I, 262.

Muhammed'e göre Harem bölgesinde hayvanların otlatılması, otların koparılması haram olduğu halde, hakkında nas bulunduğu için izhir otu istisna edilmiştir. Ebu Yusuf'a göre ise, haraç (zorluk) bulunduğu için hepsini otlatmak caizdir.³⁸¹

b) Meşakkatin ruhsat sebebi olabilmesi için dinî teklifin dışında olması yani teklifte bizzat meşakkat olmaması gerekir. Şer'î teklifin kendisinde bulunan normal meşakkat ruhsat sebebi olamaz. Mesela, cihattaki meşakkat, hadler uygulanırken duyulan acının meşakkati, devlete isyan eden ve bu isyancıların öldürülmesindeki meşakkatler bu hükümlerin hafifletilmesi için sebep olamazlar.³⁸²

c) Meşakkatin, şiddetli, umûmî ve devamlı olması gerekir. Nadiren veya geçici olan şeylerde meşakkat ruhsat sebebi olamaz. Mesela müstehaze (özürlü) kadının her bir namaz vakti için abdest alması gerekir.³⁸³ Ancak ibadetlerin en faziletlilerinden namazın, kaçınılması meşakkatli olan pislikle, bazı hallerde teyemmümle (su bulunmadığı, suya çok ihtiyaç olduğu ve suyu kullanmanın mümkün olmadığı zaman) , bazı özür sahiplerinin özürleri ile birlikte kılınmasına ruhsat verilmiştir.³⁸⁴

d) Meşakkatin, mükellefin üzerinde bir işe ya da ibâdete kendisini veremeyecek veya emredildiği şekilde onu yapamayacak kadar etkisi olması. Bu ölçüde etkili olmayan, aksine mükellefin sabrı ve azmi karşısında yenik düşen meşakkat ruhsat sebebi değildir.³⁸⁵ Yani cihatta, kışın soğukta abdest almakta bazı meşakkatler vardır, bu zorluklar ruhsat sebebi değildir. Açlık ve susuzluk durumu halinde gösterilecek metanet ve sabır da aynı şekildedir.

2.2.2.3. Meşakkatin kısımları

Meşakkat, ruhsata sebep olup olmama, mutad olup olmama ve ibadetlerden ayrılıp ayrılmama açısından kısımlara ayrılır.

³⁸¹ İbn Nüceym, *el- Eşbâh*, 92-93.

³⁸² Vural, *İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat*, 56.

³⁸³ Zuhaylî, *Nazariyye*, 199-200; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 215.

³⁸⁴ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 11; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 217.

³⁸⁵ Şâtîbî, *el-Muvafakat*, I, 316.

2.2.2.3.1. Ruhsata sebep olma açısından meşakkatin kısımları

Meşakkat, ruhsata sebep olma açısından hakikî ve vehme (zanna) dayalı olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.2.3.1.1. Hakikî meşakkat

Ruhsatların söz konusu olduğu hususlardaki mevcut meşakkatlerin büyük çoğunluğu bu kısma girer. Hastalık, yolculuk vb. mevcut ve belirli sebebi olan meşakkatler gibi.³⁸⁶ Bu tür meşakkatlerin bulunması durumunda mükellefin azîmet hükmü üzerinde ısrar etmesi, onu şer'an veya bedenlen altından kalkılamayacak bir sıkıntıya sokacaktır. Bu durumdaki meşakkat kesindir, zan veya vehim dâhilinde değildir. Meşakkat bu nevi birinci çeşitten ise o zaman ruhsat hükmüyle amel edilmesi istenir. Bu nevi hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur ve ruhsat Allah hakkı için olmaktadır.³⁸⁷

2.2.2.3.1.2. Vehme dayanan (hayalî) meşakkatler

Bunlar vehme dayalı, hayalî meşakkatler olup ortada meşakkatin sebep ve hikmeti olmadığı halde varsayılan meşakkatlerdir. Nefislerin arzu ve hevesleri çeşitli olduğu gibi insanların zan ve vehimleri de farklıdır. Çünkü nefisler aslı olmayan şeyleri kabul etme temayülündedir.³⁸⁸ Böyle bir durumda doğru olan ihlal edici bir meşakkatin bulunmadığı için asıl olan azîmet hükmüyle amel etmektir. Çünkü insanın akıl ve dinini etkilemediği müddetçe meşakkate sabır ve metanet göstermek gerekir.³⁸⁹

Hakikî meşakkatin bulunması demek, mükellefin ona tahammül edememesi demektir. Meşakkatlerin varlığına dair vehimler, bizzat o meşakkatlerin hükmünü almamakta, daha hafif bir hükme yönlendirmektedir. Çünkü vehimler birçok durumda isabetli değildir. Şu halde vehim halinde hakiki manada bir meşakkat

³⁸⁶ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 333.

³⁸⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 333-334.

³⁸⁸ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 336.

³⁸⁹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 336.

yoktur. Dolayısıyla vehme dayalı meşakkateler üzerine hüküm bina edilmesi yani ruhsat tayini mümkün değildir.³⁹⁰

2.2.2.3.2. Mutad olup olmama açısından meşakkatin kısımları

Mutad olup olmama açısından meşakkat, iki kısma ayrılır. Bu tür meşakkatler de ruhsattan faydalanma yollarındandır:

2.2.2.3.2.1. Mutad olan (katlanılabilir) meşakkat

Bu meşakkat insana zararı dokunmayan, kendisine tahammül edilebilecek tabii meşakkattir. Bu mükellefin sabır ve tahammül gösterebileceği şekildedir.³⁹¹ Şârî bu meşakkati bizden kaldırmamıştır. Bu tür meşakkat çoğu kez ibadetlerden ayrılmaz ve şerî teklif bu tür meşakkatin bulunmasıyla fiilen vaki olmuştur. Zira hayattaki her iş ve amelde meşakkat vardır. Zaten teklifin manası da “*kendisinde külfet ve meşakkat olan şeyi istemektir.*” Dolayısıyla teklif meşakkatle ancak insanın gücü yetebileceği şekilde gerçekleşir.³⁹² Burada Yüce Allah’ın bizi mükellef tuttuğu işlerde esas maksadı bu meşakkatin kendisi değil, meşakkate katlanmanın sonunda ortaya çıkacak olan faydalı sonuçlar ve sevaptır.³⁹³

Geçim sağlamak ve diğer normal işlerin kazanç vesileleri, abdest, namaz, oruç, hac gibi ibadetler, düşmanı def etmek ve nefsi korumak için yapılan cihad, kısas ve hadler gibi suçların cezaları, zalim ve isyancılarla yapılan savaşta meşakkatler, çeşitli elem ve acılar vardır. Ancak bunlara sabır ve tahammül edilebilir.³⁹⁴

2.2.2.3.2.2. Mutad olmayan (katlanılamaz) meşakkat

İnsanın normal durumlarda tahammül edemeyeceği meşakkattir. Bu tür meşakkat insanların tasarruflarını ifsat eder ve hayat düzenlerini bozar.³⁹⁵ Bu meşakkat çoğu

³⁹⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 336.

³⁹¹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, I, 320; Zuhaylî, *Nazariyye*, 196.

³⁹² Zuhaylî, *Nazariyye*, 198; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkıh’ıl-İslamî*, I, 141.

³⁹³ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 264.

³⁹⁴ Zuhaylî, *Nazariyye*, 198.

³⁹⁵ Zuhaylî, *Nazariyye*, 199.

zaman faydalı işleri işlemeye mani olur. Aklen böyle meşakkatler teklife mani değildir ancak şeran böyle bir teklif olmaz. Çünkü Allah meşakkatle teklifi dilememiştir. Mesela devamlı teheccüd namazı ve visal orucu emredilmemiştir.³⁹⁶ Veya art arda birkaç gün oruç tutmak, yürüyerek hacca gitmek de bu tür meşakkatlere dendir.³⁹⁷

Bu tür meşakkatler amelin kendisinde var ise Allah Teâlâ bilinen ruhsatları meşru kılmak suretiyle onları kaldırmış ve ruhsatları işlemeye teşvik etmiştir.³⁹⁸

2.2.2.3.3. İbadetlerden ayrılıp ayrılmama açısından meşakkatin kısımları

Meşakkatler, ibadetlerin kendisinde olup olmama açısından ikiye ayrılır. Bazıları ibadetlerden ayrılmazken, bazı meşakkatler ibadetlerden ayrılırlar.³⁹⁹ Aslında bu ayırımı ibadetlerle sınırlı tutmayıp dinin bütün talepleri konusunda geniş tutmak mümkündür:

2.2.2.3.3.1. İbadetlerden ayrılmayan meşakkatler

Bazı ibadetlerin ifasında tabiatı gereği meşakkat bulunmaktadır. Buna göre soğukta abdest ve gusül abdesti almak, sıcakta ve uzun günlerde oruç tutmak, hac ve cihad için yolculuk yapmak, ilim yolculuğu herkes için ibadetlerden ayrılmayan bir meşakkattir. Bunun gibi asilerle savaş, canileri öldürme, had cezalarının uygulanması sırasındaki elem ve acılar da bu fiillerden ayrılmaz. Bu kısım meşakkatin ibadetlerin ve ilgili hadlerin düşürülmesine bir tesiri olmaz. Çünkü ibadetler bunlarla birlikte farz kılınmıştır. Şayet bir etkisi olsa o zaman ibadetlerden kastedilen maslahatlar kaybolur. Ancak soğuk havada uygun bir mekân, elbise ve sıcak su bulunmaması halinde gusül abdestinde, teyemmüme ruhsat verilmiştir.⁴⁰⁰ Usul kitaplarında bu madde içinde değerlendirilebilecek şekilde meşakkati “İnsanın tahammül edebileceği ve sürekli katlandığında hiçbir işine zarar vermeyen meşakkatler” diye isimlendirerek, bu meşakkat "teklife engel değildir" denilir. Allah Teâlâ, kulları

³⁹⁶ Zuhaylî, *Nazariyye*, 199; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkıh'ıl-İslamî*, I, 142.

³⁹⁷ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 264.

³⁹⁸ Zuhaylî, *Nazariyye*, 199.

³⁹⁹ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 9; Suyûtî, *el- Eşbâh*, 80; İbn Nüceym, *el- Eşbâh*; 90.

⁴⁰⁰ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 9; Suyûtî, *el- Eşbâh*, 80; İbn Nüceym, *el- Eşbâh*; 91.

meşakkate katlanmalarını istediği için değil bunların sonucunda elde edilecek faydadan dolayı mükellef kılmıştır. Burada Şâri'in durumu, mahir bir tabibe benzer. Nasıl ki doktor, hastanın iyileşmesi için bazı acı ilaçları yazıp onun almasını istiyorsa Yaratan da meşakkatli olmasına rağmen kullarının iyiliği için birtakım mükellefiyetler getirmiştir.⁴⁰¹

2.2.2.3.3.2. *İbadetlerden ayrılan meşakkatler*

Bu meşakkat çoğu zaman ibadetlerden ayrılıp yüksek, orta ve aşağı derece olmak üzere üç ayrılır.⁴⁰² Hafif olan meşakkatlerde ruhsat bulunmaz. Ağır olanlarda ruhsat vardır. Orta seviyedeki meşakkatler hakkında âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kişi burada kendi fetvasını verecektir.

a) *Yüksek Derece Ağır ve Büyük Meşakkat*: Vücut bütünlüğüne (cana), organlara ve bunların faydalarına yönelik tehditlerin doğurduğu korkudan kaynaklanan meşakkattir ki bu meşakkat ruhsat ve tahfif sebebidir. Çünkü canı ve organları korumak dinin birinci maslahatıdır. Can gittikten sonra o ibadeti tekrar yapma imkânı yoktur. Mesela hac için deniz yolundan başka yol bulunmasa, bu yol da güvenli değilse hac farz olmaz.⁴⁰³

b) *Hafif Meşakkat*: Parmaktaki basit bir ağrı veya baştaki hafif bir ağrı bu nevi meşakkatlerdendir. Bu rahatsızlıklar ibadetleri hafifletecek kadar meşakkat sayılmazlar. Çünkü ibadetlerle sağlanan manevî haz ve maslahatların elde edilmesi bu meşakkatlerin dikkate alınmasından çok daha önemlidir.⁴⁰⁴

c) *Orta seviyedeki meşakkatler*: Bu nevi meşakkatler kuvvet ve şiddet bakımından ağır meşakkatlere yakınsa kolaylaştırma sebebi sayılır. Hafif olan ikinci kısım meşakkate yakın olursa tahfif sebebi sayılmaz ve dikkate alınmaz. Hafif sıtma ve diş

⁴⁰¹ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 264.

⁴⁰² Suyûtî, *el-Eşbâh*, 80; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 90-91.

⁴⁰³ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 10; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 81; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 91.

⁴⁰⁴ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 10; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 81; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 91; Çalı, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 42.

ağrısı gibi. Bu nevi meşakkatler fukaha arasında ihtilaflı konulardandır. Çünkü bu meşakkatlerin net bir ölçüsü yoktur.⁴⁰⁵

Ramazanda oruç tuttuğu zaman hastalığının artmasından veya iyileşmesinin uzamasından korkan kişinin hastalığı bu kısma örnektir. Aynı şekilde teyemmümü mübah kılan hastalık da bu gruba örnektir. Cünüplükten teyemmüm etmenin mübah olması için bedenin veya uzuvların kendisinin veya işlevinin yok olma ihtimali veya hasta olma veya hastalıktan iyileşmenin uzama tehlikesinin bulunması gerekir. Yoksa sırf hafif hastalıktan dolayı teyemmüm mübah görülerek ruhsat verilmez. Su bulunup değeri üzerinde fahiş bir fiyatla satılıyorsa yine teyemmüm yapılır.⁴⁰⁶ Bazen meşakkat, ibadetlerin dışında başka bir sebepten de olabilir. Oruçlunun ağzına un ve yolda toz kaçması gibi. Bu tozlardan kaçınmak şiddetli meşakkat olduğu için bir zararı yoktur. Bunların dışında bazı şeyler hafif meşakkat sayıldığı için affedilmez. Bu gruba bir örnek de oruçlunun abdest alırken boğazına su kaçmasıdır. Bu konunun iki kısımdan hangisine girdiği ihtilaflıdır.⁴⁰⁷

Meşakkatin kolaylaştırma sebebi olması fikhın sadece ibadetler konusunda değil bütün konularında geçerlidir. Ağır, hafif ve orta seviyedeki meşakkat ayrımı hayatın tümüne ait hususlarda mevcuttur ve farklı düzeylerde etkisi vardır. Mesela birinci kısım olan ağır meşakkat haccın farziyetine engeldir. İkinci kısım hafif meşakkat engel değildir. Orta olanlar ise birinciye yakınsa haccın vücûbuna mani, ikinciye yakınsa mani değildir. Buna başka örnekler olarak oruç, iyiliği emretmek kötülükten nehyetmek, alış verişlerdeki normal veya aşırı kabul edilebilen aldanma (gabin) , az yahut çok bilinmezlik (cehalet) , normal ya da haksız kazanca yol açabilecek şekilde kapalılık (garar) da verilebilir.⁴⁰⁸

Şâtıbî, meşakkatin ruhsat sebeplerinden biri olduğunu ancak bunun insanın güçlülük-zayıflık durumuna, ortamın farklılığı, kişinin azimli olup olmama, zaman ve işe göre değişiklik gösterdiğini belirtir. Aynı fiil bir kişiye meşakkat verirken başka birine

⁴⁰⁵ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 10; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 81; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 91; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 42.

⁴⁰⁶ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 11; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 81; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 91-92.

⁴⁰⁷ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 10-11.

⁴⁰⁸ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, II, 11-12; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 217; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 43.

vermeyebilir. Dolayısıyla meşakkat izafidir.⁴⁰⁹ Bize göre bu izafiyet insan takatinde olan, orta seviyedeki meşakkatler için söz konusudur. Sonuç olarak meşakkat ruhsat sebeplerinden biridir. Meşakkatin ruhsat sebebi olmasında şartlarının tam olması, ağır sayılan sınıftan bulunması ve mükelleflerin dinî anlayış, şuur ve ahlakının yanında dayanma gücü de önem arz etmektedir.

2.2.3. Hâcet/İhtiyaç

Ruhsat sebeplerinden hâcetın yerine ihtiyaç kelimesi de kullanılmaktadır.

2.2.3.1. İhtiyaçın tanımı

Arapça kök harfleri (ح و ج) den gelen ihtiyaç kelimesi sözlükte “ihtâce” (احتاج) fiilinin mastarıdır ve ihtiyâc (احتياج) şeklinde yazılır. Arapçada çoğul olarak “ihtiyâcât” şeklinde kullanılır.⁴¹⁰ Dilimizde ihtiyaç anlamında kullanılan başka bir kelime “hâcet”tir. “Hâcet-i asliye” çoğulu “hâcât-i asliye” veya “havâic-i asliye” şeklinde kullanılır. Temel ihtiyaç veya ihtiyaçlar anlamındadır.⁴¹¹ Hâcet kelimesi üçlü veya beşli taksimde ikinci derece ihtiyaçlar hakkında kullanılır.

Terim anlamı olarak ihtiyaç, “Genişlik ve kolaylık için kendisine ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman sıkıntı ve meşakkati gerektiren durum”,⁴¹² “Bir kimsenin yiyecek bulamadığında telef olmasa bile zorluk ve meşakkate duçar olması”,⁴¹³ “Yapılmadığında zorluk ve meşakkatin ortaya çıkacağı hal”⁴¹⁴ şeklinde tanımları yapılmıştır. Hâcet veya ihtiyaç, zarûret derecesinde olmasa da ferdî ve içtimaî hayatın düzenli biçimde yürümesini sağlayan, karşılanmadığında zorluk, huzursuzluk ve sıkıntı veren şeylerdir.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 101; Şâtıbî, *el-Muvafakât*, I, 314.

⁴¹⁰ Yaran, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı*, 11.

⁴¹¹ Yaran, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı*, 11.

⁴¹² Şâtıbî, *el-Muvafakat*, II, 10.

⁴¹³ Ali Haydar İbni Emin, *Düre'ül-Hükkâm*, I/1, 135.

⁴¹⁴ Zerka, *el-Medhal*, II, 1005.

⁴¹⁵ Özen, Şükrü, “*Meşakkat*”, *DİA*, XXIX, 357.

Hâcet kelimesi Kur'an'ı Kerim'de üç yerde geçmektedir. Bunlar Yusuf sûresinde, Hz. Yakup'un oğullarından şehre girerken ayrı ayrı kapılardan girmelerine dair istek ve arzusu⁴¹⁶, Mü'min sûresinde, istenen ve (gönüllerdeki) *ihitiyaç*⁴¹⁷, kendileri son derece *ihitiyaç*⁴¹⁸ içinde bulunsalar bile anlamlarında kullanılmıştır.

2.2.3.2. *İhtiyacın (hâcet) mahiyeti*

Hâciyât, zarûret derecesinde olmayıp onun altında meşru kılınan maslahatlardır. İnsanlar, birtakım ihtiyaçları olmasa da yaşayabilir. Ancak bunların yokluğundan dolayı dünyevî işlerde darlık ve sıkıntılara düşebilirler. Bu sebeple hâcî maslahatlar insanların sıkıntı ve darlıklarını gidermeyi amaçlar. Bu maslahatları gerçekleştirmek için de dinimizde ruhsat ve kolaylıklara yer verilmiştir.⁴¹⁹ Meselâ, ibadetlerdeki ruhsatlar hastalık ve yolculuk sebebiyle meydana gelebilecek meşakkatin yok edilmesini hedefler. Muamelâtta av helal kılınmış, helal olmak şartıyla yiyecek, içecek, barınak ve binek gibi şeylerin iyi ve kalitelisinin kullanması helal sayılmış, selem, istisna', bey' bi'l-vefâ, müzâraat, müsâkat insanların sıkıntılarını gidermek için caiz görülmüştür. Selem, mevcut olmayan bir şeyin alım satımı olması, mevcut olmayanın da alım satımının bâtil (hükümsüz) olmasına rağmen, ihtiyaçtan dolayı buna ruhsat verilmiştir. Fiyatların serbest piyasa şartlarında oluşması esas olmakla birlikte gerektiğinde devlet başkanı tarafından narh konulmasına cevaz verilmesi de toplumsal ihtiyaçtan dolayı ruhsat verilmiştir. Munâkahatta nikâh için evlilik akdinde mehir verilmesi ve iki şahidin şart koşulması, mecbur kalınınca talâk müessesesinin olması, ukûbat (cezaî) konularında şüpheler sebebiyle had cezasının düşmesi, katilin yükünün hafifletilmesi için hataen adam öldürmede diyet katilin yerine, âkile üzerine yüklenmiştir.⁴²⁰ Aç kalan birinin karnını doyurmak için hırsızlık yapması halinde had cezasının uygulanmamasında da ihtiyaç dikkate alınmıştır.⁴²¹

Yaran, 'İslam' da ihtiyaç kalemine göre ihtiyaç çeşitlerini, Beslenme ve Temizlik, Giyim, Sağlık, Barınma, Eğitim, Sosyal Hayata Katılım, İletişim, Güvenlik, Kimlik,

⁴¹⁶ Yusuf, 12/68.

⁴¹⁷ Mü'min, 40/80.

⁴¹⁸ Haşr, 59/9.

⁴¹⁹ Şâtübî, *el-Muvafakat*, II, 11; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 296; Zeydan, *el-Vecîz*, 52; Zuhaylî, *Nazariyye*, 54.

⁴²⁰ Şâtübî, *el-Muvafakat*, II, 11; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 296; Zeydan, *el-Vecîz*, 52; Zuhaylî, *Nazariyye*, 54.

⁴²¹ Yaran, "*İhtiyaç*" *DİA*, XXI, 474.

Cinsel Tatmin, Neslini Devam Ettirme şeklinde saymaktadır.⁴²² Bu ihtiyaçlarla ilgili ruhsat örnekleri tezimizin üçüncü bölümünde ele alınacaktır.

2.2.3.3. Zarûret ve hâcet/ihtiyaç arasındaki farklar

Fıkhî kavram olarak zarûret ve ihtiyaç iç içe olan iki kavramdır. İki kavram da ruhsat ve kolaylık sebebi sayılmaktadır. Zarûret ve ihtiyacın aynı olduğunu söyleyen âlimler bulunsa da⁴²³ mesela Suyûtî, umûmî hâceti zarûret gibi kabul eder;⁴²⁴ iki terim arasında bazı farklar bulunmaktadır. İlk dönemden itibaren fakihler bunlara işaret etmişlerdir. Mesela Temel Kacır, İmam Şâfiî'nin (ö.204/819) “ *Haramı ancak zarûret mübah kılar, yoksa ihtiyaç değil*”, “*İhtiyaç, başkasının malını almaya gerekçe olamaz*” dediğini nakleder.⁴²⁵

Zarûret ve ihtiyaç arasındaki farklar şöyledir.

a) Zarûretler memnu (yasak/haram) olan şeyleri mübah kılar. Zarûret fert veya cemiyet için aynıdır. İhtiyaç ise ancak toplumu ilgilendirdiği zaman umûmî hükümlerden bazı istisnâî hükümleri gerektirir. Bu herkesin birbirinden farklı birçok ihtiyacının olması sebebiyledir. Toplumdaki herkes için özel hüküm koymak mümkün değildir. Zarûret hali ise nadiren meydana gelen ve zorlayıcı bir durumdur.⁴²⁶

b) Zarûretle verilen istisnâî mübahlık hali nas ile men edilen bir mahzurdan dolayı geçici olarak verilen bir hükümdür. Bu mübahlık zor durumdaki kişi için geçerli olup, ızdırar halinin sona ermesiyle biter. İhtiyaç dolayısıyla konulan hükümler nasla çatışmaz, sadece küllî kaideler ve kıyasa muhaliftir. Hâcetteki mübahlık umûmî ve devamlıdır. Ondan ihtiyacı olan da olmayan da faydalanabilir. Bu özelliği ile hâcet örf-ü hastan ayrılır. Çünkü bu örfle sabit olan hüküm sadece örf sahipleri için geçerlidir.⁴²⁷

⁴²² Yaran, *İslam Fıkhiında İhtiyaç Kavramı*, 97-106.

⁴²³ Bilmen, *Hukuku İslamiye*, I, 265.

⁴²⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 88.

⁴²⁵ Kacır, a.g.e., 148.

⁴²⁶ Zerka, *el-Medhal*, II, 1006-1007.

⁴²⁷ Zerka, *el-Medhal*, II, 1007.

2.2.3.4. *İhtiyacın ruhsata etkisi ve şartları*

İhtiyacın ruhsata etkisi ve şartlarını şu şekilde izah edebiliriz.

2.2.3.4.1. *İhtiyacın ruhsata etkisi*

İhtiyaç ruhsata sebep olma açısından zarûret gibidir. Zarûret sebebiyle bir takım ruhsatlar sabit olduğu gibi, ihtiyaç sebebiyle de bazı ruhsat hükümleri getirilmiştir. Mecelle’de “*Hâcet umûmî olsun husûsî olsun, zarûret menzilesine tenzil olunur.*” (Md.32) ⁴²⁸ denir. Zarûret ile hâcet bazı fukahaya göre aynı, bazılarına göre ise farklıdır. **Zâruret**, giderilmezse helake götüren bir durumdur. Mesela açlıkta haram olan bir şey -meyte gibi- yenilmediği zaman helake götürücü bir haldir. Burada zarûret haram ve yasak olan bir şeyi mübah kılar. **Hâcet** ise zorluk ve meşakkate düşüren bir durumdur. Mesela bir hasta bir şey yemeden oruç tutar ve bu durumda kişinin hastalığını artırır ve meşakkat meydana gelir. Böyle bir hal haramı mübah kılmazsa da kişiye orucu yeme ruhsatı verir. ⁴²⁹ Bu kaidenin kapsamına ikinci derece ihtiyaç yani hâciyat türünden lüzumlu şeyler girer. ⁴³⁰

Bey bi'l vefa'nın ⁴³¹caiz olması bu kaideyle olur. Geçmişte Buhara halkı tarafından borç çoğalınca görülen ihtiyaç üzere yürürlüğe konulan bir uygulamadır. Çünkü vefa yoluyla yapılan satış bir nevi faiz olması ve yasak olması gerekirken zarûret-ihtiyaca binaen caiz görülmüştür. ⁴³² Yine icare, selem ve istisnâ caiz olması da bu kaideye dayanılarak olmuştur. ⁴³³ Hamama girenin ne kadar kalacağı ve ne kadar su kullanacağı bilinmediği için kıyasa göre caiz değildir, ancak ihtiyaçtan dolayı bu maddeye caiz görülerek ruhsat verilmiştir. ⁴³⁴

⁴²⁸ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm**, I/1, 150.

⁴²⁹ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, I, 265; Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm**, I/1, 134.

⁴³⁰ Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, 133.

⁴³¹ **Bey bi'l-vefa**: Bir malı parasını geri verince iade etmek üzere bir kimseye satmaktır. (Bilmen, **İslam Hukuku Terimler Sözlüğü**, 41.

⁴³² Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, I, 265.

⁴³³ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm**, I/1, 152; Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, I, 265.

⁴³⁴ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm**, I/1, 152.

İhtiyaç umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayrılır.

a) Umûmî İhtiyaç: Ümmetin tamamını ilgilendiren ihtiyaçtır.⁴³⁵ Hâcet, umûmî olduğu zaman zarûret gibidir. Örnek, icâre, cuâle, havâle gibi.⁴³⁶

b) Husûsî İhtiyaç: Müslümanların tamamını değil de bir kısmını, bir belde veya bir meslek grubunu ilgilendiren ihtiyaçtır. Ferdî ihtiyaç anlaşılmamalıdır.⁴³⁷ *Selem ve istisna gibi.*

Bununla birlikte hususî ihtiyacın belli bir belde insanını ve meslek grubunu kastetmekle beraber Hz. Peygamber zamanında yaşanan bazı örneklerden hareketle ferdi de kapsadığı belirtilmiştir.⁴³⁸

2.2.3.4.2. İhtiyacın ruhsat sebebi olmasının şartları

Bütün ihtiyaçlar ruhsata sebep teşkil etmezler. İhtiyacın ruhsat sebebi olabilmesi için şu şartların gerekli olduğu ifade edilmiştir.

a) Hacet sebebiyle genel kuraldan istisna edilerek caiz olan şey hakkında bir nas veya teamül bulunması gerekir. Bunlardan biri olmasa da özellikle bunu engelleyen bir nassın bulunmaması ve şeriatte bu hükmün kendisine dâhil etmeyi mümkün kılacak bir benzerinin olması gerekir. Mesela Peygamberimizin selem akdine ruhsat vermesi gibi. Bu kurala dayanarak fukaha olgunlaşmamış meyvenin satışına, hamamda ne kadar kalacağı ve ne kadar su kullanacağı bilinmese de böyle yıkanılmasına, bey bi'l vefanın cevazına, zaman ve fesadın değişmesi ile yeni hükümlerin takdir olunacağı ruhsat vermiştir.⁴³⁹

⁴³⁵ Zerka, **el- Medhal**, II, 1005.

⁴³⁶ Suyûtî, **el-Eşbâh**, 88.

İcâre: Cins ve miktar bakımından mâlum bir menfeati belirli bir bedel karşılığında, belirli bir zaman satmaktır. (Bilmen, **İslam Hukuku Terimler Sözlüğü**, 105.)

Cuûl: Bir hizmet karşılığında verilen ücret. (Bilmen, **İslam Hukuku Terimler Sözlüğü**, 55.)

Havâle: Bir borcu başka bir kişiye nakletmektir. . (Bilmen, **İslam Hukuku Terimler Sözlüğü**, 91)

⁴³⁷ Zerka, **el- Medhal**, II, 1005.

⁴³⁸ Kacır, a.g.e., 153.

⁴³⁹ Zerka, Ahmed b. Muhammed, **Şehu Kavâid'il Fıkhiyye**, Daru'l Kalem, 3.bs., Dimeşk 1989, 210; Zerka, **el- Medhal**, II, 1006.

b) Hâcet hakkında emreden bir nas ve teamül veya onu men eden bir nas ve şeriatte bu hükmün kendisine dâhil etmeyi mümkün kılacak bir benzeri bulunmazsa kendisinde fayda ve maslahat bulunması gerekir. Nitekim İslam'ın ilk yıllarında divanların oluşturulması, para basılması vb. şeriatin emretmediği veya nehyetmediği önceden de bir benzeri olmayan şeyler hâcet ve maslahat sebebiyle caiz kılınmıştır.⁴⁴⁰

c) Genel aslî hükme muhalif olan ihtiyacın gayri mutad meşakkat derecesinde olması gerekir.⁴⁴¹

Hâcetın ruhsat sebebi olması için bu maddelerden birini taşıması gerekir. Yani ihtiyacın caiz olduğu hakkında bir nas veya teamül yahut bir maslahatın bulunması gerekir. Yahut hâcet, gayri mutad meşakkat derecesinde olmalıdır. Aksi halde ihtiyacın ruhsat sebebi olması mümkün değildir.

2.2.4. İkraḥ (Cebir-Tehdit)

Ruhsat için etkili olan hususlardan biri de ikrah (tehdit)tır. İkraḥ kelimesi dilimizde cebir ve tehditle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

2.2.4.1. İkraḥın tanımı

Sözlükte “istememek, rızâ göstermemek”⁴⁴² anlamındaki kerḥ (كره) kökünden gelen ikrah, kişiyi istemediği bir sözü söylemeye veya bir fiili yapmaya zorlamak demektir.⁴⁴³

Terim olarak ikrah, “Bir kimseyi, serbest kaldığında razı olmayacağı ve istemeyeceği bir işi yapmaya sevk etmek (zorlamak)”⁴⁴⁴ şeklinde tanımı yapılmıştır. Bunda mükrehin (zorlanan) rıza ve ihtiyarı yoktur. Rıza, bir şeyi arzu etme ve onu kabul etmek; ihtiyar ise, bir şeyi yapıp yapmama konusunda bir tercihte bulunmak anlamına

⁴⁴⁰ Zerka, *Şehu Kavâid'il Fıkhiyye*, 210.

⁴⁴¹ Zuhaylî, *Nazariyye*, 275.

⁴⁴² Bardakoğlu, Ali, “İkraḥ,” *DİA*, XXII, 30.

⁴⁴³ Bilmen, *İslam Hukuku Terimler Sözlüğü*, 108.

⁴⁴⁴ Zeydan, *el-Vecîz*, 135; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkḥ'ıl-İslamî*, I, 186; Bardakoğlu, “İkraḥ,” *DİA*, XXII, 30.

gelir.⁴⁴⁵ İkraha dört unsurdan oluşur. Cebir ve tehdit eden, zorlayan kişiye (mükrih) , buna mâruz kalan, zorlanana (mükreh) , yapılması veya yapılmaması istenen fiile (mükrehün aleyh) , cebir ve tehdit çeşidine (mükrehün bih) denir.⁴⁴⁶

Başka bir tanımla ikrah, “bir kimseyi, tehdit etmek suretiyle hukuken yapmakla mükellef olmadığı bir işi yapmaya zorlamak”⁴⁴⁷ diye tarif edilmiştir. Bilmen ise ikrahi “ Bir kimseyi tehdit ve korkutma ile rızası olmaksızın bir sözü söylemeye veya bir işi işlemeye haksız yere sevk etmektir.”⁴⁴⁸ şeklinde tarif etmiştir. Tanımların ortak özelliği kişinin istemediği bir işe sevk edilmesi ve zorla yaptırılmak istenmesidir. Dolayısıyla insanı kötü görmediği bir şeye zorlama-tehditle de olsa- ikrah değildir.⁴⁴⁹

İkraha kelimesi Allah’ın kitabı Kur’an’da kırk bir yerde kerh kökünden gelme muhtelif şekillerde geçmektedir.⁴⁵⁰ Bu kelimelerin ortak anlamı “insanların bir şeye inanmaya, bir sözü söylemeye veya bir işi yapmaya zorlanması” şeklindedir.⁴⁵¹ Hadislerde de insanların küfür sözünü söylemeye yahut Müslüman olmaya, evlenme, boşama, alış veriş gibi hukukî muamelelerde bulunmaya zorlanmasının dünya ve ahirete ait neticelerine dair açıklamaların olduğu görülür.⁴⁵²

2.2.4.2. İkraha mahiyeti ve kısımları

İkraha muhtevası ve kısımları aşağıda açıklanan şekilde ele alınmıştır.

2.2.4.2.1. İkraha mahiyeti

İslam hukuku, kişinin hür iradesi ve rızasıyla İslam’ı kabul etmesini, onun temel esaslarına inanmasını ve kimsenin baskı ve tehdidi olmadan yükümlülüklerini yerine getirmesini esas alır. İkraha insanın şer’î teklife muhatap olmasında, dinî görevlerini yerine getirmede davranışlarının geçerliliği ve sorumluluğu açısından önemli bir

⁴⁴⁵ Zuhaylî, *Usûlü fıkıh’ül-İslamî*, I, 186; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 285.

⁴⁴⁶ Bardakoğlu, “ *İkraha*,” *DİA*, XXII, 32.

⁴⁴⁷ Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 285.

⁴⁴⁸ Bilmen, *İslam Hukuku Terimler Sözlüğü*, 108.

⁴⁴⁹ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 508.

⁴⁵⁰ Tevbe, 9/46; Enfâl 8/8; Tevbe 9/33; Mü’min 40/14; Muhammed 47/9, 26; Bakara 2/216; Tevbe 9/81; Ahkaf 46/15; Hucurât, 49/12; Bakara, 2/256; Yûnus, 10/99; Nahl, 16/106; Nisâ, 4/19; Nûr 24/33; Tâhâ, 20/73.

⁴⁵¹ Bardakoğlu, “ *İkraha*,” *DİA*, XXII, 31.

⁴⁵² Buhârî, *İkrâh*, 1-7; İbn Mâce, “Tâlâk”, 16.

etkendir.⁴⁵³ Bu sebeple özellikle hukuk alanında iradenin baskı altına alınması, rıza ve ihtiyarının serbestçe ortaya konulmasının engellenmesi Hanefî metoduyla yazılan eserlerde konu ehliyet arızaları (ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran durumlar) başlığı altında ele alınmıştır.⁴⁵⁴

İkrah, “Bir kimsenin diğerine karşı işlediği, zorlananın (mukreh) rızasını ortadan kaldıran, seçme özgürlüğünü (ihtiyar) bozan; fakat ehliyetini ya da yükümlülüğünü düşürmeyen eylemdir.”⁴⁵⁵ Buna göre irade bir kimsenin herhangi bir fiile yönelmesi;⁴⁵⁶ ihtiyar, o şeyi yapıp yapmama hususunda bir tercihte bulunması, rızâ ise kişinin bir şeyi içten arzu etmesi ve onu isteyerek kabullenmesi⁴⁵⁷ anlamındadır. İkrahın rıza ve ihtiyarı olumsuz yönde etkileyip etkilemediği tartışmalı bir konudur. Hanefîlere göre ikrah rızayı yok edip ihtiyarı kaldırmaz. Cumhur ulema ise rıza-ihtiyar ayrımı yapmadan ikrahın rızayı bozduğunu söyler.⁴⁵⁸ Bu duruma göre ikrah söz ve fiillerde farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

2.2.4.2.2. İkrahın kısımları

Hanefî hukukçuları ikrahı kuvvet ve derecesi bakımından iki kısma ayırmaktadırlar.⁴⁵⁹ Bunlar şu şekilde ele alınmıştır:

a) Tam ikrah (ikrâh-ı mülcî, ikrâh-ı kâmil)

Öldürme, bir organını kesme, yaralama, şiddetli dövmek veya toplumda makam sahibi birini alçaltıcı bir muameleye maruz bırakma şeklinde bir kimsenin tehdit edilmesidir. Bu çeşit zorlama kişinin ihtiyarını bozar, rızasını ortadan kaldırır.⁴⁶⁰ Malın tamamını itlaf veya kişinin yakınlarının öldürülme tehdidi de mülcî ikraha girer.⁴⁶¹ Böyle bir ikrah aynı zamanda zarûret halinin de sebeplerinden biridir.

⁴⁵³ Bardakoğlu, “İkrah,” *DİA*, XXII, 31.

⁴⁵⁴ Zeydan, *el-Vecîz*, 134; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 285; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 154.

⁴⁵⁵ Şemsüddîn Serahsî, *Kitâb’ül Mabsût*, Dârü’l Marife, Beyrut t.y., y.y., XXIV, 38.

⁴⁵⁶ Bardakoğlu, “İkrah,” *DİA*, XXII, 31.

⁴⁵⁷ Zuhaylî, *Usûl-ü fıkıh’ıl-İslamî*, I, 186; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 285.

⁴⁵⁸ Bardakoğlu, “İkrah,” *DİA*, XXII, 31.

⁴⁵⁹ Zeydan, *el-Vecîz*, 136; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 286; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 154; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 508; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkıh’ıl-İslamî*, I, 187.

⁴⁶⁰ Zeydan, *el-Vecîz*, 136; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 286; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 154; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 509; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkıh’ıl-İslamî*, I, 187.

⁴⁶¹ Zeydan, *el-Vecîz*, 136.

Eserlerde mükrehin yaptığı satış zarûret halinde yapılan satıma verilen örneklerden biridir. Fıkîhî münakaşalarda ikrah terimi yalın olarak kullanıldığında kural olarak tam ikrah kastedilmektedir.⁴⁶²

b) Nâkıs ikrah (ikrâh-ı gayr-i mülcî, ikrâh-ı nâkıs)

Öldürme, organ kesme gibi tehdit oluşturmayan, hafif dövmek, hapsetmek, malı telef etmek gibi daha düşük seviyedeki tehdit ve zorlamalara denir. Bu çeşit ikrah ihtiyarı (dış irade) bozmaz ama rızayı (iç irade) ortadan kaldırır.⁴⁶³ Bu taksim ve adlandırma diğer mezheplerce de genelde benimsenir. Kişinin üzerine manevî baskı oluşturan yakınlarına anne-baba ve çocuğu gibi tehdit de ağırlık derecesine göre mülcî veya gayr-ı mülcî ikrah olarak kabul edilir.⁴⁶⁴

2.2.4.3. İkrâhın şartları

İkrâhın gerçekleşmesi için birtakım şartlar vardır. Bu şartların gerçekleşmesi zorlayan (mukrih) , zorlanan (mukreh) , zorlamanın konusu ve zorlamadaki tehdit unsuru bakımından önemlidir.

1. Mükrih (zorlayan) tehdit ettiği şeyi yapabilecek durumda olmalıdır. Böyle bir güce sahip değilse, tehdidi boş ve geçersizdir.⁴⁶⁵ Mesela bizzat sultanın (devlet başkanı) emri başka bir tehdide ihtiyaç olmadan ikrah sayılır. Sultan haricindekiler için tehdidin bulunması, zorlananın söylenen şeyi yapmadığında başına ağır şeyler geleceğine kanaat etmesi veya zannı galibinin bulunması gerekir.⁴⁶⁶

2. Zorlanan, zorlayanın tehdit ettiği şeyi hemen gerçekleştirmesinden korkmalıdır. Çünkü baskı ve zor altında olmak, doğal olarak ancak bu şekilde gerçekleşir.⁴⁶⁷ Ancak bazı fakihler cebir ve tehdidin o anda gerçekleşebilecek özellikte olması

⁴⁶² Bardakoğlu, “ İkrâh,” *DİA*, XXII, 33.

⁴⁶³ Zeydan, *el-Vecîz*, 136; Şaban, *Usûl-ü Fıkîh*, 286; Atar, *Fıkîh Usûlü*, 154; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkîh Dersleri*, 509; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkîh’ül-İslâmî*, I, 187.

⁴⁶⁴ İbn Abidîn, *Reddû’l-Muhtâr alâ’Dürri’l-Muhtârî Şerhu Tenvîr’il-Ebsâr*, Tahkîk, Adil Ahmed Abdil Mevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiye, Beyrut 1994, IX, 179; Bardakoğlu, “ İkrâh,” *DİA*, XXII, 33.

⁴⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 39; Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VII, 319; Zeydan, *el-Vecîz*, 135.

⁴⁶⁶ İbn Abidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, IX, 178, Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 166.

⁴⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 39; Zeydan, *el-Vecîz*, 135.

şartını aramamışlardır.⁴⁶⁸

3. İkraha mülcî olmalı, öldürme, sakat bırakma veya şiddetli bir rahatsızlığa sebep olucu yahut da bir şekilde rızayı ortadan kaldıran bir mahiyet arz etmelidir.⁴⁶⁹ Mesela bedene bir iki sopa vurulacağı tehdidi ikrah sayılmaz ama baş veya göze vurulacağı tehdidi ikrah sayılır.⁴⁷⁰

4. Tehdit edilenden zorla yapılması istenen şey, kişinin ikrahtan önce, kendisi, bir başkası veya dinî inancı sebebiyle yapmaktan çekindiği, normal şartlarda yapmayacağı bir şey olmalıdır.⁴⁷¹ İçki içmek, malını satmak, hanımını boşamak gibi. Mesela içki içmekten çekinen biri buna zorlansa ikrah gerçekleşir. Fakat zaten içki içen birine içki içirilmek için zorlamak ikrah sayılmaz.⁴⁷² Bir kişinin üzerine dinen vâcib olan bir işe, meselâ namaz kılmaya, hacizli borçlunun malını satmaya zorlanmasına fıkhîta genellikle “icbar” terimi kullanılır, buna ikrah denmez.⁴⁷³

2.2.4.4. İkraha ruhsata etkisi

İkraha hür irade (ihtiyar) ve rızayı ortadan kaldırdığı için başta gelen ruhsat sebeplerindendir. Bunun naslardan açık delilleri de bulunmaktadır. “*Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanmış olan müstesna, her kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder ve kendisi göğsünü küfre açarsa, işte onlara Allah'tan bir gazap (iner) ve onlar için büyük bir azap vardır.*”⁴⁷⁴ Resûlullah (s.a.v.) müşrikler tarafından işkence görüp baskı ve tehdit altında küfür sözlerini söyleyen Ammâr b. Yâsir'e benzer durumlara karşılaştığında imanını kalbinde koruyarak aynı şeyi yapmasını tavsiye etmiştir.⁴⁷⁵

İkraha, mükellefin eda ehliyetini ve şer'î teklife muhatap oluşunu yok etmez. Ancak ikrah, ihtiyarı (dış irade) bozduğu için mükrehin bazı yasakları yapmasına, bazı

⁴⁶⁸ Bardakoğlu, “İkraha,” *DİA*, XXII, 32.

⁴⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 39; Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VII, 319; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 165.

⁴⁷⁰ Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VII, 319; İbn Abidîn, *Reddû'l Muhtâr*, IX, 179.

⁴⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 39; Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VII, 319; İbn Abidîn, *Reddû'l Muhtâr*, IX, 178.

⁴⁷² Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VII, 319.

⁴⁷³ Bardakoğlu, “İkraha,” *DİA*, XXII, 32.

⁴⁷⁴ Nahl, 16/106.

⁴⁷⁵ Buhârî, “Megâzî”, 10.13, 28; “Cihad”, 170.

emirleri terk etmesine ruhsat verilmiştir. Fakat tam ikrah altında bile olsa masum bir Müslümanı öldürmek, sakat bırakmak gibi şeyleri yapmasına izin verilmemiştir.⁴⁷⁶

İkrah sonucu yapılan eylem, söz ve fiiller olarak ikiye ayrılır. Bunların sorumluluğu bazen mükrih (zorlayan) , bazen de mükrehe (zorlanan) ait olur:

a) Sözlü tasarruflar

İkrah sonucu yapılan sözlü tasarruflar **ikrar nevinden** ise ikrah ister mülci olsun, isterse gayr-ı mülci olsun bu ikrar batıldır, geçersizdir. Şahitlik ve haber konularında doğruluk esas alındığından ikrah altında yalan söyleme ihtimali bulunur.⁴⁷⁷ İkrah altında söylenen sözlerin itikadî açıdan sonuç doğurmaması da bu ilkeyle doğru orantılıdır.⁴⁷⁸

Hanefilerce nikâh, talâk, ıtak (köle azadı) , yemin, nezir, zıhar, îlâ, îlâdan rücû, kısastan vazgeçme gibi **feshi kabil olmayan** kavli tasarruflar geçerli olup, hüküm ifade ederler. Çünkü bu sözleri kişi başkasının ağzıyla söyleyemez.⁴⁷⁹ Lafzı söyleyenin bunların hüküm ve anlamı yönünde kastı olmsa da lafzın kullanılması hüküm için yeterlidir. Nitekim maksadı ciddi olmayan bir kimsenin (hâzil) boşama sözleri de bu sebeple netice ifade eder.⁴⁸⁰

İkrah altındaki sözlü tasarruf alım-satım, kira, icar, hibe, kefalet ve rehin gib **feshi kabil sözleşmeler** veya hukukî muameleler ise, ikrah ister mülci' ister gayrı mülci' olsun o tasarrufu batıl değil fasit kılar. Mükreh muhayyerdur. Meselâ bir kişi ikrah altında satış yapsa bu akit fasittir çünkü zorlama ihtiyarı (dış irade) değil, rızâyı (iç irade) yok etmektedir; rızâ ise akidlerin rükünlerinden veya kuruluş esaslarından değil sıhhat şartlarındandır. Alıcı malı teslim almışsa mülkiyet elde edilmiş olur.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Zuhaylî, **Usûl-ü fıkıh'ıl-İslamî**, I, 186; Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 157.

⁴⁷⁷ Zeydan, **el-Vecîz**, 138; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 287; Büyük Haydar Efendi, **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, 512; Zuhaylî, **Usûl-ü fıkıh'ıl-İslamî**, I, 190.

⁴⁷⁸ Bardakoğlu, “*İkrah*”, **DİA**, XXII, 35; Zeydan, **el-Vecîz**, 138.

⁴⁷⁹ Atar, **Fıkıh Usûlü**, 154; Zeydan, **el-Vecîz**, 138; Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VII, 323; Büyük Haydar Efendi, **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, 512.

⁴⁸⁰ Bardakoğlu, “*İkrah*”, **DİA**, XXII, 35; Zeydan, **el-Vecîz**, 138.

⁴⁸¹ Zuhaylî, **Usûl-ü fıkıh'ıl-İslamî**, I, 189; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 287; Atar, **Fıkıh Usûlü**, 154; Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VII, 323; Büyük Haydar Efendi, **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, 512.

Hanefîler dışındaki, cumhur fukahaya göre, zorlanan şahsın sözünün, hiçbir hukukî hükmü yoktur sözleri değersizdir. Buna göre boşaması, alım-satımı ve diğer hiçbir sözlü tasarrufu geçerli değildir. Bir kişiyi dini inkâr etmeye zorlama ile sözleşme yapmaya zorlama arasında rızâ ve ihtiyar açısından bir fark bulunmaz.⁴⁸²

b) Fiilî tasarruflar

İkrah altında yapılan fiilî tasarrufların sorumluluğunun bir kısmı mükrihe, bir kısmı da mükrehe (zorlanana) yüklenir. Meselâ bir kişi haksız yere birini öldürmeye, içki içmeye, başkasının malını telef etmeye, oruç bozmaya vb. bir fiile zorlansa, bu durumda ikrah gayri mülcî ise yapılması caiz olmaz, sorumluluk mükrehe aittir. Ancak mükrihe (zorlayan) de günah olur.⁴⁸³

İkrah, mülcî bir ikrah ise fiilî tasarruflar dinî hükümlerine göre üç sınıfa ayrılır:

a) Mükrehin yapması vâcib olan fiiller: Bu çeşit fiillerde mükreh, zorlandığı şeyi yapmaz ölünceye veya bir organını kaybedinceye kadar direnç gösterirse günahkâr olur. İçki içmeye, murdar et veya domuz eti yemeye ikrah böyledir. Bu tür durumlar fıkhîta “zarûret halî”, bu çeşit ruhsata da “ıskat ruhsatı” adı verilir. Zarûret halinde haramın işlenmesi mübah, hatta vacip, bunu yapmayarak hayatı veya vücut bütünlüğünü tehlikeye atmak ise haramdır.⁴⁸⁴

b) Mükrehin yapması mübah olan fiiller: Bu tür fiillerde zorlanan kişi fiili yapabilir ancak direnir istenileni yapmazsa sevap kazanır. Allah'ı inkâr etmek, dini alaya almak gibi. Böyle bir fiile zorlanan kişinin, kalbi imanla dolu olduğu halde o fiili işlemesi caizdir. Başkasının malını telef etmek de bu kısma girer. Ancak bunda malın tazmini zorlanana değil, zorlayana aittir. Çünkü itlaf işinde mükreh, mükrihin elinde bir alet gibi olması sebebiyledir. Hanefî, Şâfiî ve diğer bazı fakihlerin görüşleri bu

⁴⁸² Zeydan, *el-Vecîz*, 139; Bardakoğlu, “*İkrah*,” *DİA*, XXII, 36.

⁴⁸³ Zeydan, *el-Vecîz*, 141; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 289; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 513; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 154; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkıh'ıl-İslamî*, I, 190.

⁴⁸⁴ Zeydan, *el-Vecîz*, 141; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 289; Bardakoğlu, “*İkrah*,” *DİA*, XXII, 36.

şekildedir.⁴⁸⁵ Bu tür fiillerde ikrah altındaki kişinin azîmetle ruhsat arasında tercih hakkı bulunduğu için buna “*terfih ruhsatı*” adı verilir.⁴⁸⁶

c) Mükrehin yapması câiz olmayan fiiller: Haksız yere bir cana kıyma, bir organı kesme veya can kaybına sebep olacak şekilde dövme gibi. Bunlar hiçbir şekilde zorlananın yapması caiz olmayan fiillerdir. Başkasının canı da insanın kendi canı kadar kıymetli ve muhteremdir. Hatta mükrih, kendisini dövmek veya öldürmek için izin verse bile bu caiz olmaz. Yapan sorumlu olur, burada mükreh alet olarak kabul edilmez. Ancak yapan günahkâr olmakla beraber, Hanefîlere göre kısas zorlayana, diğer mezheplere göre kısas mükrehe uygulanır. Diyet gerekirse mükrihe ödetilir. Başkasının malı telef edilirse tazmini ikraha zorlayan yapar. Zina fiili de ikrahla caiz olmayan işlerdendir. Zinanın dünyevî ve uhrevî sorumluluğu yanında mükrehin cinsiyeti açısından fıkıhta bazı ihtilaflar bulunur. Hanefî mezhebinin yanında Mâlikî ve Şâfiîler’de de tercih edilen görüş, suçun unsurları tam oluşmadığı için ikrah olunan kadın gibi zorlanan erkeğe de had cezasının tatbik edilmemesi yönündedir.⁴⁸⁷

2.2.5. Sefer (Yolculuk)

Sefer, önemli ruhsat sebeplerinden biri olup fıkıhta üzerine birçok husus bina edilmiştir.

2.2.5.1. Seferin tanımı

Arapça bir kelime olan sefer veya müsaferat sözlükte, *herhangi bir mesafeye gitmek*⁴⁸⁸, *yolculuk yapmak, yolculuk*,⁴⁸⁹ anlamına gelir.

Terim olarak sefer, *belirli uzaklıktaki bir yere gitmek veya gitmek için yola koyulmak*

⁴⁸⁵ Zeydan, *el-Vecîz*, 142; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 289; Zuhaylî, *Usûl-ü fıkıh’ıl-İslamî*, I, 191.

⁴⁸⁶ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 132.

⁴⁸⁷ Zeydan, *el-Vecîz*, 142; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 290; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 155; Bardakoğlu, “*İkrah*,” *DİA*, XXII, 36 Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VII, 321-322.

⁴⁸⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen yayınevi, İstanbul t.y., s.173; Zuhayli, *Usulü fıkıh’ıl-İslamî*, I, 183.

⁴⁸⁹ Atar, Fahrettin, “*Sefer*,” *DİA*, XXXVI, 294; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 235.

*demektir.*⁴⁹⁰ Muayyen bir yolculuğa çıkan kişiye misafir, yolcu veya seferî denir. Seferin mukabili ikamet, bir yerde oturan, yerleşik olan kişi için de mukîm kelimesi kullanılır.⁴⁹¹

Sefer kelimesi Kur'an'ı Kerim'de yedi ayette⁴⁹² ve birçok hadisi şerifte yer almaktadır.⁴⁹³ Ayrıca naslarda sefer manasına gelecek başka ifadeler kullanılmış ve yolculuğun ruhsat ve kolaylaştırma sebebi olduğu belirtilmiştir.⁴⁹⁴

2.2.5.2. *Sefer/ yolculuğun mahiyeti ve kısımları*

İnsanlar birtakım dinî ve dünveyî maksatlarla bir yerden başka bir yere gitmek üzere çeşitli yolculuklar yaparlar. Kur'an'da "Sizden her kim hasta veya yolcu olursa..."⁴⁹⁵ buyrulur. Fıkıh ilminde evinden iş yerine veya tarlasına gitmek üzere yola çıkan herkese yolcu denmez.⁴⁹⁶ Buna göre hükümlerde kolaylık gerektiren sefer uzunluk ve kısalık bakımından ikiye ayrılır:

2.2.5.2.1. *Uzun sefer*

Hanefî fakihler uzun seferin ölçüsünü belirlerken bir kısmı süreyi, bir kısmı da gidilecek mesafeyi esas almışlardır. Buna göre uzun sefer orta bir yürüyüşle üç günlük gidilen bir mesafedir. Bir günlük normal yürüyüş altı saat, üç günlük yürüyüş on sekiz saat olarak kabul edilmiştir. Karada orta bir yürüyüş, denizde ise mutedil bir havada yelkenli bir gemi ile on sekiz saat sürecek bir mesafe "sefer süresi" sayılmıştır. Buna "üç merhale" de denir. Bazı fıkıh kitaplarındaki "sefer müddeti üç

⁴⁹⁰ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**,173; Atar, "Sefer", **DİA**, XXXVI, 294; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 323.

⁴⁹¹ Atar, "Sefer", **DİA**, XXXVI, 294; Algül v.d., **İlmihal**, I, 323; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**,173.

⁴⁹² Yolculuk halinde ramazan orucunun ertelenebileceği, Bakara 2/184-185; borçla ilgili belge yazma imkânı olmazsa teminat olarak rehin alınabileceği, Bakara 2/283; abdest veya gusül için su bulunmadığı zaman teyemmüm edilebileceği, Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6; münafıkların Tebuk Seferi'ne mazeretler uydurmaları, Tevbe 9/42; Hz. Musa'nın Hızır a.s. arama yolculuğu, Kehf 18/62.

⁴⁹³ Peygamberimizin kolay yolculuk nasip etmesi için Allah'a dua ettiği, Müslim, *Hac*, 425; yolculuktan dönüşünde mescitte iki rekât nafilâ namaz kıldığı, Buhârî, *Megazî*, 79; sağlıklı olmak, Müsned, II, 380; ilim tahsil etmek için, Buhârî, *İlim*, 10; Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ gibi kutsal mekânları ziyaret etme tavsiyesi, Buhârî, *Şavm*, 67; Müslim, *Hac*, 415; seferle ilgili bazı kuralları açıkladığı, Müslim, *İmâre*, 178; yolculuğun zorunlu olmadıkça tek başına değil grup halinde yapılmasını tavsiye ettiği hadisleri, Buhârî, *Cihâd*, 135; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 79; Tirmizî, *Cihâd*, 4.

⁴⁹⁴ Nisâ, 4/101; Müslim, "Müsâfirîn", 4; Ebû Dâvûd, "Sefer", 1.

⁴⁹⁵ Bakara 2/184.

⁴⁹⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 235.

gün üç gecedir” kaydına, gece gündüz devamlı yolculuk yapılması mümkün olmadığından, istirahat, yeme-içme, namaz gibi ihtiyaçlar dâhildir.⁴⁹⁷ İmam Şâfiî’nin bir görüşüne göre bu süre, en az bir gün bir gecedir.⁴⁹⁸ Hanefiler sefer süresi hükmünü Hz. Peygamber’in, mest üzerine mesh müddetinin üç gün üç gece olduğunu⁴⁹⁹ bildiren hadisine dayandırır.⁵⁰⁰

Bazı fakihler de sefer müddetinin 18 fersahlık mesafe olduğunu belirtirler. Bir fersah 3 mil, bir mil 20 dakika, dolayısıyla 18 fersah da 18 saatlik mesafedir.⁵⁰¹ Bu da ortalama 90 km’dir. Bu on sekiz saatlik mesafe kat edilince yolculuk hükmü başlar, bunda yürüme veya vasıta ile gidiş fark etmemektedir.⁵⁰² Eskiden üç günde (on sekiz saatte) yürüyüşle kat edilen mesafe günümüz araçları ile kısa sürede gidildiğinden seferîlik hükmü kalmayacak durumdadır. Ayrıca yolculuktaki meşakkat, telaş ve normal düzenin bozulması değişken (izâfî) bir kavram olduğu için çağdaş İslam âlimlerinin çoğu mesafe ölçüsünü esas almışlardır. Seferîlik belirlenirken yolun yalnız gidiş mesafesi hesaplanır, dönüş hesaba katılmaz.⁵⁰³

Namazların kısaltılması, iki namazın birleştirilmesi (cemi) , orucun tehir edilmesi, mestler üzerine mesh, kurban kesmenin düşmesine sadece bu uzun seferde ruhsat verilmiştir.⁵⁰⁴

Diğer mezhepler Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre uzun sefer gerek karada gerekse denizde namazın kısaltılması, orucun ertelenmesi gibi ruhsat hükümlerinin devreye girebileceği yolculuğun asgari mesafesi 4 berîddir. 1 berîd 4 fersah, 1 fersah 3 mil

⁴⁹⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 235; Kâsânî, **Bedâiü’s-Sanâi**, I, 93; İbn Abidîn, **Reddû’l-Muhtâr**, II, 599; İbn Nüceym, **el-Eşbâh**, 84; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 173; Atar, “*Sefer*”, **DİA**, XXXVI, 296; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 323.

⁴⁹⁸ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 360.

⁴⁹⁹ Müslim, “*Tahâret*”, 85; Ebu Davûd, “*Tahâret*”, 60; Tirmizî, “*Tahâret*”, 71; Nesaî, “*Tahâret*”, 99; İbn Mâce, “*Tahâret*”, 86.

⁵⁰⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 235; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 324.

⁵⁰¹ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 174; Atar, “*Sefer*”, **DİA**, XXXVI, 296.

⁵⁰² Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 174; Atar, “*Sefer*”, **DİA**, XXXVI, 296; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 324.

⁵⁰³ Atar, “*Sefer*”, **DİA**, XXXVI, 296; Çalış, **İslam’da Kolaylaştırma İlkesi**, 128; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 325.

⁵⁰⁴ Suyûtî, **el-Eşbâh**, 77; İbn Nüceym, **el-Eşbâh**, 84; Zuhaylî, **Nazariyye**, 131-132; Mâverîdî, Ebî Hasen b. Ali b. Muhammed b. Habîb, **el- Hâvi’l-Kebîr fî Fıkhu Mezhebi’l-İmâmî Şâfiî Şerhu Muhtasarı’l-Müzanâ**, Dâru’l Kütübü’l-İlmiyye, I. bs., Beyrut 1994, II, 359; Zuhaylî, **el- Fıkhu’l-İslamî ve Edilletühü**, II, 316-317.

olup bu da 16 fersah veya 48 millik mesafedir.⁵⁰⁵ Bu mezheplerde zaman olarak –pek tercih edilmese de- yolculuk süresi, normal yürüyüşle bir günlük mesafedir.⁵⁰⁶

2.2.5.2.2. *Kısa sefer*

Kısa sefer uzun seferin alt sınırına ulaşmayan yolculuk olup, bunun alt sınırı için 1 mil, 1 fersah (3 mil) , 1 berid (12 mil) gibi farklı ölçüler verilmektedir. Kişinin bulunduğu şehirden çıkması, ayrılması kısa seferdir. Böyle bir seferde cemaat terk edilebilir, binek üzerinde nafil namaz kılınabilir, teyemmüm yapılabilir.⁵⁰⁷ Zuhaylî, bu ruhsatlara kadının yakını olmadan yolculuğa çıkmasının haram olması, cuma ve iki bayram namazının ve kurbanın düşmesi, zorda kalan kişinin ölmüş hayvan eti yemesinin mübah olmasını da ilave eder.⁵⁰⁸ Süre olarak Hanefîlerde 3 güne, Mâlikî ve Şâfiî de bir gün bir geceye ulaşmayan sefer kısa seferdir.⁵⁰⁹

2.2.5.3. *Yapılış amacına göre yolculuklar*

Sefer yapılış amacı bakımından meşru ve meşru olmayan yolculuk olmak üzere ikiye ayrılır. Meşru sefer üçe ayrılır:

a) Farz yolculuk: İkamet ettiği yerde hayatın zorlaşması can ve mal, din güvenliğinin kalmaması sebebiyle yapılan hicret ile hac ve cihat için yapılan yolculuk.⁵¹⁰

b) Mendup yolculuk: İlim öğrenmek, ibret nazarıyla yeryüzünde gezmek, akraba

⁵⁰⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 235; Kiyâ el-Herâsî, İmâmuddîn b. Muhammed, **Ahkâmü'l-Kur'an**, Darü'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 1983, I, 62; İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Darü'l Marife, 6. bs., y.y., 1982, I, 167 ; Mâverdî, **el- Hâvi'l Kebîr**, II, 360; İbn Kudâme, Muvafukiddîn Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed, **el-Muğnî**, Dârü'l- Alem'il-Kütüp, 3. bs, Riyad 1997, III, 105; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 174; Atar, “Sefer”, **DİA**, XXXVI, 296.

⁵⁰⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 167.

⁵⁰⁷ Muvatta, “Kasru's Salât”, 490 (II, 203) ; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **el-Ümm**, Tashih: Muhammed Zührî en- Neccâr, 1. bs., y.y.- 1961, I, 183; Suyûtî, **el-Eşbâh**, 77; İbn Nüceym, **el-Eşbâh**, 84; Atar, “Sefer”, **DİA**, XXXVI, 296.

⁵⁰⁸ Zuhaylî, **el-Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 316-317.

⁵⁰⁹ İbn Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, I, 111.

⁵¹⁰ Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, II, 316; Atar, “Sefer”, **DİA**, XXXVI, 295; Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 132.

ziyareti ve mukaddes yerleri ziyaret etmek için yapılan yolculuktur.⁵¹¹

c) Mübah yolculuk: Ticaret, gezmek, görmek, tatil veya avlanmak maksadıyla yapılan yolculuktur.⁵¹²

Meşru olmayan yolculuklar da ikiye ayrılır:

a) Mekruh yolculuk: İhtiyacı olmaksızın avlanmak maksadıyla veya güvenli olmayan yerlerde yapılan yolculuk.⁵¹³

b) Haram yolculuk (masiyet seferi) : Adam öldürmek, yol kesmek vb. haram işleri yapmak maksadıyla yapılan yolculuktur.⁵¹⁴

İslam hukukunda masiyet veya haram yolculuğun ruhsat sebebi olup olmama konusu fakihler arasında ihtilafıdır. Hanefîler meşru olup olmamasına bakmaksızın mutlak seferin varlığını yeterli görerek, masiyet seferini de ruhsat sebebi olarak kabul etmişler, bu kişilerin de yolculuk ruhsatından faydalanarak namazları kısaltma, orucu erteleme, zorunlu kalırlarsa meyte eti yeme vb. ruhsatlardan faydalanacaklarını söylemişlerdir.⁵¹⁵

Hanefî dışındaki cumhur ulemâ sefer ruhsatlarından faydalanmak ile yolculukta zarûret halinde haram şeylerden yeme içmenin farklı olduğunu değerlendirerek masiyet seferine çıkıp da darda kalan kişilerin bu ruhsatlardan faydalanamayacağını belirtmişlerdir.⁵¹⁶ İmam Şâfiî, Mâlikî âlim İbn Arabî âsi olarak yola çıkan kimselerin ancak tevbe etmek şartıyla zarûret durumunda haram olan yiyeceklerden yiyebileceğini belirtmişlerdir.⁵¹⁷ Karaman⁵¹⁸ ve Çalış⁵¹⁹ gibi muassır âlimler

⁵¹¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 316; Atar, “Sefer”, *DİA*, XXXVI, 295; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 132.

⁵¹² Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 326; Atar, “Sefer”, *DİA*, XXXVI, 295 .

⁵¹³ Atar, “Sefer”, *DİA*, XXXVI, 295; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 316.

⁵¹⁴ Atar, “Sefer”, *DİA*, XXXVI, 295; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 316.

⁵¹⁵ Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 156; Merginânî, *el- Hidâye*, I, 370; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, I, 168; İbn Abidin, *Reddül-Muhtâr*, II, 604; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 323; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177.

⁵¹⁶ Şâfiî, *el- Ümm*, II, 253; Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b Muhammed, *el-Vecîz fi fıkhi'l-İslâmî*, Darü'l Erkam, 1.bs., Beyrut 1997, I, 185-186; Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 187; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 476.

⁵¹⁷ Şâfiî, *el- Ümm*, II, 253; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 85; Zuhaylî, *Nazariyye*, 134.

Hanefîlerin görüşlerini tercihe şayan bulurlar. Biz de bu konuda Hanefîlerin görüşlerinin ruhsatın ruhuna daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.

2.2.5.4. *Seferîlikte vatan kavramı*

Seferîlik hükümlerinin uygulanıp uygulanmaması açısından vatan kavramı önemlidir. Buna göre ikamet edilen yer (vatan) üçe ayrılır:

a) Vatanî aslî: Bir kişinin doğup büyüdüğü veya evlenip yerleştiği yere vatanî aslî denir. İnsanın vatan-ı aslîden başka yere iş, görev vb. sebeplerle veya yerleşmek üzere göç etmesiyle yeni yer vatan-ı aslîsi olur, eski yeri bu vasfını kaybeder. Yolcu niyet etmese bile doğup ikamet ettiği veya hanımının ikamet ettiği yere ulaşınca seferîlik biter, sadece gideceği yer sefer mesafesi uzaklıkta bir mekân ise yolculuk esnasında seferî olur.⁵²⁰

b) Vatan-ı ikâmet: Bir kimsenin doğduğu, evlenip yerleştiği yer olmamak şartıyla, kişinin on beş gün ve daha fazla ikamet etmeye niyet ettiği yere vatan-ı ikâmet denir. Burada ikamet hükümleri geçerlidir.⁵²¹

c) Vatan-ı süknâ: Bir yolcunun gittiği yerde on beş günden az kalmaya niyet ettiği yere vatan-ı süknâ denir. Burada seferîlik hükümleri geçerlidir.⁵²² Bir kişi bir yere on beş günden az kalmak niyetiyle gider ve işi dolayısıyla bugün yarın gideceğim derken günlerce orada daha fazla kalsa da Hanefîlere göre yolcu hükmündedir.⁵²³

Mâlikî ve Şâfîliler'e göre gidiş ve dönüş günleri hariç bir yerde dört gün kalmaya niyet eden; **Hanbelîler'e** göre ise dört günden fazla veya yirmi namaz vaktinden

⁵¹⁸ Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 188-189.

⁵¹⁹ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 253.

⁵²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 252; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, I, 103; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177; Atar, "Sefer", *DİA*, XXXVI, 298; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 328.

⁵²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 252; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, I, 103; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177; Atar, "Sefer", *DİA*, XXXVI, 298; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 328.

⁵²² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 252; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, I, 103; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177; Atar, "Sefer", *DİA*, XXXVI, 298; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 328.

⁵²³ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 237; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 175.

fazla kalmaya niyet eden yolcu mukim sayılır ve namazları kısaltamaz.⁵²⁴

2.2.5.5. *Seferîliğin şartları*

Bir kişinin yolcu sayılması ve seferîlik hükümlerinden faydalanabilmesi için yukarda ayrıntıları belirtilen ve özet olarak bahsedilecek olan şu şartları taşıması gerekir.

a) Yolculuk süresi veya mesafesi: Hanefîlerin bir kısmı ve cumhur fukahaya göre kişinin oturduğu yerden 16 fersah, 4 berid, 48 mil veya 90 km uzaklıktaki bir mesafeye gitmesi.⁵²⁵

b) Yolculuğa niyet: Bir kimsenin yolculuk hükümlerinden faydalanabilmesi için seferîlik mesafesindeki bir yere gitmeye niyet etmesi gerekir. Grup halinde yapılan yolculuklarda yolculuk programı hakkında tek başına karar vermeye yetkili olamayan kişi asker ise komutanın, öğrenci, kabile başkanı olan öğretmeninin, kadın kocasının niyetine göre seferî veya mukim olur.⁵²⁶

c) Yerleşim yerinden ayrılıp yola koyulma: Yolculuk hükümlerinin başlaması için kişinin oturduğu köy, kasaba veya şehrin herhangi bir yolundan o yerleşim biriminin en son evini arkasında bırakması ile başlar. Bir beldenin kenarında olup “*finai mısır*” denilen yerler de o beldeden sayılır. Bunlar ekseri dört yüz adımlık bir mesafe teşkil ederler. Şehrin dışındaki bağlar, bahçeler, tarlalar şehirden sayılmaz. Günümüzde şehrin belediye sınırları veya gemi limanı, otobüs terminali, tren istasyonu gibi ulaşım araçlarının hareket yerleri seferin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.⁵²⁷ Mâlikîler de yolcunun şehrin evlerinden dışarı çıktıktan sonra namazları kısaltmaya başlayacağını söyler.⁵²⁸

⁵²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 236; Şâfiî, *el- Ümm*, I, 182, İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 169; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 179; Atar, “*Sefer*”, *DİA*, XXXVI, 298.

⁵²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 235; Kiyâ el-Herâsî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 62; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid* I, 167 ; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 174; Atar, “*Sefer*”, *DİA*, XXXVI, 296; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 324.

⁵²⁶ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 175; Atar, “*Sefer*”, *DİA*, XXXVI, 296; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 328.

⁵²⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, I, 236; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 174.

⁵²⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 169; Atar, “*Sefer*”, *DİA*, XXXVI, 296.

d) Yolculuğun meşrû bir gaye için olması: Hanefilere göre yolculuk süresi veya mesafesine ulaşan herkes ne amaçla yola çıkarsa çıksın yolcu sayılır ve sefer ruhsatlarından faydalanır. Diğer mezheplere göre ancak meşru bir gaye için yola çıkanlar bu ruhsatlardan faydalanır, masiyet seferindeki kişiler yolculuk ruhsatlarından faydalanamaz.⁵²⁹

2.2.5.6. Seferin ruhsata etkisi

İnsanın yaptığı birçok işte meşakkat bulunduğu gibi yolculukta da belli bir zahmet ve meşakkat vardır. Ancak meşakkat şahsa, zamana ve vasıtaya göre değiştiği için sefer ruhsatında belirleyici vasıf sayılmamıştır. Sefer başka bir sebep aramadan, meşakkat olup olmadığına bakılmaksızın mutlak olarak ruhsat sebebidir. Seferin ruhsat sebeplerinden olduğu nasla⁵³⁰ belirtildiği gibi bütün mezhepler tarafından da kabul edilmiştir.⁵³¹ Kişi sefere çıktığında şehrin binaları bitiminden itibaren ruhsat hükümlerinden yararlanır, orucunu yiyebilir, namazları kısaltır. Diğer ruhsat hükümlerinden yararlanır. Hanafilere göre yolcu hükmündeki herkes, diğer mezheplere göre farklılıklar olmakla beraber masiyet seferi haricindeki kişiler bu haklardan faydalanır. Hz. Peygamber (s.a.v.) sefere çıkınca Müslümanlara ruhsat verir, üç günlük mesafenin tamamlanmasını beklemezdi.⁵³² Ruhsatlar olağan dışı durumlar ve geçici olarak meşru kılınan hükümler olması sebebiyle meşakkat olmasa da sefer ruhsat sebebi kabul edilirken, olağan durumlar olduğu için hamallık, taş-kömür ocağında çalışmak daha fazla meşakkatli olduğu halde ruhsat sebebi kabul edilmemektedir.⁵³³

⁵²⁹ Cessas, *Ahkam'ül Kur'an*, I, 156; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 168; İbn Abidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, II, 604; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 323; Şâfiî, *el-Ümm*, I, 185; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 85.

⁵³⁰ Nisâ, 4/101; Müslim, "Müsâfirîn", 4; Ebû Dâvûd, "Sefer", 1.

⁵³¹ Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 216; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, I, 91; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 77; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 84; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 105; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 316; Zuhaylî, *Nazariyye*, 131-132.

⁵³² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 236; Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 156; Şâfiî, *el-Ümm*, I, 185; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 85; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 168; İbn Abidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, II, 604; Zuhaylî, *Usulü fikh'il-İslamî*, I, 183; Zuhaylî, *Nazariyye*, 131; ; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177; Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 129.

⁵³³ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 129.

2.2.6. Hastalık

Ruhsat sebeplerinin sonuncusu hastalıktır. Tanım ve mahiyeti şöyledir:

2.2.6.1. Hastalığın tanımı

Sözlükte, *zayıflık, sağlığın olmaması* demektir. Hastalığa yakalanan kişiye hasta denir. Hastalık, bedenî ve rûhî olmak üzere ikiye ayrılır.⁵³⁴

Terim olarak, *insanın rûhî ve bedenî tabiatına etki eden, dinî talepleri ve diğer şeyleri normal şekilde yapmakta vücudu zayıflığa götüren özür/arıza* ⁵³⁵ diye tanımlanmıştır.

2.2.6.2. Hastalığın mahiyeti ve ruhsata etkisi

İslam hukukunda hastalık ruhsat sebebi olarak kabul edilmiştir. “Sizden kim hasta veya yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun...”⁵³⁶ ayetine göre hastalık başlıca ruhsat sebebidir. Bu konuda mezhepler arasında ittifak vardır.⁵³⁷ Ancak Ramazan’da oruç tutmamayı mübah kılan hastalığın ölçüsü hakkında İslam hukukçuları arasında farklı görüşler bulunur. Hanefîlere göre insana hastalık büyük zorluk veriyor, oruç tutulduğu zaman ölmekten, hastalığının artmasından veya iyileşmenin gecikmesinden korkuluyorsa bu kişi ramazanda oruç tutamayabilir. Şâfiîler, teyemmümde olduğu gibi ölüm veya sakatlanma tehlikesinin olmasını şart koşarlar.⁵³⁸ Hanefîlere göre tecrübeli, âdaletli, mahir Müslüman bir doktorun haber vermesi sonucu oluşan kuvvetli zanna göre hasta veya zayıf düşmekten korkan kişi de hasta gibidir. Mâlikîlere göre de ölmekten veya şiddetli eziyete uğramaktan korkan kişi de hasta sayılır. Şâfiî ve Hanbelîler bu görüşü kabul etmezler.⁵³⁹

⁵³⁴ Revz Reşad Ebu Abîd, *er- Ruhasu’ş Şer’iyyeti li’l-Merîdi fi’t-Tahâratı ve’s-Salât*, Necah Ulusal Üniversitesi Yüksek Öğrenim Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Nablus 2008, s.30.

⁵³⁵ Revz, *er- Ruhasu’ş Şer’iyyeti li’l-Merîdi fi’t-Tahâratı ve’s-Salât*, 30.

⁵³⁶ Bakara, 2/184.

⁵³⁷ Cessas, *Ahkam’ül-Kur’an*, I, 216.

⁵³⁸ Cessas, *Ahkam’ül-Kur’an*, I, 216; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 119; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslamî ve Edilletühü*, II, 645; İbn Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, I, 561.

⁵³⁹ Zuhaylî, *el- Fıkhü’l-İslamî ve Edilletühü*, II, 645.

Hastalığın ruhsat sebebi olduğu ayet ve hadislerde açık olarak belirtilmektedir. Bu hususta Kur'an'ı Kerim'de hastalık oruçtaki kolaylık için “ *Oruç sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta veya yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun... Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*”⁵⁴⁰ denilirken hac vazifelerinin edası hakkındaki kolaylık “... *İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (tıraş olmak zorunda kalır) sa fidiye olarak oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir...*”⁵⁴¹ şeklinde buyrulur. Yine ayetlerde hasta ve diğer özür sahipleri kör, topaldan cihadın kaldırıldığı;⁵⁴² hasta, yolcu, tuvaletten gelen ve cinsel ilişki sonrası su bulamayanın teyemmüm yapabileceği⁵⁴³ ifade edilir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) namazda ayakta duramayıp, kıyam yapamayan kişi hakkında “ *Ayakta kıl, eğer güç yetiremezsen, oturarak kıl, ona da güç yetiremezsen, yan üstü yatarak kıl*”⁵⁴⁴ diye buyurmuştur.

Hastalık, mükelleften tamamen ehliyeti yok etmez. Hastanın yaptığı akitler geçerlidir.⁵⁴⁵ Hastalık, ramazan orucunu tehir etmeyi mübah kılmasının yanında birçok konuda ruhsat sebebidir. Bunlar hastalık veya bir zarar gelme korkusundan dolayı teyemmüm yapma, namazda ayakta duramayanın oturarak, yan üstü veya ima ile kılması, faziletinden geri kalmakla beraber cemaatle namaza gitmeme, cuma namazına gitmeme, yaşlıların sağlığına kavuşamaması halinde fidiye verme, itikâf yerinden dışarı çıkma, hac veya cemrelerin atılması için vekil tayin etme, ihram yasaklarına tahammül edemeyecek derecede hasta olanın fidiye vererek ihramdan çıkma, başka içecek yoksa boğazındaki lokmayı yutacak kadar içki içme, normalde haram olması sebebiyle karşı cinse gösterilmesi caiz olmayan yerlerin tedavi için doktora gösterme gibi hükümlerdir.⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ Bakara, 2/184.

⁵⁴¹ Bakara, 2/196.

⁵⁴² Fetih, 48/17.

⁵⁴³ Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6.

⁵⁴⁴ Buhârî, “Taksîru’s-salât”, 19; İbn Mâce, “İkâme”t, 139.

⁵⁴⁵ Zuhaylî, *Usûl-ü Fıkıh’ül İslamî*, I, 173.

⁵⁴⁶ Suyûtî, *el- Eşbâh*, 77; İbn Nüceym, *el- Eşbâh*, 84-85.

III. BÖLÜM

UYGULAMA ÖRNEKLERİYLE AZÎMET VE RUHSAT

3. UYGULAMA ÖRNEKLERİYLE AZÎMET VE RUHSAT

Uygulama Yönleriyle Azîmet ve Ruhsat, tezimizin üçüncü bölümünü oluşturuyor. Üçüncü bölümde azîmet ve ruhsat konusunun fûrû bölümünü ele alacağız. Ülkemizde daha önce yapılan çalışmalarda ruhsatın bu kısmının zayıf kaldığını, örneklerin dağınık halde bulunduğunu tespit ettik. Biz çalışmamızda imkânlar ölçüsünde bir Müslümanın fıkhındaki ruhsat konularını toplu halde bulmasını, klasik yöntemdeki ibadât, muamelât ve ukûbât alanındaki ruhsat örneklerini öğrenmesini sağlamaya çalıştık.

3.1. İbadetlerdeki Ruhsat Örnekleri

İslam hukuku eserlerinde ruhsat örneklerinin daha ziyade ibadetler bölümünde olduğu görülür. İkinci bölümde açıklanan ruhsat sebeplerinin örneklerini burada ele almaya çalışacağız. Örnekler açıklanırken ruhsat sebeplerine işaret edilecek, konular Hanefî mezhebine göre anlatılacaktır. Örneklerde imkânlar ölçüsünde başta Şâfiî mezhebi olmak üzere diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilecektir.

3.1.1. Namazların Kısaltılması Ruhsatı

Namazların kısaltarak kılma ruhsatı seferdir. Yolcular uzun sefere çıktıkları zaman dört rekâtlı farz namazları kısaltarak iki rekât kılarlar. Konu ayet ve hadislerde açık olarak belirtilmiş, buna istinaden bütün mezhepler dört rekâtlı farz namazların ikişer

rekât kılınması hususunda icma etmişlerdir.⁵⁴⁷ Namazların kısaltılmasına “*Kasrı salât*” denilir, hicretin dördüncü senesinde meşru kılınmıştır.⁵⁴⁸ Hak Teâla Kur’an’da “*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kâfirlerin size kötülük etmesinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur*”⁵⁴⁹ buyurur. Ayetin zahirinde yolculukta namazları kısaltmanın ancak korku şartına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Yani seferde korku bulunmazsa namazları kısaltmanın caiz olmadığı gibi bir durum anlaşılmaktadır. Ancak öteden beri seferîlik hakkındaki hükümler bu âyetle bağlantılı olarak ele alınmıştır.⁵⁵⁰ Nitekim konu bu yönüyle sahabe arasında da gündeme gelmiş, Ya’la b. Ümeyye, Hz. Ömer’e (r.a.), Allah Teâlâ, “*Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur*” buyuruyor. Şu anda emniyette olduğumuza göre, namazı niçin kısaltıyoruz? diye sormuştur. Hz. Ömer (r.a.) aynı konuyu kendisinin de merak ettiğini belirtmiş ve Hz. Peygamber’e sorduğunu söylemiştir. Resûlü Ekrem bu soruya verdiği cevapta “*Bu, Yüce Allah’ın size bir ikramıdır (sadakasıdır) , o halde O’nun ikramını kabul ediniz*”⁵⁵¹ buyurmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.) başka bir hadiste “*Yüce Allah yolcudan, orucu ve namazın yarısını kaldırmıştır*”⁵⁵² buyurmuştur.

Hanefîler, yolculukta namazların kısaltarak kılınmasını zorunlu *iskat ruhsatı*⁵⁵³ veya vacip/azîmet olduğunu belirtirler. Dört rekât kılınması mekruhtur.⁵⁵⁴ Hanefîlerin namazları kısaltmanın azîmet olduğunun delilleri hadislerde şöyle gösterilir. Hz. Aîşe (r.a.) anlatır. “*Allah Teâla namazı ilk defa farz kıldığında seferde de hizada da ikişer rekât olarak farz kıldı. Sonra yolculukta namaz bu şekilde ilk farziyeti üzere bırakıldı, ikamet halinde ise artırıldı (dörde tamamlandı) .*”⁵⁵⁵ Aynı konuda Abdullah bin Ömer (r.a.) , Resûlullah ve dört halife ile beraber bulunduğunu ve bunlardan hiçbirinin yolculukta

⁵⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 239; Cessas, *Ahkam’ül-Kur’an*, I, 216; Merginânî, *el- Hidâye*, I, 361-362; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l İslamî ve Edilletühü*, II, 316; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, I, 166; Atar, “*Sefer*”, *DİA*, XXXVI, 296; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 175.

⁵⁴⁸ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 175.

⁵⁴⁹ Nisâ, 4/101.

⁵⁵⁰ Zuhaylî, *el- Fıkhu’l İslamî ve Edilletühü*, II, 315; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 327.

⁵⁵¹ Müslim, “*Müsâfirîn*”, 4; Ebû Dâvûd, “*Sefer*”, 1; Nesâî, “*Taksîr*”, 1; Tirmizî, “*Taksîr*”, 5; İbn Mâce, “*İkâmet*”, 73; Ahmed b. Hanbel, “*Müsned*”, I, 25, 36.

⁵⁵² Ebû Dâvûd, “*Savm*”, 44; Tirmizî, “*Savm*”, 21; Nesâî, “*Sıyâm*”, 51, 62; İbn Mâce, “*Sıyâm*”, 12; Ahmed b. Hanbel, “*Müsned*”, IV, 347; V, 29.

⁵⁵³ Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, 82; Serahsî, *Usûl*, I, 119.

⁵⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 239; Merginânî, *el- Hidâye*, I, 361-362; Kâsânî, *Bedâiüs Sanâi*, I, 91-92; İbn Abidin, *Reddû’l Muhtâr*, II, 317; Zuhaylî, *el- Fıkhu’l İslamî ve Edilletühü*, II, 317; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 175.

⁵⁵⁵ Buhârî, “*Menâkıbü’l Ensâr*”, 48; Müslim, “*Salâtü’l müsâfirîn*”, 1-3; Ebû Dâvûd, “*Sefer*”, 1, Muvatta, “*Kasru’s Salât*”, 484. (I, 200)

iki rekâtтан fazla namaz kılmadığını söylemiştir.⁵⁵⁶ Delillerden bir diğeri de İbni Abbas'tan rivayetle gelen şu hadistir: “*Allah Teâlâ, namazı Peygamberinizin dili ile hizada dört rekât, seferde iki rekât, korku halinde ise bir rekât olarak farz kılmıştır.*”⁵⁵⁷ Bu delillere göre Hanefîler yolcunun namazları kısaltmasının azîmet olduğunu, dörder rekât kılmanın caiz olmadığını ifade etmişlerdir. Seferde dört rekâtlı namazların iki rekât kılınması kişilere bırakılmış, seçimlik bir hak değil, iki rekât kılınması mecburi bir yükümlülüktür.⁵⁵⁸ Yolculukta kısaltılacak namazlar öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzlarıdır. Sabah ve akşam namazlarında kısaltma olmaz. Sünnetlerde kısaltma yapılmaz çünkü namazlarda kısaltma taabbüdüdür, vahye dayanarak yapılır, akılla anlaşılmaz.⁵⁵⁹ Kişi, seferde yanlışlıkla namazı dört rekât kılsa ikinci rekâtтан sonra bir teşehhüt miktarı oturmuşsa vacip olan selamı geciktirdiği için iyi bir şey yapmamakla beraber son iki rekât nafîle olur.⁵⁶⁰ Yolcuların namazlarda kısa sûreleri okumaları tavsiye edilir.⁵⁶¹ Yolculuğa çıkan kimse oturduğu şehrin binalarını geçince namazları kısaltmaya başlar. Dönüşte de şehrin ilk binalarına erişince yolculuk hükmü biter.⁵⁶² Yolcu, mukîm bir imama uyabilir ve namazları dört rekât kılar. Yolcu olmayan cemaatin de yolcu imama uyması caizdir, imam iki rekâtta selam verdikten sonra cemaat dörde tamamlar. Ancak yolculukta kazaya kalmış bir namazın mukîm bir imama uyularak kılınması caiz değildir.⁵⁶³ Yolculukta kazaya kalmış namaz kaza edilirken yolcu olunmasa bile iki rekât olarak kaza edilir. Mukîm olarak kazaya bırakılmış namaz, yolculukta kaza edilir ise yine dört rekât kılınır.⁵⁶⁴

Şâfiîler ise seferde namazları kısaltmanın *mendup ruhsat* olduğunu belirtirler.⁵⁶⁵ Seferî kişi namazları kısaltarak iki rekât veya tam olarak dört rekât da kılabilir. İki rekât kılmak sünnettir.⁵⁶⁶ Şâfiîler kısaltmanın ruhsat olduğunu delillerle şu şekilde açıklar. Ayette geçen: “*Sizin için namazları kısaltmakta bir beis yoktur.*”⁵⁶⁷

⁵⁵⁶ Müslim, “Salâtü'l müsâfirîn”, 8.

⁵⁵⁷ Buhârî, “Salât”, I; Müslim, “Salâtü'l müsâfirîn”, 5-6.

⁵⁵⁸ Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, 82-83; Serahsî, **el-Usûl**, 122-124.

⁵⁵⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 248; Zuhaylî, **el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 316.

⁵⁶⁰ Merginânî, **el- Hidâye**, I, 362; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 175.

⁵⁶¹ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 248.

⁵⁶² Merginânî, **el-Hidâye**, I, 362;

⁵⁶³ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 366; Serahsî, **el-Mebsût**, II, 105.

⁵⁶⁴ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 369.

⁵⁶⁵ Dönmez, “*Ruhsat*”, **DİA**, XXXV, 209; İsnevî, **et- Temhîd fi Tahrîc'il-furûi ale'l-Usûl**, 73; bkz. s.31.

⁵⁶⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 239; Merginânî, **el- Hidâye**, I, 361-362; Kâsânî, **Bedâiü's-Sanâi**, I, 91-92; Şâfiî, **el-Ümm**, I, 179-180; Gazâlî, **el-Vecîz**, I, 185-186; Zuhaylî, **el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 318; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 175.

⁵⁶⁷ Nisâ, 4/101.

lafzından namazları yolculukta kısaltmanın ruhsat olduğu, bunun diğer ruhsatlar gibi, kişinin bu ruhsatı yapmakla yapmamak arasında serbest olduğunu gösterir. Yine Hz. Ömer'den rivayet edilen “ *Bu, Yüce Allah'ın size bir ikramıdır (sadakasıdır) , o halde O'nun ikramını kabul ediniz.*”⁵⁶⁸ hadisi ile Buhârî ve Müslim gibi kaynaklarda geçen, “*Sahabe, Resûlullah (s.a.v.) ile beraber sefere çıkarlardı. İçlerinden kimisi namazı tam kılar, kimisi kısaltırlardı; bazıları oruç tutar, bazıları tutmazdı. Fakat hiçbirini diğerini kınamazdı.*”⁵⁶⁹ hadisleridir. Bu delillere göre, seferde namazları kısaltarak kılmak ruhsattır. İmam Gazâlî, seferde namazları kısaltma ruhsatının uygulanmasında, seferin uzun sefer olması, meşru bir sefer olması, yola çıkanın bir şey almak için bile geri dönmemesi, kişinin niyetinin kısaltma olması gerektiği gibi şartları sıralar.⁵⁷⁰

Evde kazaya bırakılan namazlar yolculukta kısaltılarak kaza edilemez. Bir insan yolculukta geçirdiği namazları mezhepte tercih edilen görüşe göre yolculukta kısaltarak kaza edebilir ancak mukim iken, seferde geçirdiği namazları kısaltıp kaza edemez. Bir yerleşim yerinden yolculuğa çıkan kimsenin yolculuğu, beldenin suru veya son evleri geçilince başlar.⁵⁷¹

Mâlikî mezhebinde, yolculukta namazları kısaltıp iki rekât olarak kılmak sünnet-i müekkededir. Çünkü Allah Resûlü (s.a.v.) bu şekilde uygulamıştır. Hz. Peygamber'in seferlerinde namazlarını tam olarak kıldığı ile ilgili asla sahih bir rivayet gelmemiştir. İbn Ömer ile diğer sahabilerden bu konuda gelen rivayet de bu şekildedir. İbn Arabî, Hanefî haricindeki cumhurun görüşünün de böyle olduğunu belirtir.⁵⁷² Neticede Mâlikîlere göre meşru ve mübah yolculuklarda namazlar kısaltılarak kılınır.⁵⁷³ *Mendup ruhsat* olarak adlandırılır.⁵⁷⁴ Hatta bazı âlimler kasrı Hanefîler gibi azîmet saymışlardır.⁵⁷⁵

Hanbelî mezhebine göre, namazları kısaltarak kılmak mutlak olarak tam kılmaktan daha faziletlidir. Efendimiz (s.a.v.) ve ondan sonra gelen dört halife bu şekilde

⁵⁶⁸ Müslim, “Müsâfirîn”, 4; Ebû Dâvûd, “Sefer”, 1; Nesâî, “Taksîr”, 1; Tirmizî, “Taksîr”, 5.

⁵⁶⁹ Buhârî, “Savm”, 37; Müslim, “Sıyâm”, 93-99; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, III, 12.

⁵⁷⁰ Gazâlî, **el-Vecîz**, I, 185-186;

⁵⁷¹ Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerîya Yahya b. Şeref, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, Darü'l Minhâc, 1. b.s., Beyrut 2005, 128.

⁵⁷² İbn Arabî, **Ahkâmü'l Kur'an**, I, 615; Zuhaylî, **el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 318;

⁵⁷³ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 168, İbn Arabî, **Ahkâmü'l Kur'an**, I, 614..

⁵⁷⁴ Bkz. s.31.

⁵⁷⁵ Mâverdî, **el- Hâvi'l Kebîr**, II, 362; Atar, “Sefer”, **DİA**, XXXVI, 296.

yapmaya devam etmişlerdir.⁵⁷⁶ Hanbelîlerde namazların kısaltılması, cem'i, oruç tutmama, mest üzerine üç gün mesh, binek üzerinde nafîle namaz kılınacak sefer, vacip, mendup veya ticaret gibi mübah bir sefer olmalıdır.⁵⁷⁷ Masiyet yolcusu ruhsatlardan faydalanamaz, ferahlamak ve gezmek için yapılan yolculuklar ruhsatın caiz olup olmadığı hakkında iki görüş vardır.⁵⁷⁸ Başka evi olmayıp da gemide ailesi birlikte yaşayan denizci yolculuk yaparken Şâfîlilere göre namazlarda kısaltma yapabilse bile Hanbelîlere göre ruhsat hükümlerinden faydalanıp, namazları iki rekât kılamaz. Bu kişinin mukîm gibi tam kılması gerekir.⁵⁷⁹

Namazların kısaltılması konusunda, günümüzde hızlı ulaşım araçları ile çıkılacak yolda 90-100 km'lik mesafede bir şahsın yolculuk ruhsatlarından yararlanamayacağı, bu ruhsattan faydalanmak için kişinin kullandığı vasıta ile (araba, uçak) üç günlük veya 18 saatlik bir yola gitmesi gerektiği görüşünü kabul edersek neredeyse seferîlik hükmü uygulanamayacak bir durumdur.⁵⁸⁰

Netice itibariyle seferde namazların kısaltılması, Hanefîlere göre azîmet ve uyulması gereken bir durumdur. Uzun seferdeki her yolcu, namazları kısaltarak kılar. Diğer mezheplere (cumhur) göre ise kasr, tercih edilen bir ruhsattır ve masiyet seferi haricindeki kişiler bu haklardan faydalanır. Namazların kısaltılmasında meşakkat olup olmadığına bakılmaksızın sefer, mutlak olarak ruhsat sebebidir ve belli bir mesafeye giden herkes bu kolaylıktan yararlanır. İbadetlere fazla sevap verilmesi, rekâtların fazlalığı ile olmayıp kulun ibadeti emredildiği şekilde yapmasıyla alakalıdır. Dolayısıyla namazları kısaltarak kılmanın daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

3.1.2. Namazların Cem Edilmesi Ruhsatı

Yolculukta namazların cem'i konusunda mezhep imamaları arasında ihtilaf bulunur. Fakihler hac zamanında Arafat'ta öğle ile ikindi namazlarını öğle namazı vaktinde; Müzdelife'de de akşam ile yatsı namazlarını yatsı vaktinde beraber kılmanın sünnet

⁵⁷⁶ İbn Kudâme, **el- Muğnî**, III, 125; Zuhaylî, **el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 318;

⁵⁷⁷ İbn Kudâme, **el- Muğnî**, III, 112-113.

⁵⁷⁸ İbn Kudâme, **el- Muğnî**, III, 115-117.

⁵⁷⁹ İbn Kudâme, **el- Muğnî**, III, 118.

⁵⁸⁰ Dalgın, Nihat, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, Ensar Neşriyat, 9. bs., İstanbul 2015, I, 113.

olduğunda ittifak etmişlerdir. Fakat bu iki yer dışında iki namazı birlikte kılmanın cevazı hususunda ihtilâf vardır. Ebû Hanife ve tabeleri bu cem'i caiz görmezken cumhur ulemâ caiz görmüştür.⁵⁸¹

Hanefilere göre, hac zamanında Arafat ve Müzdelife'de yapılan cem'in dışında, iki namazın bir vakitte cem edilmesi câiz değildir. Hacılar, Arafat'ta Arefe günü öğle ile ikinci namazını öğle vaktinde *cem-i takdim* tarzında tek ezan ve iki kametle kırlarlar. Müzdelife'de de akşam ile yatsı namazı bir ezan ve bir kametle *cem-i tehir* olarak yatsı namazı vaktinde birleştirerek kırlarlar. Hanefilerin bu konuda dayandıkları delil, namaz vakitlerinin tevatür yolu ile sabit olduğu, bunun ahad (tek kişi) yolla rivayet edilen bir haberle terk edilemeyeceğidir.⁵⁸² Bundan dolayı bir kişi ne evinde otururken, ne de yolculukta bir namaz vaktinde iki namazı birleştiremez.⁵⁸³

Mezhepte bunun haricinde namazlarda cem, kabul edilmemekle beraber, şeklen ve fiilen şöyle cem yapılabilir. Bir namaz, diğer namazın -öğle ile ikinci veya akşamla yatsı- vaktinin girmesine yakın bir zamana kadar geciktirilip ilk namaz kılındıktan sonra diğer namazın zamanının girmesi ve bu namazın da kendi vaktinde kılınması mümkündür. Buna "*cem'ü'l-fil*" ve "*cem'ü'l-muvâsala*" denildiği gibi, bir namaz vaktinin sonunda diğer namazda ilk vaktinde olmak üzere her namaz kendi vakti içinde kılınmış olacağı için buna "*mânevî cem*" ve "*şeklî cem*" de denilmektedir.⁵⁸⁴

Şâfiîlerde seferde namazları cem etmek caizdir.⁵⁸⁵ İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in uygulamalarını verdikten sonra yolcunun öğle ile ikinci, akşamla yatsı namazlarını dilerse bir vakitte cem edebileceğini, bunu ister vaktin başında, isterse sonunda yapabileceğini söyler. Çünkü Hz. Peygamber seferde öğle ile ikindiye öğle vaktinde, akşamla yatsıyı da yatsı vaktinde kılmıştır.⁵⁸⁶ Akşam ve yatsı namazını da, öğle ve ikinci namazı gibi uzun yolculukta bir arada kılmak caizdir. Yolcu öğle vaktinde hareket halinde ise, öğle namazını geciktirerek ikinci namazının vaktinde kılması öğle vaktinde istirahat halinde ise, ikindiye öne alarak öğle vaktinde kılması daha

⁵⁸¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 170-171; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 329.

⁵⁸² Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 350-351; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177.

⁵⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 249.

⁵⁸⁴ Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 329.

⁵⁸⁵ Şâfiî, *el- Ümm*, I, 77; Gazâlî, *el-Vecîz*, I, 187; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177.

⁵⁸⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 77.

faziletlidir. Namazlar arasında fazla fasıla vermemek gerekir.⁵⁸⁷ Namazları cem etmek için yolcunun işinin acele olma şartı yoktur.⁵⁸⁸

İmam Mâlik'ten gelen bir rivayete göre, iki namazı birinci namazın vaktinde cem etmeyi caiz görmekle beraber, birinci namazı ikinci namazın vaktine bırakarak onunla beraber kılmak evlâdır.⁵⁸⁹ İmam Mâlik'e göre, yolculukta namazları cem edebilmek için yolculuğun acele olması şartı bulunur. Yolcunun bir yere acele gitmesi gerekmiyorsa namazları cem edemez.⁵⁹⁰ Bununla beraber İmam Mâlik'in seferde ve hazarda (mukîm) yağmurlu günlerde namazların cem edilebileceği hakkında görüşleri vardır.⁵⁹¹

Hanbelîlerde yolculukta öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazını cem ederek beraber kılmak caizdir. Seferde cem Hanefî haricindeki cumhur ulemanın icma ettiği bir konudur. İbn Kudâme konu hakkındaki mezhebin delillerini sıraladıktan sonra namazları kişi dilediği gibi öğle ile ikindi ve akşam ile yatsıyı birinin vaktinde cem ederek kılabilir demektedir.⁵⁹²

Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezhepleri, aralarındaki bazı farklılıklarla beraber namazlarda cem'i yolculuk dışında; yağmur, çamur, kar, dolu; hastalık; ihtiyaç gibi sebep ve şartlarda da caiz görürler. Şii Caferi mezhebi hiçbir şart koşmadan cem'i caiz görür.⁵⁹³

Netice olarak namazları normal şartlarda vakitlerinde kılmak esastır. Fıkıhî mezhepler arasında namazları kısaltma konusunda ittifak varken cem'i hususunda ihtilaf bulunur. Hanefîler, Hac'ta Arafat ve Müzdelife'de yapılan namazların cem'i haricindeki birleştirmeyi kabul etmezken cumhur ulemâ uzun seferde cem'i caiz görmektedir. Ancak Şâfiîler haricindeki mezhepler buna da ilave şartlar getirerek aralarında ayrı ihtilaflar bulunmaktadır. Zuhaylî'nin dediği gibi en iyisi

⁵⁸⁷ Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 130-131.

⁵⁸⁸ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 172.

⁵⁸⁹ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 172.

⁵⁹⁰ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 172.

⁵⁹¹ Mâlik, **el-Muvatta**, "el- Cem'ü Beyne's Salateyni fi'l Hadari ve's Sefer'i", 476. (II, 196-199)

⁵⁹² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 129.

⁵⁹³ Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 330; Halit Ünal, "Cem'", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--namaz> (20.01.2019) .

Peygamberimizin birleştirme işine devam etmemesi ve fakihlerin ihtilafından kurtulmak için yolculukta namazları cem yapmamaktır.⁵⁹⁴ Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 18 Mart 2002 tarihli İstanbul'da yapılan "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı 1" de hem yolculukta, hem yolculuk dışında makul bir sebebin olması durumunda namazların cem edilerek kılanabileceği ancak bunun istismar edilmemesi ve alışkanlık haline getirilmemesi gerektiği kararı alınmıştır.⁵⁹⁵ Kanaatimize göre namazların cem'inde Hanefîlerin görüşleri ihtiyat açısından daha uygun olmakla beraber, diğer üç mezhebin görüşleri kolaylık açısından İslam'ın prensiplerine daha uygun görünmektedir. Namazların cem'ine yolcunun işinin acele olması veya günümüz şartlarında otobüslerin bir vakitte mola verdiğinde diğer namaz vaktinde durmayacağını kesin olarak bilinmesi gibi durumlarda, vakit namazını kaçırmamak için bu ruhsata başvurulabilir.

3.1.3. Orucu Tehir veya Tutmama Ruhsatı

İslam hukukunda Müslüman'a sefer veya hastalık sebebiyle oruç konusunda bazı kolaylıklar tanınmıştır. Hasta ve yolcunun Ramazan orucunu tutmayıp sonraya bırakması kul için bir ruhsattır. Bu konuda ayeti kerîmede “ *Oruç sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta veya yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun... Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*”⁵⁹⁶ buyrulur. Hz. Muhammed (s.a.v.) de “ *Yüce Allah yolcudan, orucu ve namazın yarısını kaldırdı*”⁵⁹⁷ buyurdu. Başka bir hadiste “*Sahabe, Resûlullah (s.a.v.) ile beraber, yolculuk yapardı. İçlerinden kimisi namazı tam kılar, kimisi kısaltırdı; bazıları oruç tutar, bazıları da tutmazdı. Fakat hiçbirini diğerini kınamazdı.*”⁵⁹⁸ denir. Ayet ve hadislerden açık olarak anlaşıldığı üzere yolcu ve hastalar Ramazan orucunu tutup tutmamakta muhayyerdir, bu konuda mükellefe ruhsatlar verilmiştir.⁵⁹⁹

Orucu tehir veya tutmama ruhsatı, hasta ve yolcu için olmak üzere ikiye ayrılır:

⁵⁹⁴ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 350.

⁵⁹⁵ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, I, 106.

⁵⁹⁶ Bakara, 2/184.

⁵⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Savm”, 44; Tirmizî, “Savm”, 21; Nesâî, “Sıyâm”, 51, 62; İbn Mâce, “Sıyâm”, 12; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, IV, 347; V, 29.

⁵⁹⁸ Buhârî, “Savm”, 37; Müslim, “Sıyâm”, 93-99; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, III, 12.

⁵⁹⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 81; Serahsî, *Usûl*, I, 119.

3.1.3.1. Hasta için oruç tutmama ruhsatı

Hanefî mezhebine göre, hasta olan kişiye oruç tutmak büyük zorluk veriyor, oruç tuttuğu zaman ölmekten, hastalığın artmasından veya iyileşmenin gecikmesinden korkuyorsa bu kimse Ramazan'da oruç tutmayabilir. Hastanın tecrübesine dayanan zannı galibi ile adaletli, mahir, dindar bir doktorun haber vermesi sonucu hasta veya zayıf düşmekten korkan kişi de hasta gibidir. Kişi tutmadığı orucunu daha sonra kaza eder. Hastalığın uzaması veya artması ölüme sebep olabileceği için bundan sakınmak gerekir.⁶⁰⁰ Hastanın oruç tutmaması ruhsatın, *vacibi terk etme* kısmına girer.⁶⁰¹ Hasta veya yolcu, hasta veya yolculukta iken öldüğü takdirde kazaya vakit bulamadığı için kendisine kaza gerekmez. Şayet iyi olduktan veya evine döndükten sonra vefat ederse, iyileştikten yahut yolculuktan döndükten sonra kaç gün yaşamış ise o kadar gün kendisine kaza etme sorumluluğu bulunur.⁶⁰² Akıl hastası, Ramazan ayı içinde iyileşirse kalan günlerin orucunu tutar.⁶⁰³ Savaşta zayıf düşmekten korkan askerin seferî olmasa da savaştan önce oruç tutmaması mübahtır.⁶⁰⁴

Şâfiî mezhebinde ise, hasta olanın oruç tutmaması mübahtır.⁶⁰⁵ Hasta olan kişinin oruç tutmamasının mübah olması için teyemmümde olduğu gibi ölüm veya sakatlanma tehlikesinin bulunması gerekir. Çünkü onlar zaruretin ancak bu durumlarda meşru olacağı kanaatindedirler.⁶⁰⁶ Şâfiîler, oruç tuttuğu zaman hasta olacağı kuvvetle muhtemel sağlıklı kimsenin hasta hükmünde sayılması yaklaşımını kabul etmez.⁶⁰⁷ Şâfiîlere göre hastanın, oruç tutmama ruhsatından faydalanması için buna niyet etmesi, önceden karar vermesi gerekir.⁶⁰⁸

İmam Mâlik'e göre, bir kimse hastalansa, hastalığından dolayı oruç tutmak onu yorar ve hayli güç duruma sokacak olsa orucunu bozabilir.⁶⁰⁹ Mezhepte kabul edilen görüş,

⁶⁰⁰ Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 216; Merginânî, *el- Hidâye*, II, 119; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 361.

⁶⁰¹ Bkz. s. 25.

⁶⁰² Merginânî, *el-Hidâye*, II, 120; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 90; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 82; Serahsî, *Usûl*, I, 119.

⁶⁰³ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 88.

⁶⁰⁴ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 645.

⁶⁰⁵ Gazâlî, *el-Vecîz*, I, 339; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 646.

⁶⁰⁶ Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 216; Merginânî, *el- Hidâye*, II, 119; Şâfiî, *el- Ümm*, II, 252.

⁶⁰⁷ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 645; İbrahim Kâfi Dönmez, "Oruç", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/oruc#2-islamda-oruc> (20.01.2019) .

⁶⁰⁸ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 645.

⁶⁰⁹ *Muvatta*, "Siyam", III, 432/1063.

hastanın Ramazan ayında oruç tutmama ruhsatı olmakla beraber gücü yeterse tutması daha iyidir şeklindedir.⁶¹⁰

Hanbelîlere göre hastalık durumunda oruç tutmamak sünnettir, tutmak mekruhtur.⁶¹¹ Hanbelîler de hastalığın artmasından, iyileşmenin uzamasından korkan kişinin oruç tutmamasına ruhsat vermişlerdir.⁶¹²

3.1.3.2. Yolcu için oruç tutmama ruhsatı

Hastalıkta oruç tutmamak için bazı şartlar bulunurken yolculukta herhangi bir şart bulunmaz. Çünkü seferin bizzat kendisi ruhsat sebebidir. Seferin ruhsat sebeplerinden olduğu nasla belirtildiği gibi⁶¹³ bütün mezhepler tarafından da kabul edilmiştir.⁶¹⁴

Hanefîlere göre yolculukta oruç tutmamak caizdir ancak Ramazan ayı diğer vakitlerden daha değerli olduğu için oruç, kişiye zarar vermiyorsa tutmak daha iyidir. Çünkü her yolculukta meşakkat olabilir, burada seferin kendisi bir ruhsat sebebidir.⁶¹⁵ Konu *vacibi terk etme* ruhsatına girer.⁶¹⁶ Yolcu Ramazan ayında nafile oruca niyet etmiş olsa Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bu oruç Ramazan orucu olur.⁶¹⁷ Hasta ve seferde olduğu için oruç tutmayıp da kaza etmeden ölenin yakınları yerlerine oruç tutabilir, oruç tutamazlarsa fidye verebilirler.⁶¹⁸ Geceden niyetlendiği halde gündüz yola çıkmak durumunda kalan kimse orucunu tamamlarsa daha iyi olur fakat bozması halinde kendisine kefaret gerekmez.⁶¹⁹

⁶¹⁰ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 296.

⁶¹¹ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 643.

⁶¹² İbn Kudâme, *el- Muğnî*, IV, 403-404.

⁶¹³ Nisâ, 4/101; Müslim, "Müsâfirîn", 4; Ebû Dâvûd, "Sefer", 1.

⁶¹⁴ Cessas, *Ahkam'ül Kur'an*, I, 216; Kâsânî, *Bedâiüs-Sanâi*, I, 91; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 77; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 84; İbn Kudâme, *el- Muğnî*, III, 105; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 316; Zuhaylî, *Nazariyye*, 131-132.

⁶¹⁵ Cessas, *Ahkam'ül Kur'an*, I, 217-200; Merginânî, *el- Hidâye*, II, 120, Serahsî, *el-Mebsût*, III, 92; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 82; Serahsî, *Usûl*, I, 119; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 643.

⁶¹⁶ Bkz. s. 25.

⁶¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 143; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 92.

⁶¹⁸ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 300.

⁶¹⁹ Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 396.

Şâfiî mezhebinde seferde oruç tutmama ruhsatı vardır ancak tutmak daha iyidir. Yolcu, Ramazan'da tutmadığı orucu daha sonra kaza eder.⁶²⁰ Şâfiîlerde yolcunun oruç tutması *terk-i evlâ (yapılmaması üstün olan) ruhsat* olarak kabul edilir.⁶²¹ Yolcunun oruç tutmaması mezhepte Yolcu yahut hasta, oruçlu olarak sabah eder; sonra orucu tutmamak isterse bu caizdir. Yolcu mukîm olursa veya hasta şifa bulursa tercih edilen görüşe göre iftar etmesi haramdır. Yolcu veya hasta Ramazan'da tutamadığı günleri kaza eder. Yolcu veya hastanın tutamadığı orucun kazasını gelecek yılın Ramazan'ı gelmeden kaza etmesi vaciptir. Kişi sonraki Ramazan ayı gelinceye kadar mazeretsiz olarak, tembellik yaparak orucu tehir ederse günahkâr olur, orucun kazasıyla beraber fidye vermesi gerekir.⁶²² Orucunu kaza etmeden ölen kimsenin orucunu başkası tutamaz, yerine fidye verilebilir.⁶²³ Gecedan niyetlendiği halde gündüz sefere çıkanın orucunu bozmasında mahzur yoktur.⁶²⁴

Mâlikîlere göre, seferde oruç tutup tutmamak serbesttir. Ancak hastada olduğu gibi yolcunun Ramazan ayında gücü yeterse oruç tutması daha iyidir.⁶²⁵ İmam Mâlik seferde olan, oruç tutmaya, hastadan daha iyi dayanır der.⁶²⁶ Mâlikîlerde de yolcunun oruç tutması *terk-i evlâ ruhsat* olarak kabul edilir.⁶²⁷

Fakihler Ramazan ayı girdikten sonra yolculuğa başlayan kimsenin orucunu tutup tutmayacağı konusunda ihtilaf etmişler, Cumhur orucu sürdürmek zorunda değil bozabilir şeklinde görüş belirtmiştir.⁶²⁸ Mâlikîlere göre kaza orucunu tutmadan ölen kimse, vasiyet etmemişse yerine başkaları ne oruç tutabilir ne de fidye verebilir.⁶²⁹

Hanbelilere göre herhangi bir sıkıntı ve zorluk bulunmasa da namazları kısaltmayı mübah kılan yolculukta, oruç bozmak sünnet olup tutmak mekruhtur.⁶³⁰ Bu konuda Ahmed b. Hanbelî'den iki görüş vardır: Birincisi seferde oruç tutmanın mübah

⁶²⁰ Gazâlî, *el-Vecîz*, I, 339; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 646.

⁶²¹ Bkz. s.32.

⁶²² Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 183; Hîn, Mustafa, vd., *el-Fıkhu'l-Menhecî*, Dârü'l-Kalem yay, 4.bs., Dimeşk 1992, II, 92.

⁶²³ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 299.

⁶²⁴ Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 396.

⁶²⁵ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 296.

⁶²⁶ Mâlik, *el-Muvatta*, I, 432/1063

⁶²⁷ Bkz. s.32.

⁶²⁸ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 296.

⁶²⁹ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 300.

⁶³⁰ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 646.

olduğu, ikincisi mübah olmadığı görüşüdür. Tercih edilen, mübah olduğu hakkındaki görüştür.⁶³¹

Sonuç olarak, bütün mezhepler hastalık ve yolculuk durumunda Ramazan'da oruç tutmama ruhsatı vermektedir. Bu ruhsat kullanımında Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler oruç tutmanın daha üstün olduğunu söylerken Hanbelîler, oruç tutmamanın daha iyi olduğunu belirtirler.

3.1.3.3. Masiyet seferinde zarûret hali ruhsatı

İslam hukukunda *masiyet seferi (haram işleme yolculuğu)* ruhsat sebebi olup olmama konusunun yanında, masiyet yolculuğundaki kişinin zarûret halinde haram olan yiyeceklerden yiyip yiyemeceyeceği konusu mezhepler arasında tartışmalıdır. Hanefîler meşru olup olmamasına bakmaksızın mutlak seferin varlığını yeterli görerek masiyet saferini de ruhsat sebebi olarak kabul etmişler, bu kişilerin de yolculuk ruhsatından faydalanarak namazları kısaltma, orucu erteleme, zarûret halinde meyte eti yeme vb. ruhsatlardan faydalanacaklarını söylemişlerdir.⁶³² Zuhaylî, sefer ile masiyetin ayrı şeyler olduğunu tıpkı gasp edilmiş yerde veya çalınmış elbise ile namazın kerahetle beraber kabul edildiğini gibi, masiyet seferindeki kişinin de ibadetlerinin geçerli olduğunu belirtmiştir.⁶³³

Buna mukabil diğer mezhep imamları arasında tam bir birliktelik olmamakla beraber ruhsatların, dinin emirlerini yerine getirmede kolaylık sağlamak amacıyla meşru kılındığı, kölenin sahibinden firar etmesi, yol kesmek, şarap ve haram şeylerin ticaretini yapmak, haram işlemek maksatlı yolculuklarda, seferiliğe mahsus olan namazlarda kısaltma yapılması, cem edilmesi, oruçlunun orucunu yemesi, mestler üzerine üç gün mesh edilmesi, binek (araç) üzerinde nafil namaz kılınması gibi ruhsatlardan masiyet seferindeki kişilerin faydalanamayacağını belirtmişlerdir.⁶³⁴

⁶³¹ İbn Kudâme, *el- Muğnî*, IV, 346-347.

⁶³² Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 156-159; Merginânî, *el- Hidâye*, I, 370; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 168; İbn Abidîn, *Redd'ül-Muhtâr*, II, 604; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 323; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 177; Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 188-189.

⁶³³ Zuhaylî, *Nazariyye*, 134.

⁶³⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 185; İbn Arabî, *Ahkâmü'l Kur'an*, I, 85; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, I, 168; İbn Kudâme, *el- Muğnî*, III, 115; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 323; Çalı, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 243.

Masiyet seferinde Hanefî dışındaki cumhur ulemâ, sefer ruhsatlarından faydalanmak ile yolculukta zarûret halinde haram şeylerden yeme içmenin farklı şeyler olduğu değerlendirmesini yapmışlardır.⁶³⁵ İmam Şâfiî, âsi olmayan birinin yola çıktıktan sonra açlık ve susuzluk zarûretinde haram şeyleri yeme içmesinin helal olduğunu belirtmiştir. Ancak âsî olarak yola çıkana haram şeylerin helal olmayacağını çünkü seferde ruhsatın isyankâr olmama şartıyla helal olduğunu ancak âsî olarak yola çıkıp tövbe ettikten sonra zârurete düşen kimsenin haram şeyleri yiyip içebileceğini yine âsî olarak yola çıkmayıp da sonradan masiyete niyet edenin meyte eti yiyebileceğini, çünkü zâruret halindeki durumuna bakılıp ondan önceki niyetine bakılmayacağını söyler.⁶³⁶ Aynı şekilde İbn Arabî, İmam Mâlik'in bağî/ isyancının zâruret halinde seferde meyte etini tövbe etmek şartıyla yiyebileceğini belirtir.⁶³⁷ Çağdaş âlimlerden Karaman⁶³⁸ ve Çalış, masiyet seferindeki kişilerin de zarûret sebebebiyle ruhsatlardan faydalanması gerektiğini belirtirler.⁶³⁹ Kanatimizce de Hanefîlerin görüşlerinin ruhsata daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.

3.1.4. Hastanın Oturarak, Yatarak veya İma ile Namaz Kılma Ruhsatı

Namazın rükünlerinden birisi ayakta durmaktır. Gücü yetenlerin farz namazları ayakta kılması esastır. Kıyamda farz olan miktar ise Hanefîlere göre tekbir almak, Fatiha ve bir sûre okuyacak kadar ayakta durmaktır. Cumhura göre ise iftitah tekbiri ile Fatiha okuyacak kadar olan zamandır, bu mezheplerde sûre okumak sünnettir.⁶⁴⁰

Hastanın oturarak namazına delil⁶⁴¹ “Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarak Allah'ı anarlar ...”⁶⁴² ayetidir. Peygamber de (s.a.v.) namazda ayakta duramayıp kıyam rüknünü yapamayan İmran b. Husayn (r.a.) hakkında “ Ayakta kıl, eğer güç yetiremezsen oturarak kıl, ona da güç yetiremezsen, yan üstü yatarak kıl”⁶⁴³ diye buyurmuştur. Buna göre hastalık, oturarak veya yatarak namaz kılmaya ruhsattır.

⁶³⁵ Gazâlî, *el-Vecîz fî fıkhi'l İslâmî*, I, 185-186.

⁶³⁶ Şâfiî, *el- Ümm*, II, 253.

⁶³⁷ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 85; Zuhaylî, *Nazariyye*, 134.

⁶³⁸ Karaman, *İslamın İşığında Günün Meseleleri*, I, 188-189.

⁶³⁹ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 253.

⁶⁴⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 636.

⁶⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 212.

⁶⁴² Al-i İmran 3/191.

⁶⁴³ Buhârî, “*Taksîru's-salât*”, 19; İbn Mâce, “*İkâmet*”, 139.

Mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

Hanefilere göre hasta, namazda ayakta durmaya güç yetiremiyorsa -rükû ve secdeleri yapmak şartı ile- ondan kıyam düşer, kolayına geldiği gibi oturarak kılar. Kişi gücü yettiği şekilde rükû ve secdesini yapar. Bunları yapamazsa rükûu yarım eğilerek secdeyi daha fazla eğilerek başı ile ima ederek kılar. Namaz kılan kişi, önüne üzerine secde etmek için sandalye veya yastık gibi bir şey koymaz. Namazın başında kıyama güç yetirip sonra bundan aciz kalan kişi, namazı oturarak tamamlar.⁶⁴⁴ Şayet ayakta durabiliyor, rükû ve secde yapamıyorsa yine oturup başı ile ima ederek kılar. Ondan kıyam düşer.⁶⁴⁵ Namaz kılan kişi, oturmaya gücü yetmezse sırt üzerine yatıp ayaklarını kibleye karşı uzatır, rükû ve secdesini ima yaparak namazını kılar. Hanefiler hasta sırt üstü yatınca iki yüzü kibleye döndüğü için bunu tercih etmişlerdir. Abdullah b. Ömer'in (r.a) görüşü böyledir. Eğer kişi yanı üzerine yatmakta ise yüzünü kibleye çevirerek kılar.⁶⁴⁶ Kişi başı ile ima etme imkânına da sahip değilse namazları erteler, daha sonra kaza eder. Böyle bir insan; gözü, kalbi veya kaşları ile işaretle namaz kılamaz.⁶⁴⁷

Nafîle kılariken ayakta yorulan bir kimse, bir baston veya duvara dayanarak namazını kılabilir, özürsüz oturarak kılmak mekruhtur. Bu, edebe aykırı görülmüştür.⁶⁴⁸ Hastanın akli başında olarak geçirdiği namaz, beş vakitten az ise sağlığına kavuştuğu zaman hasta onları kazâ eder. Akli başında değilse yahut baygın olarak kaçırdığı namazları beş vakitten fazla ise sağlığına kavuştuğu zaman bu namazları kazâ etmesi gerekmez.⁶⁴⁹

Şâfiîlere göre bir kişi ayakta namaz kılmaya gücü yetmezse diz üstü veya bağdaş kurarak, mümkün değilse ayaklarını kibleye uzatıp oturarak namazını kılar.⁶⁵⁰ Oturmaya gücü yetmeyen sağ yanı üzere yatarak namazını kılar. Şâfiî'nin bu konudaki delili, İmran b. Husayn hadisidir. O, yan yatarak namaz kılabilen kişi sırt

⁶⁴⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 212-213; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 345; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 638.

⁶⁴⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 213; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 348.

⁶⁴⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 213; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 346; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 638.

⁶⁴⁷ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 347; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 645.

⁶⁴⁸ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 349.

⁶⁴⁹ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 347, 350; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 173; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 323.

⁶⁵⁰ Şâfiî, **el-Ümm**, I, 80; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 642.

üstü namaz kılamaz demiştir.⁶⁵¹ Yaslanarak namaz kılamayan sırt üstü yatıp başının altına bir şey koymak suretiyle namazını ifa eder. Buna güç yetiremeyen ima ile bu da mümkün olmazsa Hanefîlerden farklı olarak kalbi ile düşünerek namazını eda eder.⁶⁵²

İmam Mâlik'e göre, namazda ayakta durması zor olan ve bu yüzden güç durumda kalan kişi oturarak namazını kılabilir.⁶⁵³ Rükû ve secdelerin her ikisini yahut birini yapamayan kişinin işaretlerle kılabilceğinde ittifak vardır. Ancak, hangi hastanın oturarak namaz kılabilceği ve oturacağı şeklin nasıl olması gerektiği konusunda değişik görüşler vardır.⁶⁵⁴ Özürsüz bağdaş kurmak mekruhtur. Buna güç yetiremeyen yan veya sırt üstü yatarak namazını kılar.⁶⁵⁵

Hanbelî mezhebine göre kıyamdan aciz olanın namazı esasta Şâfiî mezhebine benzerdir. Ancak bu mezhepte farz namazlarda hastanın dik durmaya gücü yetmese bile rükû gibi eğilerek de olsa ayakta kılmasına vacip derler.⁶⁵⁶ Ancak ayakta duramayanın oturarak namaz kılması caizdir.⁶⁵⁷ Ayrıca Hanbelîlere göre bir kimse rükû ve secdeyi başı ile ima yapmaktan aciz kalırsa -esir gibi- gözü ile ima yaparak, bunu da yapamazsa kalbi ile namaz kılar.⁶⁵⁸

Bütün mezhep imamı, kişinin akli başında olduğu müddetçe namazın kendisinden kalkmayacağı hususunda ittifak halindedirler. Hanefîlere göre, bir insan başı ile ima yaparak namaz kılma imkânına sahip değil ise onun sonradan bu namazları kaza etmesi gerekir.⁶⁵⁹ Netice itibariyle bütün mezheplerde ayakta durarak namaz kılmaya güç yetiremeyenler, yere oturarak namaz kılabilirler.

⁶⁵¹ Serahsî, **el- Mabsût**, I, 213; Merginânî, **el- Hidâye**, I, 347.

⁶⁵² Zuhaylî, **el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 642; Mevsilî, **el- İhtiyâr**, I, 77.

⁶⁵³ Mâlik, **el- Muvatta**, I, 432/1063; İbn Rüşd, **Bidâye**, I, 178.

⁶⁵⁴ İbn Rüşd, **Bidâye**, I, 178.

⁶⁵⁵ İbn Rüşd, **Bidâye**, I, 178; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 640.

⁶⁵⁶ Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 643.

⁶⁵⁷ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 570.

⁶⁵⁸ Zuhaylî, **el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 645; Mevsilî, **el-İhtiyâr**, I, 77.

⁶⁵⁹ Zuhaylî, **el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 645.

3.1.5. Cuma veya Bayram Namazının Düşmesi Ruhsatı

Cuma ve bayram günleri Müslümanlar için büyük önem taşıyan günlerdir. Cuma gününün ehemmiyetine ve haftalık toplu ibadet günü seçilmesine dair Hz. Peygamber'den (s.a.v.) birçok hadis bize ulaşmıştır. Bu hadislerden birinde: “*Güneşin doğduğu en hayırlı gün cumadır; Âdem o gün yaratılmış, o gün cennete girmiş ve o gün cennetten çıkmıştır. Kıyamet de cuma günü kopacaktır.*”⁶⁶⁰ Hastalık ve sefer bu önemli ibadetler için ruhsat sebepleri olarak kabul edilmiş ve cuma ve bayram namazlarının mükelleften düşmesi kolaylığı sağlamıştır.⁶⁶¹ Bunun Kur'an'da delili “*Sizin için dinde güçlük yapmadı.*”⁶⁶² ayetidir. Efendimiz (s.a.v.) bu hususta “*Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa onun üzerine cuma farzdır. Ancak yolcu, köle, çocuk, kadın ve hasta olan kimseler bundan istisnadır...*”⁶⁶³ buyurur. Hasta olmaktan korkan kişi de cuma ve cemaate devam etme konusunda özürlü sayılır.⁶⁶⁴ Hanefîlere göre hasta ve yolcunun cuma ve bayram namazına gitmemesi *vacibi terk etme veya terfih ruhsatına*; diğer mezheplerde ise *terk-i evlâ ruhsatına* girer.

Cuma günü sabah vakti girdikten sonra yolculuğa çıkmanın meşruluğu hususunda iki farklı görüş vardır. Hanefîler ve Mâlikîler bunu caiz görürlerken Şâfiîlerle Hanbelîler, cumayı kaçırma tehlikesi varsa yolculuğu yasaklamışlardır. Öğle vakti girdikten sonra, cuma namazı kılınmadan önce sefere çıkılamayacağı konusunda ittifak bulunmaktadır.⁶⁶⁵

3.1.5.1. Cuma namazının düşmesi ruhsatı

Hanefîlere göre, cuma namazı yolcuya, kadına, hastaya, köleye ve iki gözü görmeyen kişiye farz değildir. Çünkü yolcu, hasta ve âmâların cuma namazına gitmesinde meşakkat vardır. Ancak bunlar cuma namazına gidip cemaatle birlikte kılarlarsa

⁶⁶⁰ Müslim, “Cuma”, 18.

⁶⁶¹ Suyûtî, **el-Eşbâh**, 77; İbn Nüceym, **el-Eşbâh**, 84; Zuhaylî, **Nazariyye**, 131-132; Mâverî, **el- Hâvi'l Kebîr**, II, 359; Zuhaylî, **el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 316-317.

⁶⁶² Hac, 22/78.

⁶⁶³ Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, *Cuma*, 382 (II, 550) , Takkik: Muhammed b. Abdullah Cem'a, Mektebet'ür Rüsd, Riyad 2004, I- XVI; Ali b. Ömer Darakutnî, **Sünen-i Darakutnî**, *Cuma*, 1 (II, 305) Müessesesi Risale, Lübnan 2004, I-VI; Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, **Sünen'ül-Kübra**, 2 (III, 246) , Tahkik: Muhammed b. Abdulkadir Ata, Darü'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut 2003, I-XI.

⁶⁶⁴ Zuhaylî, **el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 169.

⁶⁶⁵ Zuhaylî, **el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 269.

yolcunun kendi isteğiyle meşakkate katlanıp oruç tuttuğu zaman tuttuğu oruç kabul olup farzın yerine geçtiği gibi bu kişilerin kılmış olduğu cuma namazları da makbul olur. Çünkü kendi istekleriyle güçlüğü katlanmış olurlar.⁶⁶⁶ Hafif baş ağrısı, hafif ateşi olmak gibi hastalıklar özür sayılmayıp yukarıda geçen hükme girmez.⁶⁶⁷ Kâsânî, cumanın farziyetinin şartlarını sayarken hasta ve yolcuya cuma namazının farz olmadığını, yolcuya şehre girmesi ve imamı beklemesinin, hastanın cemaate gelmesinin meşakkat olduğunu belirtir.⁶⁶⁸ Cuma namazının farz olmasının şartları arasında geçen, erkek olma ve hasta olmamak hususunda fakihler arasında görüş birliği vardır.⁶⁶⁹ Hasta olup cumaya gittiği zaman hastalığının artma veya uzamasından korkana cuma namazı farz olmadığı gibi, çok yaşlı kimseler de bu hükümdedir. Ayrıca hastabakıcı, camiye gittiğinde hastaya bir zarar geleceğinden korkulursa buna da cuma namazı farz olmaz.⁶⁷⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) yolcu olarak Mekke’de cuma namazı kıldırmıştır. Buna göre devlet başkanı veya imam izin verirse yolcu, hasta ve köle imam olup cuma namazı kıldırabilir.⁶⁷¹

Şâfiîlerde de cuma namazı mükellef, hür, hastalık vb. bir özrü olmayan ve mukîm olan her erkeğe farzdır. Cemaatle namazı terk etmeyi mübah kılan bir özrü bulunan mukîm kimseye ve köleye cuma namazı farz değildir. Yolcu ve hastanın cemaate gelmesi zor olduğundan bu kişilere cuma farz olmayıp kılmama ruhsatı verilmiştir. Öğle namazı sahih olan birinin kendisine farz olmadığı halde cuma namazı kılmaması da sahihtir.⁶⁷²

Mâlikîlere göre cumanın farz olmasının şartları arasında fakihlerce ittifakla kabul edilen erkek olmak ve hasta olmamak konusu bulunur. İhtilâf edilen şartlar ise, yolcu ve köle olmamaktır. Bunlar da -cumhura göre- cuma namazı farz değildir,⁶⁷³ Dolayısıyla kendisine cuma farz olmayan kişilere namazı kılmama ruhsatı verilmiştir.

⁶⁶⁶ Serahsî, *el- Meksûr*, II, 22; Merginânî, *el- Hidâye*, I, 377; Zuhaylî, *el- Fıkhu’l- İslâmî ve Edilletühü*, II, 169.

⁶⁶⁷ Zuhaylî, *el- Fıkhu’l- İslâmî ve Edilletühü*, II, 169.

⁶⁶⁸ Kâsânî, *Bedâi’u’s- sanâi*, I, 258.

⁶⁶⁹ Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 293.

⁶⁷⁰ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 161; Zuhaylî, *el- Fıkhu’l- İslâmî ve Edilletühü*, II, 169; II, 270.

⁶⁷¹ Serahsî, *el-Meksûr*, I, 249; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 378.

⁶⁷² Mâverîdî, *el-Hâvi’l- Kebîr*, II, 403;

⁶⁷³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l- Müctehid*, I, 157.

Hanbelî mezhebine göre, özürlü olmak yahut hastalık vb. meşguliyetler sebebiyle cuma namazı düştüğü gibi, bayram günü cuma gününe rastlamışsa imamla birlikte bayram namazında bulunan kişiden de cuma namazını kılmak düşer. Ancak imamın namaz kıldırma mecburiyeti olduğu için ondan bu namazlar düşmez.⁶⁷⁴

3.1.5.2. Bayram namazının düşmesi ruhsatı

Cuma namazı kılmak için gerekli şartlar bayram namazı için de gereken şartlardır. Yukarıda belirtilen cuma namazı şart olmayan yolcu ve hastanın, bayram namazı kılmamasına da ruhsat verilmiştir.⁶⁷⁵ Bayram namazının vâcip olduğunu belirten Hanefîler ile farz-ı kifâye olduğunu söyleyen Hanbelîler'e göre hasta ve yolcu bu namazla yükümlü olmayıp kılıp kılmamakta serbesttir.⁶⁷⁶ Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinde ise mukîm gibi yolcunun da bayram namazlarını kılması sünnettir.⁶⁷⁷

3.1.6. Camiye- Cemaate Gitmeme Ruhsatı

Dinimizde cemaatle namaz kılmak tavsiye edilmiş ve fazileti hadislerde bildirilmiştir.⁶⁷⁸ Vakit namazlarının cemaatle birlikte kılınması toplum için (kifâi) vacip, kişiler için ise müekked sünnet olduğu belirtilmiştir.⁶⁷⁹ Ancak yağmur, çamur, soğuk gibi mazaretlerde cemaate gitmemek caizdir. Bunun ruhsat sebebi hastalıktır.⁶⁸⁰ Bu durumlarda inananlara kolaylıklar sağlanmıştır.

Hanefîlere göre, hastalık kişinin cuma ve cemaate katılmaması için bir özürdür. Ancak hafif baş ağrısı, hafif ateşi olmak gibi hastalıklar özür sayılmaz. Akrabası olmasa bile bakıcısı olmayan bir hastanın bakıcılığını üstlenmek ve benzeri durumlar da cemaate katılmama mazeretleridir. Aynı şekilde hasta olmaktan veya mevcut

⁶⁷⁴ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 270-271; İbn Kudâme, *el- Muğnî*, I, 310; el- Makdisî, Şerefüddîn el Haccavî, *el-İknâ fi fık'h'ıl -Ahmed b. Hanbel*, Dârü'l- Marife, Beyrut t.y., I, 190.

⁶⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 37; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 385; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 482; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 167.

⁶⁷⁶ Atar, “*Sefer*”, *DİA*, XXXVI, 297.

⁶⁷⁷ Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 141; Atar, “*Sefer*”, *DİA*, XXXVI, 297.

⁶⁷⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.) “Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir.” Buhârî, *Ezan*, 30, *Cemaat*, 3; Müslim, *Mesâcid*, 249.

⁶⁷⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 233; Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 118; Kisbet, Mustafa, “*Beş Vakit Namazın Cemaatle Edasına Dair Fıkhi Görüşler ve Degerlendirilmesi*”, *İslâmî İlimler Dergisi*, c.13, Sy. 2, Güz 2018, s. 289.

⁶⁸⁰ Suyûtî, *el- Eşbâh*, 77; İbn Nüceym, *el- Eşbâh*, 84-85.

hastalığının artmasından korkan kişi de cemaate devam etme konusunda özür sahibi kabul edilir⁶⁸¹ Yine nezle, grip veya bulaşıcı hastalıklar da cemaate katılmama özürlerindendir.⁶⁸² Bir kimsenin hastalık gibi cemaate gitmemeyi mübah kılan bir mazereti bulunursa cemaate gidemezse bile cemaat sevabına nail olur.⁶⁸³

Hastalığın özür sayılmasına Allah Teâla'nın “*Sizin için dinde güçlük yüklemedi.*”⁶⁸⁴ ayeti işaret etmektedir. Farz namazlarda cemaate katılmamaya özür sayılabilecek durumlar için bir defasında Efendimiz (s.a.v.): “*Korku ve hastalıktır.*”⁶⁸⁵ buyurmuştur.

Zuhaylî, Hanefilere göre, cemaata gitmemeyi mübah kılacak mazeretlerin özet olarak on sekiz olduğunu belirtip şöyle sayar: Yağmur, soğuk, korku, karanlık, hapis cezası, kör olmak, felçli olmak, çaprazlama el ve ayağı kesilmiş olmak, hastalık, kötürüm olmak, çamur, güçsüzlük, yaşlılık, fıkıh ilmi okutmak, canının çektiği bir yemek hazır bulunmak, yolculuğa çıkmak üzere olmak, hastaya bakmak, gece şiddetli rüzgar esmektir.⁶⁸⁶

Şâfîîlerde de cemaatle namaz kılmak sünnettir. İmam Nevevî cemaate gitmemeyi mübah kılan mazeretleri on bir madde halinde sıralamış, bunlar arasında şiddetli yağmur, rüzgâr ve çamur, hastalık, mübah bir yolculuğa çıkacak kişinin arkadaşlarından geri kalma korkusu, akrabası ölüm halinde bulunan kimse, bakıcısı olmayan hastanın bakıcısı ve hastanın kendisiyle teselli bulduğu kişi olarak sayabiliriz.⁶⁸⁷ İmam Mâverdî, cemaate katılmamayı mübah kılan umûmî özürleri, şiddetli yağmur, soğuk ve şiddetli rüzgâr, çamur, zelzele, cana veya mala zarar gelme korkusu olarak saymakta ve Hanefilere benzer başka özürler de ilave etmektedir.⁶⁸⁸

⁶⁸¹ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 169; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 275.

⁶⁸² Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 275.

⁶⁸³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 84; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, II, 172.

⁶⁸⁴ Hac, 22 /78.

⁶⁸⁵ Ebû Dâvûd, “*Salât*”, 552.

⁶⁸⁶ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 172.

⁶⁸⁷ Nevevî, *Minhâcu't -Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 119.

⁶⁸⁸ Mâverdî, *el- Hâvi'l-Kebîr*, II, 304.

3.1.7. Binekte (Araç) Namaz Kılınması Ruhsatı

Binekte namaz kılmanın ruhsat sebebi seferdir. Yolcu olanların binekte namaz kılabilmesi durumu iki şekilde ele alınacaktır:

a) *Farz namazların binekte kılınması ruhsatı*

Hanefilere göre, yolcu, farz ve vacip namazları normal şartlarda yolculukta da olsa bir özür olmadan binek üzerinde kılamaz. Çünkü farz namazların belirli vakitleri vardır. Yolcunun, bu vakitlerde inerek farz namazları kılması gerekir. Ebû Hanife'ye göre yolcunun, farz namazlar gibi, vitir namazını da binekte kılması caiz değildir ancak İmameyn'e göre kılabilir.⁶⁸⁹ Binek üzerinde farz, vitir, adak namazı, başlanmış ve bozulmuş nafil namazın kazası ve cenaze namazı ile yerde iken okunmuş tilavet secdesinin eda edilmesi sahih değildir. Bu ancak malının çalınmasından veya indiği zaman kendisine, bineğine ve elbisesine bir zarar gelmesinden korkmak yahut çamur gibi zarûret ve özürler sebebiyle caiz olabilir.⁶⁹⁰ Farz namazların revatib olan sünnetleri de nafilendirler. Ebû Hanife, sabah namazının sünneti için de binekten inilmesi gerekir demiştir.⁶⁹¹ Ebu Hanife'ye göre özürsüz olarak gemi, uçak, arabada rükû ve secde yapmak şartıyla farz namaz kılmak caiz olsa da Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bu caiz değildir.⁶⁹²

Şâfiîlerde yolcunun binek (araç) üzerinde farz namazını kılarken kibleye yönelip rükû ve secdeleri tam olarak yapması gerekir. Yolcu, farz namazları eda ederken binek hareket halinde olursa yolcunun kıldığı namazları sahih olmaz.⁶⁹³

b) *Nafil namazların binekte kılınması ruhsatı*

Nafil namazların binek üzerinde kılınması caizdir. Bu ruhsatın sebebi seferdir. Yolcu, nafil namazları bineğinin üstünde, hayvan nereye dönerse o tarafa dönmek

⁶⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 250.

⁶⁹⁰ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 54.

⁶⁹¹ Merginânî, *el- Hidâye*, I, 308.

⁶⁹² Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, II, 54.

⁶⁹³ Nevevî, *Minhâcu't -Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 95.

suretiyle ima ile kılar. Binek üzerinde rükû ve secdeler ima (işaretle) yapılır.⁶⁹⁴ Bu konuda İbn Ömer (r.a.) “ *Peygamber (s.a.v.) bineğinin üstünde, bineğin yöneldiği tarafa dönerek nafile namaz kılar*”⁶⁹⁵ şeklinde anlattıktan sonra “ *Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (kıble) oradadır*”⁶⁹⁶ ayetini okumuştur.⁶⁹⁷ Yine Cabir (r.a.) “*Bir gazvede Peygamberi (s.a.v.) gördüm. Bineğinin üstünde yüzü doğu tarafına dönük olarak ima (işaret) le nafile namaz kılıyordu.*”⁶⁹⁸ demiştir.

Hanefilere göre, yolcu gibi evinde mukîm de oturduğu şehirden iki üç fersahlık bir yere gitse bineğinin üzerinde nafile namaz kılabilir. Şehir içinde binekte namaz kılmak Ebû Hanife’ye göre caiz değildir.⁶⁹⁹ Yolcu, yerde nafile namaza başlar sonra hayvana biner ve namazı binek üstünde tamamlarsa, bu caiz olmaz. Ancak namaza binek üzerinde başlar ve yere inerek tamamlarsa bu caizdir.⁷⁰⁰

Şâfiîlere göre yolcu olan kişi nafile namazları binek üzerinde ve yürüyerek kılabilir. Tercih edilen görüşe göre seferin uzun olma şartı da yoktur. Tahtirevanda olan yolcunun imkânı varsa kıbleye dönmesi, rükû ve secdeleri tam olarak eda etmesi gerekir. İmkânı yoksa yapmaz. Yolcu iftitah tekbiri alırken kıbleye dönmelidir. Zayıf kavle göre, selâm verirken de kıbleye yönelmesi gerekir. Gemi yolcusunun kıbleye yönelmeden nafile namaz kılması da caiz değildir.⁷⁰¹

3.1.8. Bazı İbadetleri Bozma Ruhsatı

Başlanmış ibadetler bazı zorunlu sebeplerle bozulabilir. İkraha neticesinde Ramazan orucunu bozmaya, farz olan namazı terk etmeye ruhsat verilmiştir. Buna göre bir kişi ikrah altında kaldığı zaman yapılan eziyete tahammül eder ve zorlandığı işi yapmazsa sevap kazanır. Şayet ikraha dayanamayıp isteneni yapar ve başlamış olduğu ibadeti bozarsa günahkâr olmaz.⁷⁰² İkraha altında bulunan kişi orucu ve

⁶⁹⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 249.

⁶⁹⁵ Buhârî, “Salat”, 31, “Taksîr”, 7; Müslim, “Salatü'l-Misâfirin” 40; Ebû Dâvûd, “Salatü's-Sefer”, 8.

⁶⁹⁶ Bakara, 2/115.

⁶⁹⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 249.

⁶⁹⁸ Buhârî, “Taksîr”, 7; Dârimî, “Salât”, 181; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 3, 300 (V-26) .

⁶⁹⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 250.

⁷⁰⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 251.

⁷⁰¹ Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 94; Nevevî, Ebî Zekeriya Yahya b. Şeref, **Ravdatü't-tâlibîn**, Tahkik: Adil Ahmed Abdül Mevcud, Darü Alemlî'l Kütüp, Beyrut 2003, I, 319.

⁷⁰² Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, 81; Serahsî, **Usûl**, I, 119; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 290.

namazı bozmayıp, sabretmesine Allah Teâla'nın haklarını koruduğundan dolayı sevap verilir. Ancak kişi ruhsatı da kullanabilir.⁷⁰³ Bunun yanında kişinin orucunu bozmayıp ölüme razı olması ise günahtır. Çünkü mübah olan bir şey terk edilmiştir.⁷⁰⁴

Fakihlerin çoğunluğuna göre ikrah durumunda namaz bozulur ve iadesi gerekir. Çünkü namaz belli davranış şekillerinden oluşur ve rükün veya şartları ihlâl edilince ibadetin aslı da ortadan kalkmış olur. İkrah, mükrehten namazı bozmanın uhrevî sorumluluğunu ortadan kaldırır.⁷⁰⁵

Hanefî ve Mâlikîlere göre ikrah altında yiyip içen kimsenin orucu bozulur. Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise zorlanan unutana benzer, dolayısıyla zorlama durumunda oruç bozulmaz. İkrah durumunda fiilin sonucu ortadan kalkar. Hz. Peygamber'in hata, unutma ve ikrahın ümmetten kaldırıldığını bildiren hadisi⁷⁰⁶ bu durumları da içine alır. Hac ve umrede ihram yasaklarının zorla ihlal ettirilmesinde ihramın bozulup bozulmayacağı, kefarete ve fidyenin kime verileceği hususu mezhepler arasında tartışmalı konulardır.⁷⁰⁷

3.1.9. Başkasının Yerine Haccetme Ruhsatı

Başkasının yerine haccetme veya vekâleten cemreleri atma amellerinin ruhsatı hastalıktır (acziyet durumudur).⁷⁰⁸

Hanefî mezhebine göre, hac gibi hem bedenî hem de malî ibadetlerde mükellefin bizzat yapmaktan aciz olduğu durumda vekâlet câizdir; aksi halde câiz değildir. Bir kişinin kendisine vekil olarak başkasını gönderebilmesi için, kendisinin, gidip gelmesine engel olacak derecede hasta olması ve bu hastalığın hayatı boyunca devam edecek olması gerekir.⁷⁰⁹ Bunun yanında ölüm, yaşlılık, kadınların birlikte yolculuk

⁷⁰³ İbn Abidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, IX, 186.

⁷⁰⁴ Büyük Haydar Efendi, **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, 511.

⁷⁰⁵ Bardakoğlu, Ali, "İkrah," **DİA**, XXII, 35.

⁷⁰⁶ İbn Mâce, "Talâk", 16.

⁷⁰⁷ Bardakoğlu, Ali, "İkrah," **DİA**, XXII, 35.

⁷⁰⁸ Suyûtî, **el-Eşbâh**, 77; İbn Nüceym, **el-Eşbâh**, 84; Zuhaylî, **Nazariyye**, 131-132; Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, II, 359; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü**, II, 316-317.

⁷⁰⁹ Merginânî, **el-Hidâye**, II, 346.

yapacak mahremlerinin bulunmayışı gibi sebepler de bu nevi özürlerdendir. Bu durumdaki kişilerden, üzerlerine hac farz olmuş olanların, bedelle vekâleten hac yaptırılmalarına ruhsat verilmiştir. Vekâleten yapılan hac ile bu kişilerin hac borçları yerine getirilmiş olur.⁷¹⁰

Bir kişinin kendi adına vekil olarak hacca göndermek istediği kimsenin daha önce hac yapan birininin olması daha iyidir. Bu durum âlimlerin ihtilaflarından uzaktır. Bu kişi hac fiillerini bildiği için hacda yanlış yapmayacaktır. Kendi adına daha önce hac yapmayan birini vekil olarak göndermek de caizdir.⁷¹¹ Hanefîlerin delili, Has'amlı kadının hadisidir. Hz.Peygamber (s.a.v.) o kadının babası adına haccetmesini caiz görmüş, kadının daha önce kendisi adına haccetip etmediğini sormamıştır.⁷¹² Kendilerine hac farz olduğu halde haccetmedikleri gibi, bedel de göndermeden ölen kişilerin, kendi yerlerine haccetmek üzere bedel gönderilmesini vasiyet etmeleri gerekir. Bıraktıkları mirasın üçte biri bu kimsenin masrafları için kullanılır, mirasçılar bunu yapmazlarsa sorumlu olurlar.⁷¹³

Şâfiî mezhebinde hastalık veya başka sebeplerle hac yapmaya güç yetiremeyen kişinin yerine başkasını hac yahut umre için vekâleten göndermesi caizdir.⁷¹⁴ Ancak daha önce kendi adına haccetmeyen birini vekil olarak göndermek caiz değildir. Şâfiîlerin delili şudur: Hz. Peygamber (s.a.v.) hatta başkası adına telbiye getiren birini görünce ona “ *Önce kendi adına haccet, sonra Şübrüme adına haccet.* ”⁷¹⁵ diye buyurmuştur.⁷¹⁶ Şâfiîlere göre üzerine hac farz olup haccetmeden ölen bir kişinin bu konuda vasiyeti olmasa ve mirasının üçte biri hac masrafını karşılamaya yetmese bile mirasçılar terekenin tamamı ile onun adına haccetmek veya ettirmekle sorumludurlar.⁷¹⁷ Onlara göre vasiyet yoksa vekâletle nafîle hac yapmak caiz değildir.⁷¹⁸

⁷¹⁰ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 395; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 566.

⁷¹¹ Serahsî, **el-Mebsût**, IV, 151.

⁷¹² Buhârî, *Hac*, 1; Müslim, *Hac*, 407; Serahsî, **el-Mebsût**, IV, 151.

⁷¹³ Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 566.

⁷¹⁴ Şâfiî, **el-Ümm**, II, 122.

⁷¹⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 24, (II, 449) ; İbn Mâce, “Menâsik”, 9; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 24.

⁷¹⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, IV, 151; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 398.

⁷¹⁷ Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 567.

⁷¹⁸ Mâverdi, **el-Hâvi'l Kebîr**, IV, 17.

3.1.10. Suların Temizliği Ruhsatı

Suların temizliği konusunda esas alacağımız ruhsat sebebi, zarûret ve ihtiyaçtır.⁷¹⁹ Kolaylık dini olan İslam “*Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.*”⁷²⁰ ayeti ve “*Zarûretler memnû olan şeyleri mübah kılar.*”⁷²¹ kaidesi ile kullara birçok konuda ruhsat sağlamıştır. Temizlemesi zor olan kuyu veya havuz sularının temizliği bu şekilde değerlendirilmelidir.

3.1.10.1. Kuyu ve havuzların temizliği

Hanefî mezhebine göre, kuyu veya havuza bir pislik düşüp o pislik çıkarıldıktan sonra suyun bir kısmı veya tamamı boşaltılırsa kuyu ve havuz temizlenmiş olur. Bu istihsanen verilmiş bir hükümdür. Kıyas veya genel kurala göre temiz olmaz. Çünkü su necis olunca çamur, duvarlar ve taşlar da necis olur. Bu durumdaki kuyu veya havuzun suyu tamamen boşaltılsa bile, çamuru, duvar ve taşları kuyunun dibinde kalır. Dipten kaynayan su çıktıkça bunlara karışacağından kuyu ve havuzların temizliği mümkün olmayacaktır.⁷²²

Bunun gibi durgun suya bir pislik düşerse bu su ile abdest alınmaz. Ancak mevcut su, 10 x10 zira’ (arşın) ise çok su (ma-i kesîr) hükmünde sayılır ve temiz kabul edilir. Mevsilî, burada genişliğin 10x10 şeklinde belirlenmesinin kolaylık esasına dayandığını ifade etmektedir.⁷²³ Kuyulara insan, koyun veya köpek gibi canlıların düşüp ölmesi ve orada şişmiş ya da dağılmış olarak bulunması durumunda, kuyudaki suyun tamamının boşaltılması gerekir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda insanlara kolaylık olsun diye 200-300 orta büyüklükte kova su çekildiğinde suyun temizlenmiş olacağına hükmedilmiştir.⁷²⁴ Aynı şekilde tamamen boşaltılması mümkün olmadığında fare, serçe veya bu büyüklükte bir hayvan düşerse 20-30 kova,

⁷¹⁹ Zuhaylî, *Usûl-ü Fıkıh*, II, 745; .

⁷²⁰ Bakara, 2/185.

⁷²¹ *Mecelle*, md.21.

⁷²² Mevsilî, *el- İhtiyâr*, I, 23-24; Zuhaylî, *Usûl-ü Fıkıh*, II, 745; Zeydan, *el-Vecîz*, 234.

⁷²³ el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmut b. Mevdûd, *Kitâb’ül-İhtiyâr li-Talîl’il-Muhtâr*, Darü’l Marife, 7. bs., Beyrut 2015, I, 20-21.

⁷²⁴ Mevsilî, *el- İhtiyâr*, I, 24-25; İbn Abidîn, *Redd’ül-Muhtâr*, I, 371; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 53.

kedi, tavuk, güvercin düşerse 40-50 kova su çıkarılmakla, düşen hayvanlar çıkarıldıktan sonra o kuyu veya havuz temizlenmiş sayılır.⁷²⁵

Şâfiîlere ve Hanbelîlere göre kulleteynden (500 rıtl yâni 220 kg) az olan su -az su- rengi, tadı, kokusu değişmese bile etkili bir necasetin düşmesi ile necis olur. Çok su ise (kulleteynden fazla) , suyun özelliklerini değiştirmese katı veya sıvı necasetin değmesi ile pis olmaz. Değiştirirse necistir.⁷²⁶ Şâfiî mezhebinde eğer necis su kulleteynden çok ise, değişmenin kendiliğinden kaybolmasıyla veya üzerine su ilavesiyle yahut bu suyun birazının alınması ile temizlik gerçekleşir.⁷²⁷

Şâfiî âlimler, Hanefîlerin tamamen boşaltılması mümkün olmayan kuyu ve havuzlardan belirli miktar kova ile su çekme görüşünü tenkit etmişler. Ancak onlar da içinde iki kulle su bulunan bir kuyuya fare düşse, ondan bir kova su boşaltılır. Eğer fare kovayla gelirse bu kovadaki su pistir. Kuyuda kalan su temizdir diye, garip bir fetva vermişlerdir.⁷²⁸

Mâlikî mezhebine göre, kuyuya necis bir hayvan düşer ve suyun özelliklerini değiştirirse, bütün suyun boşaltılması vacip olur. Suyun özelliklerini değiştirmemiş ise hayvan ve suyun mevcudiyeti kadar boşaltmak müstehap olur.⁷²⁹

Netice olarak kuyu, havuz gibi sulara dînen pis sayılan veya sağlık açısından zararlı bir maddenin düşmesi halinde mümkünse tamamen boşaltılması, bu mümkün değilse dinin ruhsat verdiği şekilde istihsanen boşaltılarak suların temizliğinin sağlanması gerekir.

3.1.10.2. Yırtıcı kuşların artığının temizliği

Eti yenen hayvanların artığı temiz,⁷³⁰ eti yenmeyen ve yırtıcı hayvanların artığı ise pistir, içilmez ve temizlik için kullanılmaz.⁷³¹ Kıyasa göre doğan, şahin, atmaca,

⁷²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 58, 91; İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, I, 372; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 53.

⁷²⁶ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 135; Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 68.

⁷²⁷ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 135; Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 68.

⁷²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 90.

⁷²⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 135.

⁷³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 48.

kartal gibi yırtıcı kuşların ve eti yenmeyen diğer kuşların artıkları olan sular -az su- ise pistir. Hanefilere göre bu kuşların içtiği suların artıkları istihsana -gizli kıyas- göre temiz fakat mekruhtur. Meseleye zarûret açısından bakıldığı zaman bu kuşların suya havadan indikleri, özellikle çöllerde ve yerleşik nüfusun olmadığı yerlerde yaşayan insanların, bunların artıklarından korunmalarının zor olduğu için kıyas terk edilmiştir. Bu kuşlar suyu gagalarıyla içerler, gagalar kemikten yaratıldığı için su temiz sayılır. Diğer yırtıcı hayvanlar ise dilleriyle içerler, dillerinde salya olduğu için pistirler.⁷³²

3.1.10.3. *Leğende yıkanan elbisenin temizliği*

Pis bir elbise, temiz suyla dolu bir leğen içinde yıkansa, daha sonra temiz su dolu ikinci ve üçüncü leğenlerde yıkansa temizlenmiş sayılır. Bu, istihsan yoluyla verilen bir hükümdür. Kıyasa göre bu elbise on leğende yıkansa bile, temiz sayılmaz. Çünkü pis elbise bir leğene girince onu da pis yapmış olur.⁷³³

3.1.11. Teyemmüm Etme Ruhsatı

Hastalık ve yolculuk sebebine dayanan⁷³⁴ teyemmüm ruhsatının delilleri Kur'an ve sünnette yer almaktadır. Ayette “ *Şayet hasta veya yolcu iseniz veya tuvaletten gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin.*”⁷³⁵ buyrulur.

Sünnetten delili Zâti Selâsil gazvesinde soğuk bir gecede ihtilam olup ölmek veya hasta olmak korkusundan yıkanmayıp teyemmüm ederek cemaate namaz kıldırın, daha sonra durum kendisine haber verince Hz.Muhammed'in (s.a.v.) Amr b. el-As'a olumsuz bir şey söylemeyerek bu hale ruhsat vermesi⁷³⁶ zikredilebilir.

Benzer bir hadiste bir seferde başından yaralanıp daha sonra ihtilam olan bir sahabî, etrafındaki kişilere teyemmüm yapmasının yeterli olup olmayacağını sormuş,

⁷³¹ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 48-49.

⁷³² Serahsî, **el-Mebsût**, I, 50; Zuhaylî, **Usûl-ü Fıkıh**, II, 746; Zeydan, **el-Vecîz**, 234.

⁷³³ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 92.

⁷³⁴ Suyûtî, **el-Eşbâh**, 77; İbn Nüceym, **el- Eşbâh**, 84-85; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l- İslamî ve Edilletühü**, II, 316-317.

⁷³⁵ Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6.

⁷³⁶ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 126; Buhârî, “Teyemmüm”, 7.

onlardan olumsuz cevap alması üzerine gusül abdesti almıştır. Adam daha sonra ölmüştür. Durumu haber alan Allah Resûlü (s.a.v.) önce “onu öldürdüler” diye tepkisini belirtmiş daha sonra da “ O şahsın teyemmüm edip suyu yaraya dokundurması yeterliydi.” demiştir. Diğer bir rivayette “Yarayı bir bezle sarıp üzerine mesh etmesi, bedeninin diğer kısımlarını yıkaması yeterli olurdu.”⁷³⁷ şeklinde buyurmuştur. Başka bir delil de “Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı; her nerede namaz vakti girerse teyemmüm eder ve namazı kılarım.”⁷³⁸ hadisidir.

Ammar b. Yasir’den gelen başka bir hadiste, Hz. Aişe’nin gerdanlığı kaybolmuş, onu aramak için geride kalmıştı. Hz. Ebû Bekir, Aişe’ye gitti ve insanları beklettiği için kızdı. Allah Teâla ayet indirerek teyemmüme ruhsat verdi. Biz omuzlarımıza kadar mesh ettik. Bunun üzerine Ebû Bekir, Aişe’ye giderek senin mübarek birisi olduğunu şimdi anladım dedi.⁷³⁹ Useyd b. Hudeyr de Allah seni hayırla mükâfatlandırırsın ey Aişe! senin başına gelen her hadise müminlere bir çıkış yolu, bereket oluyor, dedi.⁷⁴⁰

Hanefî mezhebinde teyemmüm, su olmadığı yahut olduğu halde kullanma imkânı bulunmadığı zaman temiz toprak veya toprak nevi şeylerle yapılır.⁷⁴¹ Yolculukta olan veya şehir dışında olup şehirden bir mil (4000 adım) veya daha fazla uzaklıkta olan kişi su bulamazsa toprakla teyemmüm eder.⁷⁴² Yolcu su olduğu halde guslettiği zaman soğuktan ölecek veya hastalanacaksa teyemmüm yapar.⁷⁴³ Aynı şekilde su bulunur fakat su kullandığı zaman hastalanıp ölmekten veya hastalığının artmasından korkan kişinin de teyemmüm etmesi caiz olur. Bu durumda su hükmen bulunmamış sayılır.⁷⁴⁴

Bir mil veya daha uzaklıktaki su, yıkanılınca hastalanmaktan korkulduğu durumdaki veya suyu elde etme husunda cana, mala, ırz ve namusa zarar gelme ihtimali yahut kullanılınca kendisi veya hayvanının susuzluktan helak olma tehlikesinde ya da normal fiyatının iki katından daha pahalı su, yok hükmündedir.⁷⁴⁵ Yolcu cünüp olur,

⁷³⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 125,126; İbn Mâce, “Tahâret”, 93.

⁷³⁸ Muvatta, “Tahâret”, 168, 175,179 (II, 72-77) ; Müslim, “Hayz”, 108; Nesâi, “Tahâret”, 194.

⁷³⁹ İbn Mâce, “Tahâret”, 90 (I, 357) ; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 57.

⁷⁴⁰ İbn Mâce, “Tahâret”, 90 (I, 359)

⁷⁴¹ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 96.

⁷⁴² Serahsî, **el-Mebsût**, I, 106; Merginânî, **el- Hidâye**, I, 84.

⁷⁴³ Merginânî, **el- Hidâye**, I, 85.

⁷⁴⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 112; Merginânî, **el- Hidâye**, I, 85; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 98.

⁷⁴⁵ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 98-101; İbn Abidin, **Reddû’l-Muhtâr**, I, 395-396.

yanında sadece abdest alacak kadar su bulunursa veya abdest alacak kimsenin yanında bazı organlarını yıkayacak kadar su olursa teyemmüm eder, suyu kullanmaz.⁷⁴⁶

Teyemmüm yapacak kimse ellerini yere vurur, sonra tozlarını silkeler önce yüzünü, daha sonra ikinci kez ellerini toprağa vurarak tozları silkeleyip kollarını dirseklerine kadar mesheder.⁷⁴⁷ Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre teyemmüm toprak, kum, alçı, kireç,⁷⁴⁸ sürme, kiremit⁷⁴⁹ gibi yeryüzü cinsinden şeylerle yapılır.⁷⁵⁰ Su bulunmadığı zaman abdestsizlik, cünüplük ve hayız hallerinin hepsi için teyemmüm yapmak caizdir.⁷⁵¹ Teyemmüm, vaktin evvelinde veya vakit girmeden önce de alınabilir.⁷⁵² Bir teyemmüm ile abdesti bozan bir durum olmadığı sürece kişi istediği kadar namaz kılabilir.⁷⁵³ Teyemmüm abdestinden sonra namaz kılmadan su bulunursa, su ile abdest alınmalıdır. Selam verdikten sonra su bulunursa tekrar namazı kılmaya gerek yoktur.⁷⁵⁴ Abdesti bozan veya guslü gerektiren durumlar teyemmü de bozar.⁷⁵⁵

Şâfiî mezhebine göre, su bulunmadığı zaman seferde, hastalık durumunda hazar (ikamette) veya seferde teyemmüm yapmak caizdir. Seferin uzun veya kısa olması önemli değildir.⁷⁵⁶ Şâfiî, teyemmümde hastalığın ölüm veya sakatlanma tehlikesi derecesinde şiddetli olması şartını getirmiştir.⁷⁵⁷ Abdestsiz veya cünüp olan kimse, suyun bulunmaması, su olsa da gelecekte lazım olması, suyu kullanınca yaranın iyileşmemesi durumunda teyemmüm yapar.⁷⁵⁸ Şâfiîlere göre teyemmüm ot bitiren toprak ve kumdan başka bir şeyle yapılamaz.⁷⁵⁹ Teyemmüm için toprağı yüz ile kollara sürmek ve niyet etmek gerekir.⁷⁶⁰ Şâfiîlere göre vakit girmeden teyemmüm

⁷⁴⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 113; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 100

⁷⁴⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 106; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 86.

⁷⁴⁸ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 108.

⁷⁴⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 109.

⁷⁵⁰ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 88; İbn Abidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, I, 404.

⁷⁵¹ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 111-112; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 87.

⁷⁵² Serahsî, **el-Mebsût**, I, 109. Baktır, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, 236.

⁷⁵³ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 113.

⁷⁵⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 110.

⁷⁵⁵ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 102; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 210.

⁷⁵⁶ Şâfiî, **el-Ümm**, I, 45;

⁷⁵⁷ Cessas, **Ahkâm'ül Kur'an**, I, 216; el-Merginânî, **el-Hidâye**, II, 119; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, II, 645; İbn Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, I, 561.

⁷⁵⁸ Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 82-83.

⁷⁵⁹ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 88; Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 84.

⁷⁶⁰ Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 84.

yapılmaz çünkü teyemmüm, zarûret hali temizliğidir. Zarûret gerçekleşmeden ona başvurulmaz.⁷⁶¹ Bir teyemmüm ile iki farz namazı kılınmaz. Her farz namaz için zarûret yenilendiğinden abdestin yenilenmesi gerekir. Nafile namaz kılınabilir.⁷⁶²

Mâlikî fakih İbn Rüşd'e göre, su bulamayan hasta ve yolcunun teyemmüm edebilecekleri hususunda ittifak vardır. Ancak, suyu kullanamayan hasta, su bulamayan mukîm, korku yüzünden suya yetişemeyen sağlam yolcu ve soğuk olduğu için su kullanmaya cesaret edemeyen kişiler hakkında mezhepler arasında ihtilaf bulunur. İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre, su bulamayan mukîmin de teyemmüm yapması caizdir.⁷⁶³ Mâlikîlere göre teyemmümün mübah olması için -Şâfiîler gibi- şiddetli hastalık şartı bulunmaz.⁷⁶⁴ Mâlik'in meşhur olan kavline göre, topraktan başka, çakıl-kum toprak cinsinden olan diğer maddelerle de teyemmüm yapılabilir.⁷⁶⁵

Hanbelîlere göre sefer uzun veya kısa, mübah veya masiyet seferi olsun teyemmüme ruhsat verilmiştir.⁷⁶⁶ Diğer mezheplerde olduğu gibi su bulunmazsa mukim olanın teyemmüm etmesi de caizdir.⁷⁶⁷ Hanbelîlere göre toprağa bir defa vurulup teyemmüm yapılır, iki defa vurarak yüz ve kolları mesh etmek de caizdir.⁷⁶⁸ Yaralı veya hasta, suyun zarar vermesinden korkarsa onun teyemmüm yapması caizdir.⁷⁶⁹ İmam Ahmed'den gelen bir rivayete göre kum ile teyemmüm caiz dense de mezhepte yanmamış toprak haricinde kum ile yontulmuş taş tozu ve benzeri şeylerle teyemmüm geçerli değildir.⁷⁷⁰

3.1.12. Mest Üzerine Mesh Etme Ruhsatı

Mest deriden yapılmış, ayakları topuklarla birlikte örten, içine su geçirmeyen ve yere bırakıldığında dik durabilen bir giyecek çeşididir. Ayağa giyilen “mest”lerin üzerine abdest alırken mesh etmek caizdir. Mest üzerine mesh yapmanın cevazının delili

⁷⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 109. Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 236.

⁷⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 113.

⁷⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 65-66.

⁷⁶⁴ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 561.

⁷⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 71.

⁷⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 310; Makdisî, *el-İknâ*, I, 50.

⁷⁶⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 311.

⁷⁶⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 320.

⁷⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 334.

⁷⁷⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 434; Makdisî, *el-İknâ*, I, 54.

sünnete dayanır.⁷⁷¹ Mest üzerine mesh etmek abdestte ayağı yıkamanın yerine geçer.⁷⁷² Bu konuda “*Allah Resûlü mest üzerine mesh ederdi.*”⁷⁷³ hadisi de mevcuttur. Mesh, meşakkati ortadan kaldırmak için getirilmiş olan bir kolaylıktır. Mest üzerine mesh müddeti mukîm olan için bir gün bir gece, yolcu için ise üç gün üç gecedir. Mesh süresi kişinin abdestinin bozulduğu andan itibaren başlar.⁷⁷⁴ Meshin müddeti konusunda Allah Resûlü (s.a.v.) “*Mukîm (evinde oturan) bir kimse bir gün bir gece, yolcu üç gün üç gece mesh eder.*”⁷⁷⁵ buyurmuştur. Ebu Hanife, mest üzerine mesh konusunda gelen haberlerin çoğunluğundan dolayı bu konuda dediğim şeyler bana gün aydınlığı gibi geldi, demiştir.⁷⁷⁶

Mest üzerine meshin meşakkat dolayısıyla⁷⁷⁷ seferde üç gün üç geceye kadar uzatılması da yolculuk sebebi ile konulmuş olan bir ruhsattır.⁷⁷⁸ Meshin bir ruhsat olarak meşruiyeti dört mezhebe göre ikamet ve yolculukta erkek ve kadına caizdir.⁷⁷⁹ Hanefîlere göre mest üzerine mesh etme ruhsatı, *terfih ruhsatı* kısmında değerlendirilmelidir.

Hanefî mezhebinde, mest üzerine mesh abdest alıp mesti ayağa giydikten sonraki abdest yenilemelerinde yapılır. Gusûl abdesti almak gerektiğinde bütün bedenin yıkanması gerektiği için ayaktaki mestler çıkarılarak yıkanması lazımdır.⁷⁸⁰ Mesh, mestin üzerine bir defa yapılır. Kişi mesh ederken ayakucundan başlayıp, ayağın bacakla birleştiği yere doğru mesh eder. Meshin üç parmakla yapılması yeterlidir. Ayağa giyilen mestte yırtık bulunursa meshin sahih olabilmesi için bu yırtığın üç parmaktan daha az olması gerekir. Mestteki yırtığın ayağın üstünde, altında veya topuk tarafında olması aynıdır. Mesh, mestin üstüne yapılır, alt kısmına yapılmaz.⁷⁸¹ Abdesti bozan şeyler meshi de bozar. Çünkü mesh abdestin bir parçasıdır. Ayaktan

⁷⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 246; Nesâî, *Tahâret*, 97; Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, 1/273; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 97; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 99; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 317.

⁷⁷² Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 317.

⁷⁷³ Ahmed b. Hanbel, “*Müsned*”, IV, 246.

⁷⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 98; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 100; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 83.

⁷⁷⁵ Tirmizî, “*Tahâret*”, 71; İbn Mâce, “*Tahâret*”, 86; Beyhakî, *Sünenü'l kübrâ*, 1/272.

⁷⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 98.

⁷⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 98.

⁷⁷⁸ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 77; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 84; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 317.

⁷⁷⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 317.

⁷⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 99; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 100.

⁷⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 100,101; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 100,101; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 321.

mestleri çıkarmak da abdesti bozar.⁷⁸² Sarık, takke, başörtüsü, eldivenlerin çıkartılması kolay olduğu için bunlar üzerine mesh yapılmaz. Ayakları mest gibi kapatan çizme, potin, kendisiyle üç mil kadar yol yürünebilecek dayanıklılıkta çorap ve boğazlı terlikler ve benzerleri de Hanefî mezhebine göre mest hükmünde sayılırlar.⁷⁸³

Şâfiîlere göre, farz olan mestin üst tarafının mesh edilmesidir. Mesh kelimesi mutlak olarak varid olduğu için el, parmak veya bir çubuk yahut da buna benzer bir şeyle ayağın üstünün mesh edilmesi kâfi gelir. Mestin üstünün, altının ve topuklarının - Mâlikîlerin dediği gibi- uzunlamasına mesh edilmesi ise sünnettir.⁷⁸⁴ Mestin müddeti abdesti bozacak bir hades halinden sonra başlayıp mukîm olanın bir gün bir gece, misafir olan için üç gün üç gece mestler üzerine mesh edilmesi caizdir.⁷⁸⁵ Meshin sahih olmasının ve bozulmasının şartları genel olarak Hanefîlerle benzerdir.

Mâlikî mezhebinde en meşhur görüşe göre mest üzerine mesh etmek caizdir.⁷⁸⁶ Bu mezhepte mestin üstünün tamamıyla mesh edilmesi vaciptir. Altının mesh edilmesi de müstehaptır.⁷⁸⁷ Çorap üzerine mesh yapılması caiz değildir.⁷⁸⁸ Bu mezhepte mestin nitelikleri ve meshi bozan şeyler Hanefîlerle benzerlik gösterir. Ancak meshin süresi konusunda bir sınırlama getirmemişlerdir. Kişi guslü gerektirecek bir durum yaşamadıkça üç günden daha fazla mest üzerine mesh yapabilir.⁷⁸⁹

Şâfiî ve Mâlikîlere göre mest üzerine mesh etme ruhsatı, *terk-i evlâ ruhsatına* girer.⁷⁹⁰

Hanbelî mezhebine göre meshte yeterli olan miktar, mestin üst ön kısmının çoğunu parmaklar ile ayakucundan bacağa doğru mesh edilmesidir. Mestin altını veya

⁷⁸² Merginânî, **el-Hidâye**, I, 104.

⁷⁸³ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 101; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 107; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 83; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 202.

⁷⁸⁴ Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 321; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 82.

⁷⁸⁵ Şâfiî, **el-Ümm**, I, 35; Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 77.

⁷⁸⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 18.

⁷⁸⁷ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 19; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 321-322.

⁷⁸⁸ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 19.

⁷⁸⁹ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 20-21; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 84.

⁷⁹⁰ Bkz.s.32.

topuklarını mesh etmek -Hanefîlerin dediği gibi- sünnet değildir.⁷⁹¹ Meshin müddeti mukîm olan kişi için bir gün bir gece, seferde bulunan için ise üç gün üç gecedir.⁷⁹²

3.1.13. Sargı Üzerine Mesh Etme Ruhsatı

Abdest azalarından birinde bulunan yaraya su zarar verirse yara sarılarak üzeri mesh edilir. Bunun kaynağı, Hz. Peygamber'in Uhud savaşında yüzü yaralandığında yüzünü sararak mesh etmesi ile Huneyn gazvesinde bileği kırılan Hz. Ali'nin kolundaki sargı üzerine mesh etmesi uygulamalarına dayanır.⁷⁹³ Bu ruhsatın sebebi özür veya hastalıktır.

Kırılan veya yarası bulunan bir organı yıkamak zarar verdiği zaman, üzerine bağlı olan alçı veya bez sargıya abdest ve gusül ihtiyacında bir kere mesh yapılır.⁷⁹⁴ Sargı üzerine mesh yapıp namaza duran kişinin namazda sargısı düşerse yarası iyileşmediği için yıkama imkânsızlığından dolayı namazına devam eder. Yaranın iyileşmesi sebebiyle sargı düşerse mesh olmaz. Yara başta bulunursa sargı üzerine mesh caiz olmaz. Başın diğer tarafını mesh etmek gerekir.⁷⁹⁵ Yara ayakta olursa kişi abdestini alıp ayağındaki yarayı meshettikten sonra mestini giyer ve yara iyileşinceye kadar mestini çıkarmadan mestin üzerine mesh yapabilir.⁷⁹⁶ Sargı üzerine yapılan mesh, belirli bir süreye tâbi değildir. Özür hali devam ettiği sürece mesh caiz olur. Sargının zorluktan dolayı abdestli olarak sarılmış olması şartı da bulunmaz.⁷⁹⁷ Sargının çoğunun sadece bir sefer mesh edilmesi yeterli olup tamamının meshedilmesi, tekrarı ve niyet edilmesi ittifakla şart sayılmamıştır.⁷⁹⁸

Hanefî mezhebi dışındaki cumhur fukahâya göre (Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler) , sargılar üzerine su ile meshetmek farzdır, yani suyun mümkün olduğu kadar kullanılması gerekir. Sargı üzerine meshetmenin hükmü aralarındaki ortak zarûret özelliğinden dolayı mestlere kıyasen verilmiştir. Kişi yarasını yıkadığı zaman yaraya

⁷⁹¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, I, 376; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 321.

⁷⁹² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, I, 365-366; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 84.

⁷⁹³ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 73-74.

⁷⁹⁴ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 84.

⁷⁹⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 74; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 109.

⁷⁹⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, I, 104.

⁷⁹⁷ İbn Abidin, **Reddû'l Muhtâr**, I, 470, Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 84; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 202.

⁷⁹⁸ Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, I, 350.

zarar geleceğini bilirse kişiye sargı üzerine mesh etme ruhsatı verilmiştir.⁷⁹⁹ Bunlara göre suyu mümkün olduğunca daha fazla kullanmak için sargının üstünün bütünüyle meshedilmesi vacip sayılır.⁸⁰⁰

3.1.14. Hayız ve Nifas Hali Ruhsatı

Hayız, kadının rahminden bir hastalık veya çocuk doğurmak sebebiyle olmaksızın belirli süreler içinde gelen kandır. Buna “*âdet hali*” denir. Kadınlar genellikle en az dokuz yaşlarında baliğa olup adet görmeğe başlar, elli - elli beş yaşlarında da “*sinni iyâs*” denilen bir zamana erişince adetten kesilirler.⁸⁰¹ Hanefilere göre, hayızın en az süresi üç gün, en çoğu on gündür. Yani en azı yetmiş iki saat, en çoğu da iki yüz kırk saattir.⁸⁰² Şâfiîlerde hayızın en az süresi bir gün, en üst sınırı on beş gündür. Mâlikîlerde hayız kısa bir süre de sürse kan hayız kanıdır.⁸⁰³

Nifas, kadınların doğum yapmalarından sonra veya çocuğun çoğu çıktığı anda görünen kandır. Böyle bir kadına lohusa denir.⁸⁰⁴ Hanefilere göre, nifasın en az süresi yoktur, bir gün bile olabilir; en üst sınırı kırk gündür.⁸⁰⁵ Şâfiîlere göre en alt sınır bir anlık süre, en üst sınırı altmış, ortalama gün kırk gündür. Mâlikîlere göre ise yetmiş gündür.⁸⁰⁶

Hanefîlerde hayız ve nifas halindeki kadına dinde birtakım yasaklar bulunur. Bunun yanında bazı kolaylıklar da getirilmiştir. Âdetli ve lohusa kadınlar namaz kılmaz, oruç tutmazlar. Bunlar kılamadığı namazları, günde beş vakit ve kazası zor olduğundan dolayı kaza etmezler. Ancak tutamadığı oruçları daha sonra kaza

⁷⁹⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, I, 348; Düsükî, Muhammed Arefe, *Haşiyetü'l-Dusukî alâ's Şerhi'l-Kebîr*, İhyâi Kütübü'l Arabiye, t.y., I, 162-163.

⁸⁰⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 350; Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 84.

⁸⁰¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, I, 456; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 68.

⁸⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, III, 147-148; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 110; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 68.

⁸⁰³ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 147-148; Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 87; Gazâlî, *el-Vecîz fi fıkhr'l İslâmî*, I, 141-142..

⁸⁰⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 122; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 68.

⁸⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 210; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 123; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 71.

⁸⁰⁶ Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 89; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 71.

etmeleri gerekir.⁸⁰⁷ Bunun delili Hz. Aişe'den rivayet edilen “Biz, Resûlullah zamanında adet günlerimizde orucu kaza eder, namazı ise kaza etmezdik.” hadisidir.⁸⁰⁸

Şâfiîlerde de hayızlı olan kadının oruç tutması ve namaz kılması haram olup tutmadığı farz oruçları sonradan kaza etmesi gerekir. Fakat kılmadığı farz namazların daha sonra kazası gerekmez.⁸⁰⁹ Hayız ve nifas halindeki kadına - Hanefîlerde olduğu gibi- bunun yanında Kur'an'a dokunması, okuması, kirleteceğinden korkarsa camiye girmesi ve cinsi ilişki haramdır.⁸¹⁰

3.1.15. Hamile ve Emzikli Kadının Ruhsatı

Oruç tutmama ruhsatı açısından hamilelik ve çocuk emzirmek de hastalık gibi kabul edilir. Bu durumdakilere oruç tutmama ruhsatı tanıyan hadisler bulunmaktadır.⁸¹¹ Oruç tuttuğu zaman kendisinin veya çocuğunun zarar görme ihtimali olan gebe veya emzikli kadınlar oruç tutmayabilirler. Hatta zarar görme ihtimali kuvvetli olanların oruç tutmamaları gerekir. Bu kişiler normal durumlarına döndükleri zaman tutamadıkları oruçlarını kazâ ederler.⁸¹²

Şâfiîlere göre hamile veya emzikli olan kadınlar, oruç tutması halinde kendilerine bir zarar geleceğinden korkarlarsa oruçlarını açarlar. Bu durumdakilerin daha sonra tutmadığı günler için fidye vermeden kaza etmesi vaciptir. Fakat çocuğuna bir zarar geleceği korkusuyla oruç tutmayanlar, tercih edilen görüşe göre, orucunu günü gününe kaza ederler ve tutmadığı her gün için ayrıca onların fidye verirler.⁸¹³

3.1.16. Özürlünün Abdest Ruhsatı

İslam dininin hastalık sebebiyle özürlüler için sağladığı kolaylıklardan biri de bu durumdaki kişilerin bu halleriyle abdest alıp ibadet edebilmeleridir. İslam kişiye

⁸⁰⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, III, 152; Merginânî, **el-Hidâye**, I, 113; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 72.

⁸⁰⁸ Buhârî, “Hayz”, 20; Müslim, “Hayz”, 69; İbn Mâce, “Tahâret”, 119; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 104; Tirmizî, “Tahâret”, 97; Nesâî, “Sıyâm”, 64.

⁸⁰⁹ Şâfiî, **el-Ümm**, I, 59-60; Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 87.

⁸¹⁰ Hîn, Mustafa, vd., **el-Fıkhu'l-Menhecî**, I, 79-80.

⁸¹¹ Nesâî, “Sıyâm”, 51,62; İbn Mâce, “Sıyâm”, 3.

⁸¹² Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 395.

⁸¹³ Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 184.

gücünün üstünde yük yüklememiş, bu sebeple normal şartlarda abdesti bozan şeyler özürlü kimseler için birer ruhsat kabul edilerek ibadet etmelerine fırsat tanınmıştır.⁸¹⁴

Abdesti bozup devam eden şeye özür denir. Cemisi “a’zâr” dır.⁸¹⁵ İdrarını veya büyük abdestini tutamayan yahut yellenmesini önleyemeyen, devamlı istihaza kanı gelen, gözünde ağrı, zayıflık veya akıntı bulunan, meme veya kulağından sıvı çıkan kişiler özürlü kimselerdir. Bu kişilerin özür sahibi sayılabilmesi için Hanefilere göre bu durumların bir namaz vakti süresince devam etmesi daha sonra her namaz vaktinde en az bir kere görülmesi gerekir.⁸¹⁶ Özürlü kişiler her namaz vakti abdest alır, o vakit içinde bu abdesti bozacak başka bir şey olmadığı sürece dilediği kadar farz ve nafile namaz kılabilir, başka ibadetler yapabilir. Hanefiler’de tercih edilen görüşe göre mazurun (özürlü) abdesti namaz vaktinin çıkmasıyla bozulur. Yeni vakitte tekrar abdest almalıdır.⁸¹⁷

Özürlü kişi özrüne pamuk, bez vs.ile mani olmaya çalışır. Ancak mümkün olmayan durumlarda ve özrü devam ettikçe çamaşırına bulaşan necis şeyler namazın sıhhatine mani değildir. Özürlü kişi oturarak özrüne mani olabilirse namazını oturarak kılar. Abdest alması mümkün değilse teyemmüm yaparak da namazlarını kılabilir.⁸¹⁸

Şâfiîlere göre özürlü, namaz, oruç veya başka ibadeti terk etmez. Ancak her namaz için temizlenir ve ayrı abdest alarak namazını kılar. Onun abdesti namazı bitince sona ermiş olur. Tercih edilen görüşe göre, her abdest alışta sargı bezlerini yenilemek de gerekir.⁸¹⁹

⁸¹⁴ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 67; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 202; Revz, *er-Ruhasu’s Şer’iyyeti li’l- Merîdi fi’t-Tahâratı ve’s Salât*, 137.

⁸¹⁵ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 66.

⁸¹⁶ İbn Abidîn, **Reddû’l-Muhtâr**, I, 504; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 66; Revz, *er- Ruhasu’s Şer’iyyeti li’l Merîdi fi’t-Tahâratı ve’s- Salât*, 140.

⁸¹⁷ İbn Abidîn, **Reddû’l Muhtâr**, I, 505; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 67; Revz, *er- Ruhasu’s Şer’iyyeti li’l Merîdi fi’t-Tahâratı ve’s-Salât*, 140.

⁸¹⁸ İbn Abidîn, **Reddû’l-Muhtâr**, I, 505; Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 67

⁸¹⁹ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 67; Nevevî, **Minhâcu’t-Tâlibîn ve Umdetü’l-Müftîn**, 87; Hîn, Mustafa, vd., **el- Fıkhu’l-Menhecî**, I, 79.

3.1.17. Kaçınılması Mümkün Olmayan Şeyler (Umûm-i Belvâ) Ruhsatı

Sözlükte bela, imtihan ve musibet anlamlarına gelen umû-i belvâ bazı âlimlerce müstakil bir delil olarak kabul edilmiştir. Yakın zaman âlimlerinden İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilaf* adlı eserinde, umûm-i belvâyı müstakil bir delil olarak almakta ve “*Umûm belvâ, zarûretin cümleye şumulü demektir.*” şeklinde tarif yapmaktadır.⁸²⁰

Umûm-i belvâ zorluğu kaldırmak, hafifletmek, kolaylık sağlamak esasına dayanır. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'de umûm-i belvâ ruhsat sebepleri arasında sayılır.⁸²¹ Bu konuda müstakil eser yazmış olan Mâcid ed-Düsûrî, umû-i belvâ'nın genel şartlarını; bir şeyin zor olması ve ondan kurtuluşun güç olması, tekrar eder olması, yaygın bulunması, çok ve uzun süre olması, zarar ve zarûret bulunması olarak saymaktadır.⁸²²

Umûm-i belvâ'nın Hanefî fıkıh eserlerinde birçok örneği bulunmaktadır. Bu da istihsan kaidesine dayanır. Mesela kullanılmış su (mâ-i müsta'mel) umûm-i belvâ (kaçınılması mümkün olmayan) şeylerdendir.⁸²³ Kedinin artığının temiz sayılmasının illeti bu hayvanın sürekli olarak insanlarla aynı mekânı paylaşmasından dolayıdır.⁸²⁴ Kıyasa göre doğan, şahin, atmaca, kartal gibi yırtıcı kuşların ve eti yenmeyen diğer kuşların artıkları pistir. Çünkü bu kuşlar eti yenmeyen yırtıcı hayvanlar gibidir. Ancak Hanefîlere göre bunlardan kaçınılması zor olduğundan mekruh olmakla beraber istihsanen temiz kabul edilir. Çünkü bu kuşlar diğer hayvanlar gibi suyu diliyle değil gagalarıyla içerler. Gaganın kemikten olduğu ve hayvanın salyasının akması söz konusu olmadığından temiz kabul edilir.⁸²⁵ Eti yenmeyen kuşlar ile sığır gibi hayvanların dışkıları bir dirhem'in üzerinde olsa bile fahiş değilse İmameyne göre bunların bulaştığı elbiselerle namaz kılmak caizdir.⁸²⁶ Hayvan dışkısı, kan ve meni gibi katı bir pislik, bir ayakkabıya bulaşıp kuruduğu zaman, o ayakkabının toprağa sürtülmesiyle temizlendiği istihsanen temiz kabul

⁸²⁰ Uslu, Rifat, “*İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, Sy. 36, Şubat 2015, s. 485.

⁸²¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 85; Suyûtî, *el-Eşbâh*; 78.

⁸²² ed-Düsûrî, Müslim bin Muhammed bin Mâcid, *Umûm'ul-Belvâ*, Mektebe'tü-r Rüşd, 1. Baskı, Riyad 2000, s. 71-127.

⁸²³ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 46.

⁸²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 49.

⁸²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 50.

⁸²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 57; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 133, 135.

edilir.⁸²⁷ Ayakkabı veya meshe bulaşan yaşı bir pislik, genel kurala göre ancak yıkamakla temizlenmiş olur. Fakat Ebû Yusuf bunun insanlar için kaçınılması zor (belvâ) olduğunu ileri sürerek böyle bir durumda ayakkabıyı toprağa sürmek suretiyle pisliğin bizzat kendisi ve kokusu kalmamış olursa temiz sayılacağını belirtir.⁸²⁸ Koyun, keçi, deve gibi hayvanların dışkısı çok olmadıkça kuyu, havuz gibi sulara düşerse belvadan (kaçınılması zorluktan) dolayı istihsanen temiz sayılır.⁸²⁹ Ağız dolusu kusmak abdesti bozar ancak kustumuk ağız dolusundan az ise veya geçirme durumunda belvâ bulunduğundan abdesti bozmaz.⁸³⁰ Aynı şekilde ağız dolusundan az kustumuk kişinin elinde olmadan midesine dönerse bu, tükürük hükmündedir, namazı da bozmaz.⁸³¹ Necaset, muhaffefe olursa elbisenin dörtte birinden aşağısı, mugallaza (galiz) olursa bir dirhemden aşağısı affedilmiştir. Bu miktarla namaz kılınabilir. Elbiseye sıçrayan iğne ucu gibi gözle görülemeyecek derecede küçük idrar sıçramaları, caddenin çamuru, necasetin giderilmesi zor olan izleri kaçınılması mümkün olmadığından mazur görülmüştür.⁸³² Ateş, insan ve hayvan pisliğini temizleyicidir. Kolaylık olması için bunların külleri de temizdir. Sütün içine düşen, deve, koyun ve keçi gibi hayvanların gübresi de dağılmadan atılırsa yine necis olmaz.⁸³³ Çocuğun abdestsiz Kur'an okumasında bir beis yoktur. Çünkü çocuklara abdest alması emredilse, bu onlara ağır ve zor gelecektir.⁸³⁴ Yine oruçlu kimsenin boğazına toz-toprak, sinek, girse istihsanen bunlar da oruca zarar vermezler.⁸³⁵ Namazda kıraatta kelimenin bir parçası okunup mesela "el-hamdü..." diyecekken, unutmak, nefesi yetmemek veya tıkanmak sebebiyle, "el..." deyip, durduktan sonra "el-hamdü..." denilse veya okunacak kelime hatıra gelmeyip başka bir kelimeye atlansa çoğunluğa göre umûm-i belvâdan dolayı namaz bozulmaz.⁸³⁶ İnce okunacak bir harfi kalın, kalın okunacak bir harfi ince okumak, kıraatta vakıf yerlerinin dışında mana bozulmayacak şekilde durmak, mahreç benzerliği olan

⁸²⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 126.

⁸²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 82; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 127.

⁸²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 70; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 85.

⁸³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 70.

⁸³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 195.

⁸³² Merginânî, *el-Hidâye*, I, 136; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 85.

⁸³³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 85.

⁸³⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*; 86.

⁸³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 93.

⁸³⁶ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 220; Algül v.d., *İlmihal I İman ve İbadetler*, I, 246.

harflerden birini diğerrinin yerine okumak da belvâdan dolayı namazı bozmaz, mazur görülmüştür.⁸³⁷

Şâfiî usulcû Suyûtî de el-Eşbâh ve'n-Nezâir adlı eserinde umûm-i belvâda özellikle temizlik konusunda Hanefîlere benzer örnekler ele alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Namazda hafif necaset, yara, bit, pire gibi haşerat kanı, caddenin çamuru, elbisede necasetin giderilmesi zor olan izleri, tavaf veya mescidlerde isabet eden kuş pislikleri, harmanda buğdaya bulaşan inek tersleri, gözle görülemeyecek derecede küçük idrar sıçrıntıları, kedi artığı, hayvan tersi tozları gibi şeyler affedilmiştir.⁸³⁸

Çağdaş âlim ed-Düsûrî de umum-i belvâ mevzusunda şu örnekleri vermektedir. İbadetler için, namaz vakitlerinin belirlenmesinde takvim kullanmak, ezan okurken mikrofon kullanmak, mikroskop ve teleskop (hilali gözlemek) aletlerini kullanmak, haremın çevresindeki katlarda tavaf yapmak, kadınların Hac ve Ramazan'da âdet geciktirici hap kullanması; muamelâta ev veya başka işlerde haram olmayan hizmetçiler kullanmak, ambalajı açılmadan kitap, dergi ve konserve gibi şeyler satmak, selem usulüne göre yolculukta taksi satmak (kiralamak) , kâğıt satın almak (borsa vs.) , telsiz, telefon gibi modern cihazlarla alış veriş yapmaktır.⁸³⁹ Aile hayatına örnek olarak sunî dölleme veya tüp bebek, doğum kontrolü ve kürtaj konularını örnek olarak vermiştir. Yazar, kürtajın zamanımızdaki kolaylık ve yaygınlığından dolayı umum-i belvâ içinde değerlendirildiğini, bunun fıkhi kaidelerden sedd-i zerâiye dayandırır. Ruh üflendikten yani yüz yirmi günden sonra kürtajın caiz olmadığını belirtir.⁸⁴⁰

3.2. Muamelâtta Ruhsat Örnekleri

İslam hukukunun ana konularından olan muamelât, ibadetler dışındaki insanlar arası ilişkileri ele alır.⁸⁴¹ Muamelâtta ruhsat örnekleri işlenirken konular Hanefî mezhebine göre ele alınacak, imkân ölçüsünde Şâfiî ve diğerr mezheplerin görüşlerine de yer verilecektir.

⁸³⁷ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 219.

⁸³⁸ Suyûtî, **el-Eşbâh**; 78.

⁸³⁹ Düsûrî, **Umûm'ul Belvâ**, 421- 469

⁸⁴⁰ Düsûrî, **Umûm'ul Belvâ**, 476- 490.

⁸⁴¹ Atar, **Fıkah Usûl-ü**, 33; Kahraman, **Fıkah Usûlü**, 80.

3.2.1. İkraha Altında Küfür Sözü Söyleme Ruhsatı

İkraha (tehdit) , insanın hür iradesini bozan durumlardan biridir. Mülcî ikraha öldürme, bir organını kesme, yaralama, şiddetli dövmek şeklinde bir kimsenin tehdit edilmesidir. Bu çeşit zorlama, kişinin hem ihtiyarını bozar, hem rızasını ortadan kaldırır.⁸⁴²

İkraha altında bulunan kişinin kalbi imanla dolu olduğu halde sözle küfür kelimesini söylemesi veya Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kötü söz söylemesi mükrehin (zorlanan) yapması mübah olan fiillerdendir.⁸⁴³ Bunun naslarda açık delilleri bulunmaktadır. Ayette *“Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanmış olan müstesna, her kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder ve kendisi göğsünü küfre açarsa işte onlara Allah'tan bir gazap (iner) ve onlar için büyük bir azap vardır.”*⁸⁴⁴ buyrulur. Resûlullah (s.a.v.) müşrikler tarafından işkence görüp baskı ve tehdit altında küfür sözlerini söyleyen Ammâr b. Yâsir'e, benzer durumla karşı karşıya geldiğinde imanını kalbinde koruyarak aynı şeyi yapmasını tavsiye etmiştir.⁸⁴⁵ Ancak kelime-i küfrü söylemeye tam ikraha (mülcî ikraha) durumunda ruhsat verilmiştir. Burada haramlık sebebi ve haramlık hükmü bâkidir. Kişi küfür kelimesini söylemediği zaman hayati tehlikesi bulunmaktadır. Kişinin ikraha altında sabredip küfür kelimesini söylememesi azîmet, bu sözün söylenmesine müsaade edilmesi ise ruhsattır.⁸⁴⁶ Tehdit altında, kalp imanla dolu olduğu halde dille şirk ifade eden sözler söylemek takkiye sayılır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Ammar b. Yasir'e (r.a.) dolayısıyla müminlere bu konuda izin vermiştir. Bu tür bir takiyeye Peygamberler için caiz değildir.⁸⁴⁷ Netice olarak küfür kelimesini söylemeye zorlanan kişinin canını kurtarmak için sözle inkârda bulunması ruhsattır ve bu şekilde davranan kişi günah işlemiş olmaz. Ancak sabreder ve bu yüzden öldürülürse şehit sevabı kazanmış olur. Hanefilerle Mâlikîler bu

⁸⁴² Zeydan, **el-Vecîz**, 136; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 286; Atar, **Fıkıh Usûlü**, 154; Büyük Haydar Efendi, **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, 509; Zuhaylî, **Usulü fıkıh'ıl İslamî**, I, 187.

⁸⁴³ Zeydan, **el-Vecîz**, 142; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 289; Zuhaylî, **Usul-ü fıkıh'ıl İslamî**, I, 191.

⁸⁴⁴ Nahl, 16/106.

⁸⁴⁵ Buhârî, “Megâzî”, 10.13, 28; “Cihad”, 170.

⁸⁴⁶ Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, 81; Zeydan, **el-Vecîz**, 52; Dönmez, “*Ruhsat*”, **DİA**, XXXV, 208; Büyük Haydar Efendi, **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, 510-511, Çalış, **İslam'da Kolaylaştırma İlkesi**, 169.

⁸⁴⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, XXIV, 45.

görüştürdüler.⁸⁴⁸ İkraha altında küfür sözü söyleme Hanefîlere göre *hakikat anlamında ruhsat* olup, *haram işleme ruhsatına* girer.⁸⁴⁹

Şâfiî, Hanbelî ve Zahîriler noksan ikrah halinde de kelime-i küfür lafzını dil ile telaffuz etmeye ruhsat vermişlerdir. Çünkü İslam'ın ilk yıllarında kâfir olmak için yapılan ikrah hadiselerinin birçoğu nakıs ikrah türünden tehditlerdi.⁸⁵⁰ Konuyu Şafîî ve Mâlikîlere göre *terk-i evlâ ruhsatı* kısmında değerlendirmek mümkündür.

3.2.2. Başkasının Malına Zarar Verme veya Kullanma Ruhsatı

İslam hukukunda başkalarının malına dokunulamaz, mülkiyet hakkına tecavüz etmek haramdır. Aynı şekilde İslam ülkelerinde yaşayan gayri müslimlerin (zimmîler) mallarına dokunmak da haramdır, onlar da can ve mal dokunulmazlığına sahiptirler.⁸⁵¹

Başkasının malına zarar verme ancak tam ikrah altında bulunan kişilere verilen ruhsatlardan biridir.⁸⁵² Bu da kelime-i küfür gibi haramlık vasfı kalkmayıp fakat işleyene günah olmayan, ruhsat verilip mübah sayılan konulardandır.⁸⁵³ Mevzu Hanefîlere göre *haram işleme ruhsatı* kısmında işlenir.⁸⁵⁴ Kişi böyle bir tehdit altında kaldığı zaman, yapılan eziyete tahammül eder ve zorlandığı işi yapmazsa sevap kazanır. Şayet ikraha dayanamayıp isteneni yaparsa günahkâr olmaz. Mala zarar verilmesi halinde, tazmin sorumluluğu, mükrehe (zorlanan) değil, mükrihe (zorlayana) aittir.⁸⁵⁵ İkraha, zarûret arasında doğrudan bağlantı vardır. Müslümanın malını telef etmeye ancak tam ikrah halinde ruhsat verilmiştir. Fakat mülcî ve gayr-i mülcî ikrah başkalarının haklarını ortadan kaldırmaz. “*Iztırar gayrın hakkını iptal etmez.*” (Md.33)⁸⁵⁶ kaidesince ikrah başkasının haklarını kaldırmayacağı için tazminat

⁸⁴⁸ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, V, 392; Serahsî, *Usûl*, I, 118; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 511.

⁸⁴⁹ Bkz.s.25-26.

⁸⁵⁰ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, V, 392.

⁸⁵¹ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 239.

⁸⁵² Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 81; Zeydan, *el-Vecîz*, 52; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 290.Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 208; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 511.

⁸⁵³ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 178.

⁸⁵⁴ Bkz.s.25-26.

⁸⁵⁵ Zeydan, *el-Vecîz*, 142; Şaban, *Usûl-ü Fıkıh*, 290, Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV, 208; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 511; Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VII, 321.

⁸⁵⁶ Ali Haydar İbni Emin, “*Dürer'ül-Hükkâm*, I/1, 153.

gerekir. Bu tazminatı malı imhaya zorlayan kişi öder.⁸⁵⁷ Hanefî ve Şâfiîlerin görüşü bu şekildedir.⁸⁵⁸

Şahsî mülkiyete dokunma ruhsatlarından biri de zarûret halidir. Bir kimse zarûret hali olmadıkça başkasının malını alıp kullanamaz. Kişiye ıztırar halinde zarûret miktarı kadar yiyecek ve içeceklerden alıp kullanmasına izin verilmiştir. Çünkü başkasının malına dokunmanın haramlığı, kişinin ölmesi haramlığından daha hafiftir.⁸⁵⁹ Aynı şekilde ammenin menfaati kişinin menfaatinden daha üstün tutulmuş ve zâruret hâli olarak kabul edilmiştir. Bununla ilgili Hz. Ömer'in tatbikat örnekleri bulunmaktadır.⁸⁶⁰ Nitekim bir hadiste de insanların su, ot ve tuzda ortak oldukları belirtilir.⁸⁶¹ Bir kimse açlıktan helak olmak durumunda kalırsa bedelini daha sonra vermek şartıyla sahibinin izni olmadan malını alabilir. Burada açlık zarûreti başkasının malını almaya ruhsat verir. Bir hayvan saldırısına uğrayanın kurtulmak için onu öldürmesi mübah olur.⁸⁶²

Darda kalan kişi, mal sahibinden ihtiyacını piyasa şartlarına göre satın alır. Mal sahibi vermek istemezse ihtiyacı olan, zarûret halinde Hanefî ve Şâfiîlere göre zor kullanarak o malı alabilir. Hanbelîlere göre zorla alamaz. Darda kalan, aldığı malın bedelini daha sonra piyasa değerlerine göre ödemelidir.⁸⁶³

Başkasının malını açlık gibi zarûret sebebiyle alan kişilere ceza uygulanmaz. Çünkü din ona ruhsat vermiştir, ruhsat (izin) da cezayı düşürür. Hz. Ömer kıtlık yıllarında hırsızlık cezasını tatbik etmemiştir.⁸⁶⁴

3.2.3. Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i An'il-Münkeri Terk Etme Ruhsatı

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker yani iyiliği emredip kötülükten sakındırmak Müslümanların genel vazifelerinden biridir. “ *Sizden, hayra çağıran,*

⁸⁵⁷ Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, I, 265; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*, V, 394; Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 252.

⁸⁵⁸ Zeydan, *el-Vecîz*, 142.

⁸⁵⁹ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, I, 94; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 62.

⁸⁶⁰ Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 63; Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 244.

⁸⁶¹ Ebu Davûd, “Büyû”, 62, 63.

⁸⁶² Ali Haydar İbni Emin, “*Dürer'ül-Hükkâm*”, I/1, 131.

⁸⁶³ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 244-245.

⁸⁶⁴ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 249.

iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”⁸⁶⁵ ayeti ve diğer ayeti kerimelerde ⁸⁶⁶ işaret edildiği üzere iyiliği emredip kötülükten sakındırmak Müslümanlar üzerine farz-ı kifaye bir vazifedir. Bu yapılmayınca hiçbir Müslüman sorumluluktan kurtulamaz. Fakat bu mesuliyet ferde değil ümmetin tamamıdır.⁸⁶⁷ Ayrıca Müslümanların imandan sonra tebliğ yapacak bir topluluk ve imamet müessesesi teşkil etmeleri de üzerlerine farzdır.⁸⁶⁸ İslam âlimleri devletin emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münkeri yaptırımda yetersiz kalabileceğini, Kur'an ve Sünnet'te müslümanlardan, herhangi bir resmî veya gayri resmî ayırımına gidilmeden iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma görevini yerine getirmelerinin istendiğini dikkate alarak ictihat gibi alanlar hariç bu işin herkesçe yapılabileceğini belirtmişlerdir.⁸⁶⁹

Emri bi'l maruf ve ve nehy-i an'il-münkeri terk etmenin ruhsatı ikrahtır.⁸⁷⁰ Mülci ikrah karşısında emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münkeri terk etmek hakikî ruhsatın birinci bölümüne girmektedir.⁸⁷¹ Bu durumda kişinin küfür sözü söylememek için sabretmesinin azîmet olduğu gibi emr-i bi'l-maruf ve nehy-i an'il-münkeri yapmak için sabretmesi gerekir. Ancak can tehlikesi bulunursa bunu terk etmesine ruhsat verilmiştir.⁸⁷² Bunun yanında insanın, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma işinde azîmetle hareket edip canını feda etmesi şehitlik olarak görülmüştür.⁸⁷³

Abdülkerim Zeydan'a göre, zarar görüleceğinden korkulduğunda, iyiliği emredip kötülükten nehyetmeyi terk etmenin ruhsat olduğunu, hükümet edenin zalim olup, iyiliği emredip kötülükten kaçınma tavsiyesinde bulunanı öldürdüğü takdirde, fertler ruhsatla amel edebilir. Ancak tebliğde azîmete göre hareket etmek evlâ olduğu için bütün İslam ümmetinin zâlimce hükümet edenlerden korkarak mârufun emri ve münkerin nehyinden geri durup bu vazîfeyi yapmaması caiz değildir. Çünkü iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak farz-ı kifayedir, can kaybı da olsa İslam ümmetinin

⁸⁶⁵ Âl-i İmran, 3/104.

⁸⁶⁶ Âl-i İmran, 3/ 110; Mâide, 5/78-79; Lokman, 31/17.

⁸⁶⁷ Cessas, **Ahkâmu'l-Kur'an**, II, 315; Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, 1155; Zeydan, **el-Vecîz**, 53.

⁸⁶⁸ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, 1155. .

⁸⁶⁹ Mustafa Çağrı, *"Emir Bi'l-Ma'Rûf Nehiy Ani'l-Münker"*, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-bil-maruf-nehiy-anil-munker> (07.04.2019) .

⁸⁷⁰ Dönmez, *"Ruhsat"*, **DİA**, XXXV, 208.

⁸⁷¹ Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, 81; Serahsî, **Usûl**, I, 118.

⁸⁷² Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, 81; Serahsî, **Usûl**, I, 118; Zeydan, **el-Vecîz**, 52.

⁸⁷³ Zeydan, **el-Vecîz**, 53.

bunu yapması vaciptir.⁸⁷⁴ Kişi bu işi yaparken hadiste belirtilen “*Kim bir kötülük görürse eliyle, buna gücü yetmezse diliyle onu önlesin; buna da gücü yetmezse kalbiyle kötülüğe öfke duysun; bu ise imanın en zayıf derecesidir.*”⁸⁷⁵ sırasını takip etmelidir.⁸⁷⁶

3.2.4. Yeme İçme ile İlgili Ruhsatlar

İslam hukukuna göre yiyecek, içeceklerin çoğu helaldir. “*Eşyada asıl olan mübahlıktır.*”⁸⁷⁷ kaidesi gereğince hakkında haram olduğuna dair nas bulunmayan her şey helaldir. Bu konu ayet⁸⁷⁸ ve hadiste⁸⁷⁹ de açık olarak belirtilmiştir. Bunun yanında dinde bazı yiyecek ve içecekler haram kılınmıştır.

3.2.4.1. Murdar et yeme ruhsatı

İslam dini bazı yiyecek ve içecekleri haram kılmıştır. Bunlar Kitap ve Sünnet ile tespit edilmiştir. Bu yiyecekler murdar hayvan, kan, domuz eti, şarap gibi şeylerdir. Ayet ve hadisi şeriflerde darda kalan-zarûret halindeki kişilerin haram olan bu yiyeceklerden yiyebileceği konusunda ruhsat verilmiştir. Bakara sûresi 173. ayetinde “*Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zarûret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁸⁸⁰ buyrulur. Konu benzer ifadelerle başka ayetlerde de geçmektedir.⁸⁸¹ Hadisi şerifte geçen Efendimiz’in (s.a.v.) “*Sabah akşam içecek bir şey, yerden biten baklagil cinsinden yiyecek bir şey bulamazsanız o zaman meyteyi yiyebilirsiniz*”⁸⁸² şeklindeki cevabı ruhsat örneklerindendir.

Hanefî ve diğer mezhep âlimleri zâruret halinde murdar etten yenilebileceği konusunda görüş birliği içindedirler. Darda kalan insanın, ölmek için gerektiğinde ölü hayvan eti yemesinde bir sakınca bulunmayıp bu konuda ruhsat verilmiştir.

⁸⁷⁴ Zeydan, *el- Vecîz*, 53.

⁸⁷⁵ Müslim, “İmân”, 78.

⁸⁷⁶ Cessas, *Ahkâmu’l Kur’an*, II, 315-316.

⁸⁷⁷ Suyûtî, *el- Eşbâh*, 60; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 73; Hallaf, *İlm-ü Usul’ül-Fıkıh*, 92.

⁸⁷⁸ Bakara, 2/168.

⁸⁷⁹ Buhârî, “Tefsir”, 99; Müslim, “Zekât”, 24.

⁸⁸⁰ Bakara, 2/173.

⁸⁸¹ Mâide, 5/3; En’âm, 6/119, 145; Nahl, 16/115.

⁸⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 318; Dârimî, “Edâhî”, 24.

Bahsedilen ayetler de bunu açıklamaktadır.⁸⁸³ Mecelle ve Kavâid kitaplarında “*Zarûretler memnû olan şeyleri mübah kılar.*”⁸⁸⁴ denilir. Bu kaide Kur’an’da haramlar sayıldıktan sonra ancak “*zarûret halindekiler istisna*”⁸⁸⁵ anlamındaki bu ve benzeri ayetlerden çıkarılmıştır.⁸⁸⁶

Hanefîlere göre zarûret halinde meyte, kan, domuz eti yemeye ruhsat verilmiştir.⁸⁸⁷ Açlıktan helak olmaktan korkanların meyte ve hıncır eti yemeleri, boğazına lokma takılanın içecek bir şey bulamayınca içki içebilmesi “*Zarûretler memnû olan şeyleri mübah kılar.*”⁸⁸⁸ maddesine göre caiz kılınmıştır. Zerka, nefsi korumak için mahzuru (zararı) gidermede tercih sıralamasının önce meyte, sonra hıncır, daha sonra başkasının malını almak şeklinde olacağını belirtir.⁸⁸⁹

Hanefîlere göre, mülcî ikrah durumunda da yani öldürmek, bir uzvun kesilmesi veya şiddetli dövme gibi tehdit hallerinde kişi ölü hayvan eti, kan, domuz yemesi veya şarap içmesi için zorlanırsa kişinin bunları yapmasına ruhsat bulunur. İnsan sabredip bu yüzden öldürülürse günahkâr olur. Çünkü Yüce Allah “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*”⁸⁹⁰ buyurmaktadır. Ancak bunları yemek gayr-i mülcî (noksan) ikrah durumlarında caiz olmaz.⁸⁹¹

Hanefî mezhebine göre zorunluluk ve mülcî ikrah halinde açlıktan ölecek duruma gelen kimsenin murdar ölü hayvanı etini yemesi vaciptir. Böyle durumda insan ruhsata göre hareket etmeyip kendisinin ölümüne sebep olursa günahkâr olur. Çünkü murdar ölü hayvan ve benzeri şeyler, insanların kendileri ve akıllarına zarar verdiğinden dolayı haram kılınmıştır. Ancak haram kılınan bu şeyler insanların kendilerinin korunması ve ölümden kurtulmaları için tek çıkar yol ise o zaman haram kılınan şeyleri kullanmak vaciptir. Çünkü dinen insanın kendisini helak etme veya

⁸⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 196; Şâfiî, *el-Ümm*, II, 252-253; Cessas, *Ahkam’ül Kur’an*, I, 156; İbn Arabî, *Ahkâmü’l Kur’ân*, I, 85-86.

⁸⁸⁴ Mecelle, md.21.

⁸⁸⁵ En’âm 6/119

⁸⁸⁶ Zerka, *el-Medhal*, II, 1003

⁸⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 196; Cessas, *Ahkam’ül Kur’an*, I, 156; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, VII, 176; Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV 209.

⁸⁸⁸ Mecelle, md.21.

⁸⁸⁹ Zerka, *el-Medhal*, II, 1004

⁸⁹⁰ Bakara, 2/195.

⁸⁹¹ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, VII, 176; İbn Abidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, IX, 184; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslamî ve Edilletühü*, V, 391-392.

yok olmaya bırakma hakkı yoktur.⁸⁹² Zarûret durumuna düşen kimsenin ölüm derecesine gelinceye kadar beklemesi gerekmez.

Dört mezhebe göre, kişinin haram olan şeylerden kendisini ölümden kurtaracak ve ölümden yana emin olacak miktarda murdar etten yemesi vaciptir. Çünkü zarûret haram olan yiyecek ve içeceklerin haramlık vasfını ortadan kaldırır, onlar darda kalan için ekmek su gibi mübah olur. Zarûret halinde murdar hayvan etini veya haram olan şeyi yememek bir nevi intihar sayılır.⁸⁹³

Şâfiî mezhebine göre, zarûret halinde meyte, kan, domuz eti gibi haram kılınan şeyler helal olur. Kişinin zarûret halinde ölüm ve hastalık korkusunu atıncaya, biraz kuvvetleninceye kadar yemesi caizdir. Zarûret miktarından sonra yemek helal olmaz. Yediği meyteden arta kalanı azık olarak alabilir. Yolda zarûret hali kalkar ve ona ihtiyacı kalmazsa onu atar. Zarûret halindeki kişi başkasına ait bir mal ile murdar et yemek arasında tercih yapma imkânı bulursa meyteyi tercih eder.⁸⁹⁴

Mâlikî mezhebine göre açlık, ikrah, başka bir şey bulamama gibi fakirlik halindeki zarûret durumlarında haram olan meyte, kan, domuz eti gibi şeyler mübah olur. İkrahta diğer haram olan şeyler de mübah olur. Kişinin, zorunluluk durumunda bunlardan diğer mezheplerin aksine doyuncaya kadar yemesi mübahtır. Artanı azık olarak yanına alabilir.⁸⁹⁵

Hanbelîlere göre darda kalan kişinin zarûret veya ikrah halinde meyte yemesi mübahtır, bu durumdaki kişilere had cezası uygulanmaz.⁸⁹⁶

Netice itibariyle Hanefîlere göre zarûret ve mülcî ikrah halinde, açlıktan ölme durumundaki kişinin murdar etten yemesi vaciptir, konu Hanefîlerce *haram işleme ruhsatı*, diğer mezheplere göre *vacip ruhsat* içinde ele alınmıştır.

⁸⁹² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, VII,176; Dönmez, “*Ruhsat*”, *DİA*, XXXV 209; Zeydan, *el-Vecîz*, 51, 52-53.

⁸⁹³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 515; Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 193-195.

⁸⁹⁴ Şâfiî, *el- Ümm*, II, 252-253.

⁸⁹⁵ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 82; Cessas, *Ahkâm'ül-Kur'an*, I, 160.

⁸⁹⁶ İbn Kudâme, *el- Muğnî*, XII, 500.

3.2.4.2. İçki içme ruhsatı

Hanefî mezhebine göre susuzluktan ölmek üzere olup, başka içecek bulamayan kişilerin zarûret halinde hayatta kalacak kadar içki içmelerine ruhsat verilmiştir.⁸⁹⁷ Bu kimselerin zarûret ve mülcî ikrah durumunda murdar et yemesine cevaz verildiği gibi şarap içmesine de ruhsat verilmiş, hatta vaciptir. İnsan sabredip bu yüzden ölürse günahkâr olur.⁸⁹⁸ Tam ikrah durumunda şarap içmek için zorlanan kişiye ittifakla had cezası uygulamak gerekli değildir. Baskı ve zorlama (mülcî ikrah) altında kalan kişinin içki içmesi bir suç değil, bilakis mübahtır.⁸⁹⁹ İmam Mâlikî ve Şâfiî'ye göre zarûret halinde içki içmek caiz değildir. Çünkü içki bu müctehidlere göre susuzluğu gidermek yerine daha da artırmaktadır. Hanefiler adına Cessas, bu iddiaları reddederek zarûret halinde insanın, hayatta kalmayı sağlayacak kadar tokluk oluşturan içkiye ruhsat vermiştir.⁹⁰⁰

İmam Şâfiî'ye göre kişi zarûret halinde içecek olarak sarhoş etmeyen haram içeceklerden mesela içine meyte düşmüş sudan içebilir. Kişi, ölüm ve hastalık korkusundan kurtuluncaya kadar murdar sudan içebilir.⁹⁰¹ Fakat şaraptan içemez. Çünkü şarap açlık ve susuzluğu artırır. O, ilaç olarak da kullanılamaz. Çünkü akli giderir. Akli gidermek de haramdır.⁹⁰²

Mâlikî mezhebinde ikrah durumunda şarap içilebileceğinde ihtilaf yoktur. Ancak açlık, susuzluk gibi durumlarda şarap susuzluğu artırdığından dolayı caiz görülmemiştir. Buna delil olarak da “Allah içkiyi mutlak olarak haram kılmış, meyteyi ise zarûret olmadığı zaman haram kılmıştır” demişlerdir.⁹⁰³

Hanbelî mezhebinde zarûret hali ve tehdit, dövme veya zorla içirme gibi ikrah durumlarında haram olan şeylerin içilmesine ruhsat verilmiştir. Zorunluluk halinde

⁸⁹⁷ Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 159-160; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, VII,176; Zeydan, *el-Vecîz*, 51, 52-54.

⁸⁹⁸ İbn Abidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, IX, 184; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, V, 391-392. Zeydan, *el-Vecîz*, 51, 52-54.

⁸⁹⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, V, 395.

⁹⁰⁰ Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 159-160.

⁹⁰¹ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 252-253.

⁹⁰² Şâfiî, *el-Ümm*, II, 253; Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 159-160.

⁹⁰³ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 83; Cessas, *Ahkam'ül-Kur'an*, I, 159-160.

suyla karıştırılmış sarhoşluk oranı düşük şarap içmek de mübahtır ama sırf şarap içmek caiz değildir. İçene had cezası uygulanır.⁹⁰⁴

Susuzluk konusunda zarûret halinde şarap içmenin mübah olup olmadığı tartışmalarına rağmen bütün fıkıh âlimleri dayanılmaz zorlama karşısında onu içmeye ruhsat vermiş ve bu konuda birleşmişlerdir.⁹⁰⁵ Çünkü böyle bir zorlama ve tehlide maruz kalan kişinin murdar et, domuz vb. haram şeyleri yiyebileceği gibi şarap içebileceği hususunda da ihtilaf yoktur.⁹⁰⁶

3.2.4.3. Zarûret halinde yeme içmenin miktarı

Zarûret halindeki (muzdar) kişinin haram olan meyte, domuz vb. şeylerden ne kadar yiyip içeceği meselesi mezhepler arasında tartışmalıdır. Muzdar olan kişinin ölümden kurtulacak ve hayatını devam erttirecek kadar yiyebileceği konusunda ittifak vardır.⁹⁰⁷ Doyuncaya kadar yeme içme konusuna gelince, Hanefîlerin kesin, Şâfiî ve Hanbelîlerin tercih edilen görüşlerine göre bu durumdaki kişiler, doyuncaya kadar değil ölümden kurtulacak kadar yiyip içebilirler. Bu da kişinin ayakta duracağı, ibadet edebileceği kadar olan bir miktardır. Mâlikî mezhebine göre muzdar olan kişiler haram yiyeceklerden doyuncaya kadar yiyebilirler. Yolculukta yanlarına azık da alabilirler.⁹⁰⁸

3.2.5. Tedavi Amaçlı Ruhsatlar

Hastalık ruhsat sebeplerinden biridir.⁹⁰⁹ Dolayısıyla hastanın iyileşmesi için normal şartlarda haram olan bazı şeylere ruhsat verilmiştir. Hastalıktan tedavinin ruhsat sebeplerinden hâcetle (ihtiyaç) de ilgisi bulunmaktadır. “*Hâcet, umumî olsun hususî olsun zarûret menzilesine tenzil olunur.*”⁹¹⁰ kaidesi bunu açıklamaktadır. Buna göre

⁹⁰⁴ İbn Kudâme, *el- Muğnî*, XII, 499-500.

⁹⁰⁵ Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 184.

⁹⁰⁶ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 83.

⁹⁰⁷ Cessas, *Ahkâm'ül-Kur'an*, I, 160-161; Şâfiî, *el- Ümm*, II, 252; İbn Arabî, *Ahkâmü'l Kur'an*, I, 82; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 515.

⁹⁰⁸ Cessas, *Ahkâm'ül-Kur'an*, I, 160-161; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 82; Nevevî, *Ravdat'üt-tâlibîn*, II, 549-550. Zuhaylî, *Nazariyye*, 303-304; İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 476.

⁹⁰⁹ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 76-80; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 84-90.

⁹¹⁰ Ali Haydar İbni Emin, “*Dürer'ül-Hükkâm Şerhü Mecellet'ül-Ahkâm*”, 1/1, 130, *Mecelle*, Md.32

hastalık ve acının giderilmesi için bazı şeylerin yenilip içilmesi veya avret yerlerinin tedavi maksadıyla açılıp doktora gösterilmesi hâcetin sahasına girmektedir.⁹¹¹

3.2.5.1. *Harama bakma ve dokunma ruhsatı*

İslam'da erkeğin mahremi olmayan bir kadının el ve yüzünden başka bir yerine bakması caiz değildir. Kur'an'da erkek ve kadınlar için gözlerini koruma ve harama bakmama konusunda uyarılar mevcuttur.⁹¹² Ayette :“*Kadınlar süslerini, kendiliğinden görünen kısım müstesna, açmasınlar.*”⁹¹³ buyrulur. Buna göre erkeğin kadınların süs yeri olan el, yüz ve yerine göre ayakları hariç başka yerlerine bakması caiz değildir. Bu yerlere de bir kasıt olmaksızın bakılabilir.⁹¹⁴ Fakihler, bir ihtiyaç sebebiyle kadına bakmanın caiz olduğu durumları şöyle belirtirler. Evlenmek maksadıyla, tedavi, alış veriş işleri, mahkeme veya başka yerde şahitlik, öğretim ve buna benzer yerlerdir. Bu durumlarda ihtiyaç kadar bakmak caizdir.⁹¹⁵ Hanefilere göre, kadın şehvetinden emin olursa mahremi olmayan erkeğin göbekte diz kapağı arasındaki yerler dışına bakabilir. Şâfiîlere göre kadın, erkeğe, erkeğin kendisine bakabildiği yerlerine bakması caizdir. Mâlikî ve Hanbelî mezhebinde Hanefî ve Şâfiî mezhebine benzer iki görüş bulunmaktadır.⁹¹⁶

Dokunmanın hükmü, bakmanın hükmünden daha ağırdır. Bunun için erkeğin bir ihtiyaç yokken kadının el, yüz ve diğer yerlerine dokunması caiz değildir. Şehvet tehlikesi olmayan ve kendinden emin olan yaşlı kimselerle, tokalaşmak veya elini öpmek de -Şâfiîler hariç- beis yoktur.⁹¹⁷ Yine (fitne olmayacaksa) şehvet uyandırmayacak küçük çocukların avret yerine bakılması ve dokunulmasında bir sakınca yoktur.⁹¹⁸

Hastalık durumunda muayene ve tedavi için doktorun kadın ve erkeğin bedeninde mahrem olan yerlerine bakması zarûret sebebiyle caizdir. Ancak muayene ve tedavi

⁹¹¹ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 226.

⁹¹² Nûr, 24/30-31.

⁹¹³ Nûr, 24/31.

⁹¹⁴ Merginânî, *el- Hidâye*, VII, 197; Mevsilî, *el- İhtiyâr*, IV, 193.

⁹¹⁵ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 563.

⁹¹⁶ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 564.

⁹¹⁷ Merginânî, *el- Hidâye*, VII, 197-198; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 567; Mevsilî, *el- İhtiyâr*, IV, 193.

⁹¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 155; Merginânî, *el- Hidâye*, VII, 198.

için açma, bakma ve elle dokunma zorunluluk durumuna göre ayarlanacak ve bu miktarı geçmeyecektir.⁹¹⁹ Bir kadının erkeğin bakması caiz olmayan bir yeri yaralansa erkek doktor oraya bakamaz, tedavi etmesi için bir kadın aranır. Çünkü aynı cinsten olanların birbirine bakmaları daha uygundur. Böyle bir kadın mütehassıs bulunamazsa erkek doktorun hastanın diğer yerlerini örtmek şartıyla zarûret halinde tedavi etmesine ruhsat (*haram işleme ruhsatı*) verilmiştir. Erkek, tedavi ettiği bölge dışındaki yerlere mümkün olduğunca bakmamalıdır. Böyle durumlarda halvete mani olmak için kadının yanında kocasının veya bir yakının yahut güvenilen bir kadının bulunması gerekir.⁹²⁰ Diğer taraftan güvenilen bir doktor varken güvenilmeyen birine, Müslüman varken zımmî doktora gidilmemelidir.⁹²¹ Yine zarûret sebebiyle doktorun hastanın avret yerine bakmasına ruhsat verilmiştir. Mesela sünnetçinin kişinin avret yerine bakması veya doğum yaptıran ebe veya doktorun hastanın avret yerine bakması ve dokunmasına izin verilmiştir. Ancak kadına daha ehven olduğu için kadın doktor varken erkek doğumcunun kadının avret yerine bakması caiz değildir.⁹²² Aynı şekilde erkek, erkeğin ön ve arka avret yerlerine bakabilir. Çünkü tedavi için bu gerekli ve caizdir.⁹²³

Şâfiî mezhebinde de benzer hükümler mevcuttur. Kişi evleneceği kadının el ve yüzüne bakabilir. Bunun dışında yabancı kadının el, yüz ve başka yerlerine bakılması haramdır. Dokunmak daha büyük haramdır. Fakat neşter veya kupa vurmak, tedavi amacıyla yabancı kadına bakmak veya dokunmak mübahtır. Aynı şekilde şahitlik, ilim öğretmek ve benzeri işler için gerektiği kadar erkeğin yabancı kadına bakmasına ruhsat verilmiştir.⁹²⁴ Ruhsat, usûlde *mübah ruhsat* kısmına girer.

3.2.5.2. Haram olan maddelerle tedavi ruhsatı

Fıkıh kitaplarında haram olan maddelerle tedavi denilince şarap ve şarap benzeri alkollü içeceklerin tedavi amaçlı kullanılması kastedilir. Fakat günümüzde toz ve hap şeklinde veya damara enjekte edilebilen uyuşturucu maddeler de bulunmaktadır.

⁹¹⁹ Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 198.

⁹²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 156; Zerka, *Medhal*, II, 1005; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 563.

⁹²¹ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 563.

⁹²² Serahsî, *el-Mebsût*, X, 156; Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 199; Zerka, *Medhal*, II, 1005; ; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 189.

⁹²³ Merginânî, *el- Hidâye*, VII, 199.

⁹²⁴ Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 372.

Dolayısıyla haram olan şeylerle tedavi denilince bu da konumuz açısından önem arz etmektedir. Dinen pis sayılan (necis) şeylerin yenilmesi ve içilmesi haramdır. Ancak necis maddelerle yapılan ilaçla tedavinin mübah olup olmadığı hususunda mezhepler arasında değişik görüşler bulunur.

Hanbelîlere göre haram olan yiyecek ve içeceklerle tedavi olmak caiz değildir.⁹²⁵ Bunlar görüşlerini Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen haram yiyecek ve içeceklerle tedaviyi men eden hadislerle dayandırmaktadır. İçki haram kılınmadan önce Araplar içkiyi ilaç olarak da kullanmaktaydı. İçki yasağı gelince Hz. Peygamber içki ile tedavinin de yasak olduğu belirtti. Nitekim Târik b. Süveyd el-Câfi'den rivayet edilen bir hadise göre, bir adam Hz. Peygamber'e şarabın hükmünü sordu. Peygamberimiz de şarabın haram olduğunu açıkladı. Soruyu soran kişi, *"Biz onu tedavi için kullanıyoruz"* deyince; Allah Resûlü, *"O, ilâç değil, hastalıktır"*⁹²⁶ buyurdu. Başka bir hadiste *"Allah Teâla her derdin devasını indirmiştir, her hastalığın bir ilacı vardır, tedavi olun ama haramla tedavi olmayın."*⁹²⁷ buyrulur. Kaynaklarımızda bu ve buna benzer hadisleri esas alanlar, haram şeylerle tedavinin câiz olmadığı kanaatindedirler.

Hanbelî mezhebindeki bu görüş sahipleri hastalık halini, haramları mübah kılan zarûret olarak kabul etmiyor, açlık sebebiyle darda kalıp murdar et yiyen ve içene verdikleri cevazı burada vermiyorlar. Bu mezhepteki bazı âlimler bu konuyu şöyle açıklıyorlar. Açlık yüzünden dara düşen kişi, zarûreti giderecek -haram kılınmış yiyeceklerden başka- bir şey bulamamaktadır. Hastalık ise böyle değildir çünkü hastalığı tedavi için tek çare haram olan bu yiyecek ve içecekleri kullanmak değildir, başka birçok ilâç bulunabilir. Ayrıca açlık halinde murdar et yemekle açlığın geçeceği kesin olarak bilinirken hastalığın haram şeylerle ve ondan mamül ilaçlarla iyileşeceği kesin değildir.⁹²⁸

Zâhirî mezhebine göre haram olan maddelerle tedavi caizdir. Bu konuda Zâhirî fakih İbn Hazm şöyle der. *"Şarap darda kalan ve zarûret haline düşen kimse için mübahtır."*

⁹²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 500; Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 199.

⁹²⁶ Müslim, "Eşribe", 3; Ebû Dâvûd, "Tıb", 11; Tirmizî, "Tıb", 8.

⁹²⁷ Ebû Dâvûd, *Tıb*, 11.

⁹²⁸ Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 201; Algül v.d., *İlmihal II İman ve İbadetler*, II, 165.

Susuzluğu önlemek, tedavi olmak veya boğazda kalan şeyi gidermek için şarap içen kimseye had cezası gerekmez.”⁹²⁹ Zahirîlere göre tedavi zarûret hallerinden biridir. Zarûretler ise haram olan şeyleri mübah kılar. Allah Teâla “ *Darda kalıp yemek zorunda kaldıklarınız dışında size haram kıldıklarını bir bir açıkladı.*”⁹³⁰ buyurmuştur. Öyleyse kişinin zarûret duyduğu yiyecek ve içecekler haram değildir.⁹³¹ İbn Hazm, “caiz değildir” diye söyleyenlerin dayandığı hadisleri teker teker ele almış, bazısının zayıf olduğunu ileri sürmüş, bazısına da şöyle bir izah getirmiştir: Zarûret halinde tedavi amacıyla haram olan şeyleri içmek caiz olduğuna göre, bunlar “necis” (dinen pis sayılan) maddeler dâhilinde sayılamazlar.⁹³²

Hanefîlere göre, şifa vereceği kesin olarak bilinir ve onun yerine kullanacak başka ilaç bulunmazsa haram maddelerle tedavi caizdir. Bu maddelerle tedavi kesin bilinmediği zaman iyileşmenin kuvvetle muhtemel olması gerekir. Şifa vereceği kesin olarak bilinmiyorsa tedavi maksatlı haram yiyecek ve içeceklerin kullanılması caiz olmaz. Ayrıca domuz eti ile tedaviye başka bir ilaç bulunmasa bile ruhsat verilmez.⁹³³ İlâç gıda maddeleri gibi hayatın zarûri bir ihtiyacıdır, zorda kalan kimse haram ile tedavi görebilir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) erkeklere ipek giymeyi yasakladığı halde cilt hastalığı sebebiyle bazı sahâbîlere izin vermiştir.⁹³⁴ Ebu Hanife’ye göre, idrarın tedavi veya başka şeyde kullanılması caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) haramla tedavi olmayı tavsiye etmemiştir.⁹³⁵ İmam Muhammed’e göre idrarın tedavi ya da bir başka amaçla içilmesi caizdir. Çünkü ona göre idrar temizdir. Ebu Yusuf ise Araniler’in -deve idrarı- ile ilgili hadisini, idrarın yalnızca Araniler’in hastalığına şifa vereceği şeklinde anlamıştır.⁹³⁶ Haram şeylerle tedavinin haram oluşuna delil olarak gösterilen hadis⁹³⁷, helâl ilacın bulunduğu normal şartlara göredir. Helâl maddeyle tedavi imkânı olmadığı zaman, tedaviyi sağlayacak bu tür ilâçlar mübah hale gelir ve bu hadisin kapsamı içine girmezler.⁹³⁸ Hanefî fakih

⁹²⁹ İbn Hazm, **Mu’cemü Fıkh-ı İbn Hazm**, Darü’l-Fikr, t.y., I, 345.

⁹³⁰ Enâm, 6/119.

⁹³¹ İbn Hazm, **Mu’cemü Fıkh-ı İbn Hazm**, I, 353.

⁹³² Karaman, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 203; Algül v.d., **İlmihal II İslam ve Toplum**, II, 165.

⁹³³ Zuhaylî, **el- Fıkhü’l-İslamî ve Edilletühü**, III, 523; Karaman, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 203; Algül v.d., **İlmihal II İslam ve Toplum**, II, 165.

⁹³⁴ Buhârî, “Libâs”, 29; Müslim, “Libâs”, 24; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 13; Tirmizî, “Libâs”, 2; İbn Mâce, “Libâs”, 17.

⁹³⁵ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 11.

⁹³⁶ Serahsî, **el- Mabsut**, I, 54.

⁹³⁷ Müslim, “Eşribe”, 3; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 11.

⁹³⁸ Algül v.d., **İlmihal II İslam ve Toplum**, II, 165.

Serahsî de, şarap vb. şeylerin katılımı ile yapılan karışımla elde edilen ilaçta, başka maddelerden oluşan karışımın fazla olması durumunda ilacın caiz olup ceza gerekmeceğini belirtmiştir.⁹³⁹

Şâfiîler haram maddelerle tedavide şarap ile diğer haram şeyleri ayırırlar. Onlara göre pis ve haram olan maddelerle tedavi caizdir, ancak şarapla tedavi mübah değildir. Mezhebin asıl görüşü budur.⁹⁴⁰ Buna delil olarak, Arenilerden bir grup Efendimiz'e (s.a.v.) gelerek Müslüman oldular. Medine'nin havası kendilerine ağır geldiği için daha sonra hastalandılar. Durumlarını Resûlullah'a arz edince şöyle buyurdu: “ Deve çobanınızla beraber - Medine dışına- çıkıp develerin süt ve idrarından faydalanınız” kabul edip Medine dışına gittiler, develerin süt ve idrarından içtiler ve şifa buldular.⁹⁴¹ Buna göre Şâfiîler şarap haricinde diğer pis ve haram şeyleri tedavi için caiz görüyorlar.⁹⁴²

Şâfiîlere göre hastalık, zarûret hallerinden biridir. Mütahassıs bir doktor, farklı bir hastalığa yakalanmış kişiye, senin iyileşmen için şunu yemen bunu içmen veya çabuk iyileşmen için bunları yiyip içmen gerekir derse sarhoş eden veya akli gideren haram yiyecek ve içeceklerin dışındaki şeyleri yiyip içebilir.⁹⁴³ Buradan anlaşıldığına göre İmam Şâfiî'ye göre caiz olmayan, sarhoş edecek kadar içilen miktardır. Şâfiîlerin genel görüşü de şarabın azı değil, sarhoş eden miktarı haramdır. Buna göre tedavide içine şarap vb. şeyler katılmış, hamur haline getirilmiş olan ilaçları azar azar ve birbirinden uzak zamanlarda almak sarhoş edici olmadığından ruhsat verilmiştir. Bu ilaçlar tedavide kullanılabilecek başka ilaçlar olmadığı zaman caizdir.⁹⁴⁴

Muasır âlim Karaman, tedavi için haram olan şeylerin ilaç olarak kullanabileceği görüşünü kabul etmekte olup bunun için şu şartların olması gerektiğini belirtir.⁹⁴⁵

a) Hastalık tehlikeli olacak,

⁹³⁹ Serahsî, **el- Mebsut**, XXIV, 35.

⁹⁴⁰ Karaman, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 204.

⁹⁴¹ Karaman, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 204.

⁹⁴² Nevevî, **Ravdat'üt-tâlibîn**, II, 552.

⁹⁴³ Şâfiî, **el- Ümm**, II, 253.

⁹⁴⁴ İbn Abdisselam, **Kavâidü'l-Ahkâm**, I, 95; Karaman, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 204-205; Zuhaylî, **el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, III, 523.

⁹⁴⁵ Karaman, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 212.

- b) Haram kılınmış ilacın yerini tutacak bir ilaç bulunmayacak,
- c) Doktorlar o ilacın hastalığı iyi edeceğini, kuvvetli zanna dayanarak açıklamış olacak,
- d) Tedavi müddeti uzasa bile ilaçtan alınacak miktar, hastalık zarûretini giderecek kadar olmalıdır.

Netice itibariyle inançlı, mütehassıs bir doktorun tavsiyesi ile o hastalık için başka kullanacak ilaç bulunmaması durumunda, haram ve pis maddelerden yapılan ilaçların az bir miktarı temiz maddelerle karıştırılarak, yoğrulma, yanma, erime vs. gibi işlemlerden geçtiğinde asıl vasfını kaybedeceği için tedavide kullanılmasının ruhsat olduğu kanaatindeyiz.

3.2.5.3. *Organ nakli ruhsatı*

İslam hukukunun güncel meselelerinden biri organ naklidir. Hastanın iyileşmesi veya ölümden kurtulması için bazen hastalık zarûretine dayanılarak yeni vefat eden birinin bazı organlarının hastaya nakline ruhsat verilmiştir. Kur'an⁹⁴⁶ ve sünnette⁹⁴⁷ açlık ve zarûret halinde haram fiillerin mübah hale geldiği ve günahın kalktığı belirtilmiştir.

Organ nakli konusunda bazı ihtilaflar bulunmakla beraber, açlık zarûreti karşısında ölü insan eti yemenin mübah olduğu- Şâfiî ve Hanbelîler- hükmüne,⁹⁴⁸ deve idrarıyla tedavi olabilmek, ipek ve altın kullanabilmek, insan vücuduna ölünün kemiğinin veya dişinin nakledilebilmesi, cenini kurtarmak için ölü annesinin karnının yarılabilmesi gibi ruhsat hükümlerine kıyasla cevaz verilmiştir. Buna göre hastayı ölümden veya herhangi bir uzvunu kaybetmekten korumak için ölünün uzuvlarından faydalanmak caiz olup bu hususta ruhsat bulunur. Çağdaş İslam âlimleri ve fetva kuruluşları da konuya cevaz vermişlerdir.⁹⁴⁹ Organ naklinin caiz olması, organ naklinde zarûretin bulunması, doktorların bu tedavi ile hastanın iyileşeceğine dair güçlü bir kanaatin bulunması, ölümünden önce kendisinin veya ölümünden sonra mirasçılarının onayının olması, tıbbî ve hukukî ölümün kesinleşmiş olması, organın

⁹⁴⁶ Bakara, 2/173; Mâide 5/3; En'âm 6/119, 145.

⁹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 96, 218; Ebû Dâvûd, "*Et'ime*", 36

⁹⁴⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 520; Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 185.

⁹⁴⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 522; Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 215; Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 170.

bir ücret ve menfaat karşılığında verilmiş olmaması, alıcının bu nakle razı olması gibi şartlara bağlıdır.⁹⁵⁰

Diriden diriye organ nakli, nakilde zikredilen üstteki şartlara benzer bazı şartlar ile caizdir. Bu fetvanın kaynağı “*Kim bir insana hayat verirse bütün insanlara hayat vermiş gibidir.*”⁹⁵¹, “*İyilik ve takvâ üzere yardımlaşınız.*”⁹⁵² mealindeki âyetlere dayanır. Ancak diriden hastaya organ naklini mübah görmeyen muasır İslam âlimlerinin sayısı, ölüden organ naklini caiz görenlere göre daha çoktur.⁹⁵³

3.2.5.4. Erkeklerin altın kullanma ve ipek giyme ruhsatı

İslam’da insanoğlu için birçok nimetin tahsis edildiği, bu nimetlerin takdir edilip, kullanılıp Cenab-ı Allah’a şükredilmesi gerektiği belirtilir. Dünya hayatının güzellikleri, cennet nimetleri olarak da sık sık altın ve gümüşten söz edilir.⁹⁵⁴ Hz. Peygamber’de (s.a.v.) devamlı temiz ve düzenli olmayı, güzel giyinmeyi tavsiye etmiştir. Fakat altın, gümüş ve ipekli elbise kullanımı konusunda bazı sınırlandırmalar getirilmiştir. Kadınlar yaratılışları gereği süslenmeye ihtiyaç duyduklarından onlara bazı müsamahalar gösterilmiş ve onların altın ve gümüşü süs eşyası olarak kullanabileceği, ipek elbise giyebileceği belirtilmiştir. Ancak bu maddelerden altın ve ipeğin erkekler tarafından ziynet maksadıyla kullanılması haram görülmüştür. Erkeklerle bu maddelerin kullanımı için ancak hastalık zarûreti veya savaş ihtiyacı sebebiyle ruhsat verilmiştir.⁹⁵⁵

Altın ve gümüş kullanımıyla ilgili fazlaca bilinen hadislerden bazıları şöyledir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde “*Altın ve ipek, ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helâldir.*”⁹⁵⁶ buyurmuştur. Başka bir hadiste “*Altın ve gümüş kaplardan bir şey içmeyiniz ve bu ikisinden yapılan tabaklarda bir şey yemeyiniz. Çünkü bu tabaklar (sıhâf) dünyada müşrikler için, âhirette ise sizin içindir.*”⁹⁵⁷ buyrulur. Veya “Hz.

⁹⁵⁰ Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 171.

⁹⁵¹ Mâide, 5/32.

⁹⁵² Mâide, 5/2.

⁹⁵³ Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 172.

⁹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/14; Kehf, 18/31; Zuhuruf, 43/71.

⁹⁵⁵ Tirmizî, *Libâs*, 31; Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 194; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslamî ve Edilletühü*, III, 549; Bakır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 33.

⁹⁵⁶ Tirmizî, *Libâs*, 1.

⁹⁵⁷ Müslim, *Libâs*, 2.

Peygamber, altın ve gümüş kaplardan yiyip içmemizi, ipek ve dîbâc giymemezi ve ipek üzerine oturmamızı yasakladı”⁹⁵⁸ şeklinde; başka bir hadiste de “Hz. Peygamber altın yüzük kullanmayı yasakladı.”⁹⁵⁹ buyrulur.

3.2.5.4.1. Erkeklerin altın kullanma ruhsatı

Erkekler için altının zarûret ve ihtiyaç durumunda tedavi için kullanımına ruhsat verilmiştir. Bu konu fakihlerin çoğunluğuna göre caizdir.⁹⁶⁰ Buna örnek olarak Hz. Peygamber döneminde Urfece b. Esad adlı sahâbînin Yevmü’l-Kilâb günü savaşta burnu kesilmiş, onun yerine gümüşten sunî bir burun yaptırmıştı. Fakat bu gümüş burnun daha sonra koku yapması üzerine Hz. Peygamber bu sahâbînin altından burun yaptırmasına müsaade etmiştir.⁹⁶¹ Burada Allah’ın yarattığı şekli değiştirme gayesiyle değil, sağlık sebebiyle bir ihtiyaçtan dolayı tedavi amacıyla altın kullanımına izin verilmiştir. Bu konuda Hanefî ve diğer cumhur fukahânın görüşü aynıdır.⁹⁶² Bu konuya kıyasla düşen bir dişin yerine veya herhangi bir suretle dişlerin arasında bulunan açıklığı kapamak için altın veya gümüşten diş yapılmasına, sallanan dişin altın veya gümüş tel ile bağlanmasına Hanefîlerden İmameyne göre cevaz verilmiştir.⁹⁶³ Erkeklerin altın yüzük takmasında asıl olan haram olmasıdır. Mübâh olabilmesi için bir zorunluluğun meydana gelmesi veya numunelik olması gerekir.⁹⁶⁴

3.2.5.4.2. Erkeklerin ipek giyme ruhsatı

Erkeklerle haram kılınan şeylerden biri de ipek elbise giymektir.⁹⁶⁵ Efendimiz (s.a.v.) “*Altın ve ipek ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helâldir*”⁹⁶⁶ buyurmuştur. Ancak hastalık zarûreti ve savaşta ihtiyaçtan dolayı erkekler için ipek kullanma ruhsatı verilmiştir.⁹⁶⁷ Peygamberimiz’in (s.a.v.) Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr b.

⁹⁵⁸ Buhârî, *Libâs*, 27.

⁹⁵⁹ Buhârî, *Libâs*, 45.

⁹⁶⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l İslamî ve Edilletühü*, III, 544; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 451; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 33; Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 87; .

⁹⁶¹ Tirmizî, “*Libâs*”, 31.

⁹⁶² Merginânî, *el- Hidâye*, VII, 194; Zuhaylî, *el- Fıkhu’l İslamî ve Edilletühü*, III, 544; Nevevî, *Minhâcu’t-Tâlibîn ve Umdetü’l-Müftîn*, 167; Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 33; Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 82-83; .

⁹⁶³ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 451; Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 87.

⁹⁶⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 193; Zuhaylî, *el- Fıkhu’l-İslamî ve Edilletühü*, III, 547.

⁹⁶⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 187; Zuhaylî, *el- Fıkhu’l-İslamî ve Edilletühü*, III, 547.

⁹⁶⁶ Müslim, *Libâs*, 1; Tirmizî, *Libâs*, 1.

⁹⁶⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 190; Nevevî, *Minhâcu’t-Tâlibîn ve Umdetü’l-Müftîn*, 139;

Avvâm'a cilt hastalığı sebebiyle ipek elbise giymelerine⁹⁶⁸ izin vermesi bu konunun kaynaklığını oluşturmaktadır. Bu hadisi kaynak alan Mâlikîler dışındaki mezhep imamı bit vb. bir rahatsızlığı önlemek yahut uyuzluk gibi hastalıkların önüne geçmek maksadıyla ipek elbise giymeyi mübah görmüşlerdir.⁹⁶⁹

Hanefîlere göre erkeklerin savaş dışında ipek elbise giymeleri haramdır. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre erkeklerin savaşta kılıcı önleyecek kadar kalın elbise giymeleri mübahtır. İpekten yapılan seccade üzerinde namaz kılmak, ev içi koltuklarının üstüne ipek örtü örtmek, yüzleri ipek kumaştan yapılan minder üzerinde oturmak, yastık ve yataklarda yatmak Ebu Hanife'ye göre helaldir.⁹⁷⁰ Argacı (enine olan iplikler) pamuktan, uzatmaları ipekten olan elbisenin savaşta da savaş dışında da giyilmesinde bir sakınca yoktur. Çünkü sahabe, ipek karışımı olan elbiseleri giyerlerdi. Yanlaması ipek, çözgüsü ipek olmayan elbisenin savaşta zarûret olduğu için giyilmesinde bir sakınca yoktur. Savaş haricinde ise giyilmesi mekruhtur. Yalnız saçakları ipek olan veya dört parmağı geçmeyen genişteki ipek süslemeli elbiseleri giymek de caizdir.⁹⁷¹

Şâfiîlerde erkeğin ipekten yapılmış yaygı yahut elbise türü şeyleri kullanması haramdır. Kadınların ipek elbise giymesinde bir sakınca yoktur. Erkek çok sıcak veya soğuk havada, savaşta veya başka bir elbise bulamaması gibi mazeretlerde ipek elbise giyebilir. Yine uyuzluk, kaşıntıyı gidermek veya bitlenmemek gibi sebeplerle erkeklerin ipek elbise giymesine ruhsat verilmiştir. Erkeğin örfe göre elbisesinin yenine dört parmağın fazla olmayacak şekilde nakış yaptırması caizdir.⁹⁷²

3.2.5.4.3. Altın ve gümüş kapların kullanımı ruhsatı

Hanefîler göre erkeklerle ilgili özel yasaklardan başka altın ve gümüş kapların evde kullanımı erkek ve kadın herkese yasaklanmıştır. Ancak ihtiyaç halinde bu yasaklara

⁹⁶⁸ Buhârî, *Libâs*, 29; Müslim, *Libâs*, 24; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 13; Tirmizî, *Libâs*, 2; İbn Mâce, *Libâs*, 17.

⁹⁶⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 549.

⁹⁷⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 283; Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 189; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 450; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 195.

⁹⁷¹ Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 191; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 450; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 549.

⁹⁷² Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, 139-140; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, III, 549.

ruhsat verilmiştir. Mecelle’de “Bir iş dik oldukça müttesî olur.” Yani “bir iş daralınca genişler” denilir. Bu kaideye dayanılarak altın ve gümüş kapların zinet eşyası olarak kullanılmasına cevaz verilmiştir. Ancak bu kaplardan yemek yenilmesi, su içilmesi, koku sürünülmesi mekruhtur. Altın ve gümüş karışımından yapılmış kaplar yeme içmede de kullanılabilir.⁹⁷³

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler altın ve gümüş kapların ve diğer eşyaların evde bulundurulmasını, neticede bunların kullanılmasına yol açacağı düşüncesinden hareketle haram kabul etmişlerdir. Şâfiîlerde eritilince fazla bir değeri olmayan altın ve gümüş kaplama kapların kullanımı caizdir fakat yaması büyük olan altın yamalı kapları kullanmak haramdır. Ancak kılıç, mızrak ve kemer gibi savaş aletlerinin gümüşle süslenmesi ise mübahtır.⁹⁷⁴

3.2.6. Alış-Verişteki Ruhsatlar

İslam hukukunda aldanma (garar) ve ihtilafları önlemek için prensip olarak akdin mevzûunun alış-veriş esnasında mevcut olması gerekir.⁹⁷⁵ Ancak fakihler akdin konusunun yani üzerinde anlaşma yapılan şeyin yokluğunu butlan (geçersizlik) sebebi kabul etseler de insanların genel ihtiyacından ve ilgili nasları göz önünde bulundurarak selem, icare, istisna’, bey bi’l vefa gibi akitlere ruhsat vermişlerdir.⁹⁷⁶ Konu Hanefî mezhebinde *mecaz anlamındaki ruhsatlar*, Mâlikî ve Şâfiîlerde *mübah ruhsatlar* içinde ele alınmıştır.⁹⁷⁷ Akdin mevzûunun mevcut olması mülkiyeti nakledilen ve kullandırılan akitlerde gerekir. Selem, istisna’ ve iş akdi gibi akit konularında ileride mevcut olması kesin veya mümkün olması yeterlidir.⁹⁷⁸

⁹⁷³ Ali Haydar İbni Emin, “Dürrü’l-Hükkâm, I/1, 123, Md.18; Yaran, *İslam Fıkıhında İhtiyaç Kavramı*, 46; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 451; Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 87.

⁹⁷⁴ Nevevî, *Minhâcu’t-Tâlibîn ve Umdetü’l-Müftîn*, 69, 167; Algül v.d., *İlmihal II İslam ve Toplum*, II, 87.

⁹⁷⁵ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 159;

⁹⁷⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 163; Şâtıbî, *el-Muvafakat*, II, 11; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 296; Zeydan, *el-Vecîz*, 52; Zuhaylî, *Nazariyye*, 54.

⁹⁷⁷ Bkz. s.27-32.

⁹⁷⁸ Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar yay, İstanbul 1986, III, 77; Özdirek, Recep, “*İslam Hukukunda Akit Hürriyetini Sınırlayan Durumlar*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 2009, s.167-168.

3.2.6.1. Selem akdi

Selem; para peşin, mal veresiye şeklinde yapılan satım akdine denir. Başka bir deyişle vadeli olan şeyi, peşin paraya satmaktır. Buna *selef* veya *bey*’ de denir.⁹⁷⁹ Seleme konu olan mal, özellikleri tam olarak belirli ve zimmet borcu olabilen ölçü, tartı ve metreyle ölçülebilen şeylerdir.⁹⁸⁰ Mecelle’ye göre selem, “ *Müecceli muaccele satmak, yani peşin para ile veresiye mal almaktır.*”⁹⁸¹ Bu alış veriş vadeli satış diye isimlendirilen akdin tersidir, vadeli satışta mal peşin, bedel veresiyedir; selemde ise bedel peşin satılan mal (mebi) veresiyedir.⁹⁸²

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler de Hanefîlere benzer şekilde selem tanımı yapmışlardır.⁹⁸³

Bey’de esas olan satılan malın mevcut olmasıdır.⁹⁸⁴ Selemde mevcut olmayan (ma’dûm) bir malın alım satımı yapılmakta, mevcut olmayan şeyin alım satımının bâtil (hükümsüz) olmasına rağmen, ihtiyaçtan dolayı selem istisna edilerek istihsanen ruhsat verilmiştir.⁹⁸⁵

Selemin cevazı hakkında Kur’an’da ve sünnette delil mevcuttur.⁹⁸⁶ Ayette “ *Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın.*”⁹⁸⁷ buyrulur. İbn Abbas’tan rivayet edilen hadise göre, Resûlullah (s.a.v.) Medine’ye hicret ettiği zaman, Medineliler meyvelerde bir, iki, hatta üç yıllığına selem (selef) akdi yapıyorlardı. Hz. Peygamber selem esaslarını “ *Bir şeyde selem yapacak olan kişi belirli ölçüde, belirli tartıda belirli zamana kadar yapsın.*”⁹⁸⁸ şeklinde belirtmiştir.

⁹⁷⁹ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 111; Zuhaylî, **el-Fıkhu’l İslamî ve Edilletühü**, IV, 598; Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, Erkam yayınları, İstanbul 2016, 303, 313; Mevsilî, **el- İhtiyâr**, II, 40.

⁹⁸⁰ Merginânî, **el-Hidâye**, V, 213-214; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 314.

⁹⁸¹ Ali Haydar İbni Emin, “**Dürer’ül-Hükkâm**, I/2, 414, Md.123.

⁹⁸² Karaman, **Anahatlarıyla İslam Hukuku**, III, 81.

⁹⁸³ Şâfiî, **el- Ümm**, III, 89; Mâverdî, **el- Hâvi’l-Kebîr**, V, 388-389; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 384; Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslamî ve Edilletühü**, IV, 598-599; Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 115.

⁹⁸⁴ Zerka, **Şehu Kavâid’il-Fıkhiyye**, 210; Zerka, **el-Medhal**, II, 1006; Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 163.

⁹⁸⁵ Serahsî, **Usûl**, I, 121; Şaban, **Usûl-ü Fıkıh**, 246; Kahraman, **Fıkıh Usûlü**, 214; Algül v.d., **İlmihal I İman ve İbadetler**, I, 180.

⁹⁸⁶ Merginânî, **el-Hidâye**, V, 212.

⁹⁸⁷ Bakara, 2/ 282.

⁹⁸⁸ Müslim, **Müsakat**, 128; Buhârî, **Selem**, 1, 2, 7 Ebû Dâvûd, **Büyü**, 55; Tirmizî, **Büyü**, 68.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) kişinin yanında mevcut olmayan bir malı satmasını yasaklamış, ancak ihtiyaçtan dolayı selem akdine ruhsat vermiştir.⁹⁸⁹

Kitap ve Sünnetle sabit olan selemin meşruiyeti konusunda bütün mezheplerin icmâi bulunmaktadır.⁹⁹⁰

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, yapılan bir akdin selem sayılabilmesi için malın tesliminin vadeli olması gerekir. Böyle olmazsa yapılan akit selem sayılmaz.⁹⁹¹ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) hadisinde selem için “... *belirlenmiş bir vadeye kadar*” buyurmuştur.⁹⁹² Buna göre selemde en kısa süre Hanefî ve Hanbelîlere göre bir ay, Mâlikîlere göre ise 15 gün yani yarım aydır.⁹⁹³

Şâfiîlere göre selem akdi peşin veya vadeli olarak yapılabilir. Eğer akit sırasında, peşin veya vadeli olacağı konuşulmamış ve selem konusu mal da hazır olursa selem peşin olarak meydana gelmiş olur. Çünkü vadeli selem caiz olunca, aldanma riski olmayan peşin selem öncelikle caiz olur. Hadiste geçen “...belirli vadeye kadar” ifadesi vadesiz selem yapılmasına engel değildir.⁹⁹⁴

Hanefîlere göre selemin caiz olması için seleme konu olan malın (müslemün fih) , belirli şartları bulunur:⁹⁹⁵

- a) Malın cins, türü ve vasfının belirli olması, buğday, arpa, pamuk gibi.
- b) Ölçmek, tartmak, saymak, metre gibi vasıtalarla malın miktarının belli olması.(mislî)
- c) Semen (satış bedeli) peşin ödenmesi ve akit meclisinde fiilen kabzedilmesi
- d) Malın emsali arasında farkı en aza indirecek şekilde vasıf ve tayininin mümkün olması.

⁹⁸⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, XII, 124; Merginânî, **el-Hidâye**, V, 212; Mevsilî, **el- İhtiyâr**, II, 40.

⁹⁹⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, XII, 124; Merginânî, **el-Hidâye**, V, 212; Şâfiî, **el-Ümm**, III, 89; Mâverdi, **el-Hâvi'l-Kebîr**, V, 388; İbn Kudâme, **el- Muğnî**, VI, 384; Mevsilî, **el- İhtiyâr**, II, 40.

⁹⁹¹ Serahsî, **el-Mebsût**, XII, 127; İbn Kudâme, **el- Muğnî**, VI, 402; Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 164.

⁹⁹² Müslim, **Müsakat**, 128; Buhârî, **Selem**, 1, 2, 7 Ebû Dâvûd, **Büyü**, 55; Tirmizî, **Büyü**, 68.

⁹⁹³ İbn Kudâme, **el- Muğnî**, VI, 404; Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 113; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 314, Özdirek, “*İslam Hukukunda Akit Hürriyetini Sınırlayan Durumlar*”, 221.

⁹⁹⁴ Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, 237; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü**, IV, 599.

⁹⁹⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, XII, 124; Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 111; Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 164.

Buna göre ölçülen (mekîlat) ve tartılan (mevzûnat) şeylerde selem caizdir. Ancak tartılan mallardan maksat, altın ve gümüş dışındaki mallardır. Bunlar değerli olduğu, hayvan, inci, deri, kavun, karpuz gibi şeyler aralarında fazla fark olduğu için kıyemî mallarda selem caiz olmaz.⁹⁹⁶

Seleme ruhsat verilmesinin sebebi, paraya ihtiyacı olan kişilerin daha ürünleri olgunlaşmadan bu ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve tacirlerin de işin başında kâr elde edebilmelerini kolaylaştırmak içindir.⁹⁹⁷ Seleme; *bey'i mefalis* (müflislerin satışı) denilir. Bu onların sermayeye muhtaç olmalarından dolayı meşru kılınmıştır. Çünkü bu akdi yapanların çoğu mülkiyetlerinde mevcut olmayan şeyleri satmaktadır. Şayet kendilerinin malı olsa idi, o malı iki bedelden en fazlası karşılığında satar ve selem akdine ihtiyaç duymazlardı.⁹⁹⁸

3.2.6.2. *İstisnâ (sipariş) akdi*

Arapça, bir kimseden bir şeyi yapmasını istemek demek olan istisnâ⁹⁹⁹ fıkıh terimi olarak bir kişinin sanatkârla belli bir iş yapması konusunda anlaşmasına denir. Sipariş edilen şey elbise, ayakkabı, halı, mobilya, boya, kayık, gemi vb. muayyen şeylerdir. İstisna kıyemi mallarda olur.¹⁰⁰⁰ İstisnâ akdinde kullanılacak ayn ve emek sanatkâr tarafından karşılanır. Şayet malzeme (ayn) işi yaptıran tarafından karşılanırsa o zaman istisnâ olmaz, akit iş sözleşmesi (icare) olur.¹⁰⁰¹

İstisnâ akdinde selemde olduğu gibi mevcut olmayan (madûm) şeyin satışı yapılmakta bu da kıyasa göre caiz değildir. Olmayan şeyin satışı hadisile “ *kendinde olmayan şeyi satma* ”¹⁰⁰² şeklinde yasaklanmıştır. Ancak sipariş sözleşmesi eskiden beri örfen yapılan bir iş olması ve içtihat ehlinin buna karşı çıkmaması sebebiyle

⁹⁹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 131; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 164; Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, IV, 600-6001.

⁹⁹⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 121.

⁹⁹⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 40-41.

⁹⁹⁹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 324.

¹⁰⁰⁰ Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VI, 117; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 165; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 324; Ali Haydar İbni Emin, *Dürer'ül-Hükkâm*, I/2, 416, Md.124.

¹⁰⁰¹ Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, IV, 631; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 324.

¹⁰⁰² Ebû Dâvûd, *Büyü*, 70; Tirmizî, *Büyü*, 19; Nesâî, *Büyü*, 60.

istihsan deliline göre ruhsat verilmiştir. İstisnâ akdi Hz. Peygamber döneminden beri teamül haline gelmiş ve insanların ihtiyacına binaen icma ile caiz kılınmıştır.¹⁰⁰³

İstisnâ mevcut olmayan şeyin satışı ve sanatkârın zimmetine bir borç olması bakımından seleme benzer. Ancak istisnâda satış bedelinin peşin verilmesi ve malın teslim tarihinin belirlenmesi gerekmediği gibi çarşı pazarda benzerinin olması da şart değildir.¹⁰⁰⁴ İstisna (sipariş) akdinde peşin para vermek şart olmayıp paranın tamamı veya bir kısmı teslim anında verilebilir.¹⁰⁰⁵

İstisnâ, teslim tarihi belirlenerek selem mahiyetini almadıkça fakihlerin çoğunluğuna göre akit va'd (söz verme) niteliğinde olup, bağlayıcı olmayıp taraflar bundan vaz geçebilir. Sanatkâr da malı sipariş verene göstermedikçe başkasına satabilir.¹⁰⁰⁶ Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre mal görülünce müşterinin görme muhayyerliği bulunur. Ebu Yusuf'a göre sipariş edilen mal sözleşme şartlarına uygunsu görme muhayyerliği olmayıp müşteri malı almalıdır.¹⁰⁰⁷ Yapımı ve siparişinde halk arasında teamül olmayan mallarda istisna akdi yapmak caiz değildir.¹⁰⁰⁸

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre istisna akdi, selem akti esasına ve insanların örfüne göre geçerli olur. İstisna aktinde de selemde öngörülen şartların bulunması gerekir. Bu şartlardan birisi akit meclisinde semenin tümünün teslim edilmesidir. Şâfiîlere göre istisnâ akdinde üretilen şeyin teslim tarihi belli olsun, olmasın sözleşme geçerlidir.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰³ Serahsî, **el-Mebsût**, XII, 138; Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 118; Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 166; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 325; Serahsî, **Usûl**, II, 203; Zeydan, **el-Vecîz**, 52.

¹⁰⁰⁴ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 118; Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 165; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 324.

¹⁰⁰⁵ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 118.

¹⁰⁰⁶ Bilmen, **Hukuku İslamiye Kamusu**, VI, 118; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 326.

¹⁰⁰⁷ Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, II, 166; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 324-325; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, IV, 633-634.

¹⁰⁰⁸ İbn Abidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, VII, 477.

¹⁰⁰⁹ Suyûtî, **el-Eşbâh**; 90; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, IV, 632; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 325.

3.2.6.3. *İcare (kira) akdi*

İcare, kira akdi demektir. Kira akdi, belli bir menfaati belli bir bedel karşılığında temlik etmeye denir. Kira akdi bir satım akdi olduğundan Mecelle “temlik etmek” yerine “bey’ etmek” lafzını kullanır.¹⁰¹⁰

İcare, menfaatin satışı olan bir akittir. Menfaatin satışı kira akdinin yapılışı esnasında mevcut olmadığından (madûm) kıyasa muhaliftir. Normalde mevcut olmayan şeyin satılması caiz değil, fakat insanların kiraya ihtiyacından dolayı icareye caiz denmiş ve ruhsat verilmiştir.¹⁰¹¹ Bir de konuya satım akdi olarak bakılırsa konu kullandırma akdi olur ve peyderpey ortaya çıkar.

Kira akdi, satım akdine bedel olabilecek şeylerden daha geniş çerçevelidir. Eşya ve hayvan kiralanacağı gibi insan da sanatından ve işinden faydalanılmak üzere kiralanabilir.¹⁰¹² Kira akdinde iki şeyin belirli olması gerekir. Bunlar müddet ve yapılacak iş veya kiralanacak şeyin net olmasıdır.¹⁰¹³

3.2.6.4. *Bey’ bi’l -vefâ (geri almak şartıyla satım) akdi*

Bey’ bi’l vefa, bir malı bedelini iade edince geri almak şartıyla satmaya denir.¹⁰¹⁴ Müşterinin belirlenen sürede bedeli geri alınca “iade etme” sözüne vefalı davranmasına bağlı olduğu için bu satışa “vefa yoluyla satış (bey’ bi’l vefa) ” adı verilmiştir.¹⁰¹⁵ Bey’ bi’l vefa, satın alanın aldığı maldan faydalanması bakımından, *caiz satım* akdi, tarafların akdi feshetme imkânları bakımından *fasid satım* akdi, malı bir başkasına satamama bakımından *rehin* akdi hükmündedir.¹⁰¹⁶

Bey’ bi’l vefa (geri almak şartıyla satım), insanların faizsiz kredi bulma ihtiyacı için geliştirdiği, fukahânın da fikhî alt yapısını oluşturduğu bir akittir. Bu yöntem daha

¹⁰¹⁰ Ali Haydar İbni Emin, *Dürer’ül Hükkâm*, II, 6, Md. 405; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, III, 265.

¹⁰¹¹ Mevsilî, *el- İhtiyâr*, II, 61; Serahsî, *Usûl*, II, 203.

¹⁰¹² Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, III, 266.

¹⁰¹³ İbn Kudâme, *el- Muğnî*, XIII, 11.

¹⁰¹⁴ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 328.

¹⁰¹⁵ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 328.

¹⁰¹⁶ Ali Haydar İbni Emin, *Dürer’ül-Hükkâm*, I/2, 409, Md.118.

çok esnaf ve tüccar tarafından kullanılır.¹⁰¹⁷ Bey' bi'l vefanın akdin sıhhat şartlarını taşımadığı için normalde caiz olmaması gerekir. Ancak Hanefiler altıncı asırda halkın paraya olan ihtiyacından dolayı bu yöntemi bulmuşlardır. Bu usul, hem mal sahibine malı elinden kesin olarak çıkarmadan onu vesile kılarak para teminini sağlamakta hem de şeklen malı alarak parayı ödünç veren kişiyi teminat altına almaktadır. Bu uygulama daha sonra örf halini almıştır.¹⁰¹⁸

Vefa yoluyla satışta taraflar tek yanlı olarak diledikleri zaman akdi feshedebilirler. İpotekli maldan, mal sahibinin izni olmak şartıyla ipotek ettiren faydalanabilir. Böyle bir yerde oturabilir, ticaret yapabilir, isterse kiraya verebilir. Malda meydana gelen zararlardan sorumludur. Ancak böyle bir mal başkasına satılamaz.¹⁰¹⁹

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçular bey' bi'l vefâ'yı menfaat sağlayan bir borç kapsamı içerisinde değerlendirerek caiz görmemişlerdir.¹⁰²⁰

3.2.6.5. *Bey' bi'l-istiğlal (kiralama şartı ile satış) akdi*

Bey' bil istiğlal, bey' bi'l vefa'nın bir çeşididir. Bey' satmak, istiğlal gelirini istemek demektir.¹⁰²¹ Bey' bi'l istiğlal, malını kiralamak şartıyla yapılan satış aktidir.¹⁰²² Paraya ihtiyacı olan birinin sermaye sahibine borcunu iade ettiğinde malını geri almak, borcu ödeyinceye kadar da kiralamak şartıyla satmak demektir.¹⁰²³

Mesela, Ali'nin iki milyon lira paraya ihtiyacı var, bir de –gerçekten satıp elinden çıkarmak istemediği- bir dükkânı var. Veli'ye gidip “şu dükkânımı bedelini ödeyince geri almak ve o zamana kadar da bana kiraya vermek şartıyla iki milyon liraya sattım” dese Veli bunu kabul ederse akit gerçekleşmiş olur. Bu akit sonunda Ali iki

¹⁰¹⁷ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 328; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 328.

¹⁰¹⁸ Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VI, 126; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 328; Zerka, *Şehu Kavâid'il-Fıkhiyye*, 210; Yaran, *İslam Fıkhdında İhtiyaç Kavramı*, 224; Zerka, *el-Medhal*, II, 1005.

¹⁰¹⁹ Bilmen, *Hukuku İslamiye Kamusu*, VI, 128; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 329.

¹⁰²⁰ Bayındır, Abdulaziz, “*Bey' Bi'l Vefâ*”, *DİA*, VI, 21.

¹⁰²¹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 331.

¹⁰²² Ali Haydar İbni Emin, *Dürer'ül-Hükkâm*, I/2, 412, Md.119.

¹⁰²³ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 331; Yaran, *İslam Fıkhdında İhtiyaç Kavramı*, 225. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 331.

milyon liradan, Veli de şartlı olarak satın alıp kiraya verdiği dükkândan yararlanır.¹⁰²⁴

İnsanların borç para bulma ihtiyacını göz önüne alarak bey' bi'l-vefâyı caiz gören fakihler, aynı gerekçe ile bey' bi'l-istiğlâli de geçerli kabul ederler. Yalnız bu tür satışta kira akdinin malın alıcıya tesliminden sonra yapılması lazımdır. Böylece başta kiralama şartıyla satış ihtimali ortadan kalkmış olur. Bu yolla elinde mal bulunduran kişi, alacaklının izni olmadan malı başkasına satamaz.¹⁰²⁵

3.2.7. Yalan Söyleme Ruhsatı

İslam dininde yalan söylemek, yalan yere yemin etmek ve yalancı şahitlikte bulunmak büyük günahlar arasında sayılmıştır. Böyle yapan kişilerin tevbe etmeleri, zarara uğrayanların haklarını ödeyip helallik almaları gerekir. Ayrıca bunların hukukî sonuçları bulunur.¹⁰²⁶ Yüce Allah her zaman dürüst olmayı “ *Emrolunduğun gibi dosdoğru ol* ”¹⁰²⁷ diye emretmiş, iman edip doğru olanların üzerlerine meleklerin ineceğini ve onlara âhiretle müjdeler verileceğini¹⁰²⁸ belirtmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) de “ *Size doğru olmanızı emrederim. Çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür...* ”¹⁰²⁹ buyurmuş, yalanın bütün kötülüklerin anası olduğu belirtilmiştir.

İslam'da doğru konuşmak esas olmakla beraber bazı durumlarda yalan söylemeye ruhsat verilmiştir. Ukbe b. Ebî Muit (r.a.) dan rivayet edildiğine göre “ *Resûlullah (s.a.v.) üç yerde yalana ruhsat verdi; insanlar arasını düzelten adamın yalan söylemesi, kişinin eşine yalan söylemesi ve savaşta yalan söylenmesidir.* ”¹⁰³⁰ hadisi bize insanların böyle durumlarda yalan söyleyebileceğini ifade etmektedir. İmam Serahsî'ye göre bu yalan hakikî anlamdaki yalan değil tarizli (üstü kapalı) olarak konuşmaktır.¹⁰³¹ Bunu Mevsilî, savaşta hile yapmak, iki kişiyi barıştırmak ve erkeğin karısını razı etmek

¹⁰²⁴ Karaman, **Anahatlarıyla İslam Hukuku**, II, 331; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 331.

¹⁰²⁵ Bayındır, Abdulaziz, “ *Bey' Bi'l Vefâ* ”, **DİA**, VI, 21; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, 332.

¹⁰²⁶ Müslim, *İmân*, 143, 144; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 202; Serahsî, **el-Mebsût**, IIX, 128,129; Algül v.d., **İlmihal II İslam ve Toplum**, II, 27, 186, 358, 408.

¹⁰²⁷ Hud, 11/112.

¹⁰²⁸ Fussilet, 41/30.

¹⁰²⁹ Buhârî, “Edeb”, 69; Müslim, “Birr”, 102-105.

¹⁰³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 403; Müslim, “Birr ve's-sıla”, 101.

¹⁰³¹ Serahsî, **el-Mebsût**, XXX, 211.

şeklinde ifade eder.¹⁰³² İslam’da bu örneklerde olduğu gibi zarûret hallerinde yalan söylemek hatta yalan yere yemin etmek caizdir.¹⁰³³ Bunun yanında öldürülmekten, organlarının kesilmesinden veya malının alınmasından korkan kişinin de zalim yöneticiler yanında yalan söylemesi caizdir.¹⁰³⁴ Yine zâlim bir insan tarafından takip edilen, yakalanınca canına veya azalarına zarar geleceği için saklanan birinin yerini bilen kişinin, bilmediğini söylemesi, bir kadını zinadan kurtarmak, başkasının mülkü olan bir malı gasptan kurtarmak, kendine emanet edilen bir malı alınmaktan kurtarmak için yalan söylemek, yalan yere yemin etmek caizdir. Böyle durumlarda yalan söylemek doğru söylememekten daha iyidir. Çünkü zarûretler haramları mübah kılar. Yalanın günahı, öldürmek, zina ve mal gasbı günahından daha hafiftir.¹⁰³⁵ İbn Abdisselam bu hususta şöyle der. “ *Bu gibi yerlerde kişi doğru söylerse mezkûr kötülüklerin meydana gelmesine sebep olma günahını da yüklenmiş olur.*”¹⁰³⁶ Konu Hanefîlere göre *terfih ruhsatı*, Mâlikî ve Şâfiîlere göre *mübah ruhsat* içine girmektedir.

Netice itibariyle dinimiz, şiddetle karşı çıktığı yalan söylenmesine ancak -yukarıdaki gibi- zarûret ve ihtiyaç durumlarında caiz görerek ruhsat vermektedir.¹⁰³⁷

¹⁰³² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 228.

¹⁰³³ Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, I, 257.

¹⁰³⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 206.

¹⁰³⁵ Yaran, *İslam Fıkhdında İhtiyaç Kavramı*, 204.

¹⁰³⁶ İbn Abdisselam, *Kavâidü'l-Ahkâm*, I, 104.

¹⁰³⁷ Çağırıcı, Mustafa, “Yalan”, *DİA*, XXXXIII, 299.

4. SONUÇ

1. İslam hukukunda kullara yönelik hükümler genel olarak ikiye ayrılır: Bunlardan biri, Yüce Allah'ın tüm mükellefler ve bütün durumlar için bağlayıcı olarak emrettiği bir kanun olmak üzere ilkten koyduğu genel hükümlerdir. İkincisi, gerekli şartların bulunmasına bağlı olarak (zarûret, meşakkat vb.) bir kolaylık olmak üzere ikinci derece meşru kılınan özel hükümlerdir. Bunların ilkinde azîmet, ikincisine de ruhsat adı verilir.

2. Hükümler, teklîfi hükümler ve vaz'î hükümler olmak üzere ikiye ayrılır. Hanefîler ve Şâfiîler teklîfi ve vaz'î hükümleri farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Hanefîler, hükmü Şâri'nin hitabının eseri, neticesi olarak tanımlarken Şâfiîler, hitabın kendisi olarak anlarlar. Hanefîler azîmet ve ruhsatı tekîfi hükümler içinde ele alırken Şâfiîlerin vaz'î hükümler içinde değerlendirmiş olduklarını tespit ettik.

3. Hanefîler ruhsatı kısımlara ayırırken kulların mazeret durumlarını göz önüne alarak sebep-sonuç ilişkisi, mahiyetine göre isimlendirirken diğer mezhepler ruhsatı hükümlerine göre tasnife tâbi tutmuşlardır.

4. Azîmet ve ruhsatın hangisiyle amel edileceği ve hangisinin daha faziletli olduğu hususu mükellefin şartlarına, özür durumuna ve temel değerlerin öncelik sırasına göre farklılık arz eder. İkrâh halinde kelime-i küfür söylemek yerine direnıp azîmetle amel etmek daha uygunken zarûret durumunda açlık ve susuzluğu gidermek için haram olan şeylerden yemek ve içmek yani ruhsatla amel etmek daha faziletlidir. Canın korunması gibi öncelikli temel değerlerin tehlikeye atılması pahasına azîmette sebat etmek, dinin istediği bir davranış değildir. Şartları mevcut olduğu halde ruhsatla amelin tercih edilmesi kınanma sebebi değildir.

5. Ruhsatlara temel oluşturan hukukî prensiplerden biri zarûrettir. Zarûret ilkesi ve sebebi zorunluluk halinde kullara bazı haramları işleme ruhsatı vermiş, bu vesile ile zarûriyyat-ı hamse denilen can, din, nesil, akıl ve mal değerlerinden birinin tamamen ortadan kalkması veya telafisi mümkün olmayacak şekilde zarar görmesi durumu ortadan kaldırmıştır.

6. İslam dini, meşakkatli bir hayat tarzını istemez. Ancak hayatın her aşamasında yeme, içme, giyinmede bile zorluk bulunduğu gibi dinî emirlerde de belli bir meşakkat bulunmaktadır. Meşakkat teklîfe engel değildir. Çünkü hayatta meşakkatsiz hiçbir iş yoktur. Ağır ve ağıra yakın orta seviyedeki meşakkatler ruhsat sebebidir. Ancak orta seviyedeki meşakkatlerde genel ve değişmez herkesi bağlayan temel bir ölçü konulamaz. Dolayısıyla şartlar ve durumlara göre herkes kendi halini göz önünde bulundurarak ona göre azîmet veya ruhsatla amel etme kararını vermelidir.

7. İslam dini insanın yaratılışına uygun ve yaşanabilir bir dindir. Cenâb-ı Allah İslam'ı kolay kılmış ve insanlara altından kalkamayacağı hiçbir vazifeyi yüklememiştir. İslam hukukunda *kolaylık prensibinin* var olması İslam'ın vazgeçilmez prensiplerinden taviz vermek anlamında değildir. Bu prensip bir amelin edasında meşakkat olunca o ibadeti kaldırma şeklinde bir kolaycılık değil, iki emirden daha kolay olanını tercih etmek şeklindedir.

8. Ruhsat sebepleri fıkıh kitaplarında genellikle “*esbâbü't tahfif*” başlığı altında ele alınmıştır. Bunların sayıları hakkında farklı görüşler olsa da biz altı sebep olarak kabul ettik. Bunları zarûret, meşakkat, ihtiyaç, ikrah, yolculuk ve hastalık olarak tesbit ettik. Ruhsat sebeplerini örnekler üzerinde de aynen gördük.

9. Hâciyât, zarûret derecesinde olmayıp onun altında meşru kılınan maslahatlardır. İnsanlar, birtakım ihtiyaçları olmasa da yaşayabilir. Ancak bunların yokluğundan dolayı dünyevî işlerde darlık ve sıkıntılar çekerler. Hâciyât, insanların sıkıntı ve darlıklarını gidermeyi amaçlar. Bu sebeple ibadetlerdeki birçok ruhsatın yanında, muamelatta avlanmak, haram olmamak şartıyla eşyaların kalitelisini kullanmak, selem, istisna', bey' bi'l-vefâ vb. şeyler insanların sıkıntılarını gidermek için mübah kılınmıştır.

10. İkrah, hür irade ve rızayı ortadan kaldıran önemli ruhsat sebeplerinden biridir. Hanefîlere göre *feshi kabil olmayan* nikâh, talak, ıtak, yemin, nezir, kısastan vazgeçme gibi kavî tasarruflar mülcî ikrah altında söylene bile hüküm ifade ederler.

Diğer mezheplerde ikrah altında söylenen sözlerin herhangi bir geçerliliği yoktur. Fiili tasarruflar konusunda mezhepler, zarûret durumunda açlıktan ölmek için murdar et yemeye, başkasının malından almaya ruhsat verirlerken bir cana kıyma, bir organı kesme, zina ve can kaybına sebep olacak şekilde birini dövmeye ruhsat vermemişlerdir.

11. Sefer, bütün mezhepler tarafından ruhsat sebebi olarak kabul edilir. Ancak misafirin kalacağı süre ve gideceği mesafe konusunda Hanefîler ile diğer mezhepler arasında bazı farklılıklar bulunur. Neticede 90 km uzaklığa giden, Hanefîler göre gittiği yerde on beş günden az kalan, diğer mezheplere göre dört günden az kalan kişiler yolcudur ve seferîlik ruhsatlarından faydalanırlar. Mezhepler arasında ihtilaflı bir mevzu olan masiyet seferindeki kişilerin de Hanefîlerin dediği ruhsat hükümlerinden faydalanması gerektiği görüşü tercihe şayandır.

12. Ruhsat sebeplerinden biri de hastalık olup bu konuda mezhepler arasında ittifak vardır. Ayrıntılarda bazı farklar olmakla beraber hastalık durumunda Ramazan orucunu erteleme veya tutmama, teyemmüm yapma, namazda ayakta duramayanın oturarak namaz kılma, cemaatle namaza gitmeme, cuma namazına gitmeme, yaşlıların sağlığına kavuşamaması halinde tutamadığı Ramazan orucu için fidye verme, normalde haram olması sebebiyle karşı cinse gösterilmesi caiz olmayan yerlerin tedavi için doktora gösterilmesi gibi birçok ruhsat verilmiştir.

13. Hanefîler, yolculukta öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzlarının kısaltılarak iki rekât kılınmasının zorunlu ıskat ruhsatı veya azîmet olduğunu belirtirler. Bu farzların dört rekât kılınması mekruhtur. Diğer mezheplere göre seferde namazı kısaltmak daha faziletli kabul edilmekle beraber, mendup ruhsat olarak kabul edilir. Yani kişi bu namazları iki veya dört rekât olarak kılabilir. İbadetlere fazla sevap verilmesi, rekâtların fazlalığı ile ilgili olmayıp kulun ibadetlerini emredildiği şekilde yapmasıyla alakalıdır. Dolayısıyla namazları kısaltarak kılmanın daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

14. Hanefîler, Hac'da Arafat ve Müzdelife'de yapılan namazların cem'i haricindeki cem'i kabul etmezken cumhur ulemâ uzun seferde cem'i caiz görmektedir. Kanaatimize göre namazların cem'inde Hanefîlerin görüşleri ihtiyat açısından daha

uygun olmakla beraber, diğer üç mezhebin görüşleri kolaylık açısından İslam'ın prensiplerine daha uygun görünmektedir. Namazların cem'ine yolcunun işinin acele olması veya günümüz şartlarında otobüslerin bir vakitte mola verdiğinde diğer namaz vaktinde durmayacağının kesin olarak bilinmesi gibi durumlarda, vakit namazını kaçırmamak için bu ruhsata başvurulabilir.

15. Fıkhi mezheplerin tamamı, ayakta namaz kılmaya güç yetiremeyen oturarak, bu mümkün değilse, yatarak ima ile namaz kılmalarını ve kişinin aklı başında olduğu müddetçe namazın kendisinden düşmeyeceği hususunda ittifak halindedirler. Hanefilere göre mükellef, başı ile ima yaparak namaz kılma imkânına sahip değilse, sonradan bu namazları kaza eder. Şâfiî ve Hanbeliler hasta için kalp ve gözle ima ederek namaz kılmaya da ruhsat vermişlerdir.

16. Hanefilere göre yolcunun zarûret halinde farz ve vacipleri, zarûret olmasa da nafileleri binek üzerinde kılma ruhsatı vardır. Yolcu, nafile namazları bineğinin üstünde, hayvan nereye dönerse o tarafa dönmek suretiyle ima ile kılar. Şafîler'de ise hareket halindeki araçta farz kılınamayacağı ancak sünnet namazları kılabilceğini tespit ettik.

17. Başkasının yerine haccetme veya vekâleten cemreleri atma amellerinin ruhsatı hastalıktır. Hanefî mezhebine göre, hac gibi hem bedenî hem de malî ibadetlerde mükellefin bizzat yapmaktan aciz olduğu durumlarda vekâlet câizdir. Bir kişinin kendisine vekil olarak bir şahsı gönderebilmesi için kendisinin, gidip gelmesine engel olacak derecede hasta olması ve bu hastalıktan iyileşme ihtimalinin bulunmaması gerekir. Hanefîlerde vekil olarak hacca gönderilecek kişinin daha önce haccetmiş olma şartı aranmaz. Şâfiîlere göre böyle bir şart gerekir.

18. Dinimizde kişinin namahrem olana bakması veya dokunması haramdır. Ancak muayene ve tedavi maksadıyla zorunluluk durumunda erkek doktorun kadına, kadın hekimin de erkeğe bakması ve dokunmasına ihtiyaç miktarı kadar ruhsat verilmiştir.

19. Mezhepler arasındaki tartışmalı konulardan biri de zarûret halinde haram maddelerden üretilen ilaçlar konusudur. Netice itibariyle inançlı, mütehassıs bir

doktorun tavsiyesi ile o hastalık için başka kullanacak ilaç bulunmaması durumunda, haram maddelerden yapılan ilaçların az bir miktarı temiz maddelerle karıştırılarak yoğrulma, yanma, erime vs. gibi işlemlerden geçirildiğinde asıl vasfını kaybedeceği için tedavide bunların kullanılmasına ruhsat verilmiştir.

20. İslam’da doğru konuşmak esas olmakla beraber dargınlar arasını düzeltmek, eşler arasını düzene koymak ve savaşta düşmanı aldatmak amacıyla yalan söylemek mübahtır. Bunun yanında öldürülmek ve yaralanmaktan yahut malının gasp edilmesinden korkan kişinin de zalim kişilere karşı yalan söyleme ruhsatı bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, (1998) . *Müsned*. Beyrut: Alet'ül-Kütüp. I-VIII.
- Âmidî, Ali b. Muhammed, *el- İhkâm fî usûli 'l- ahkâm*. İslâmî Kitabevi. t.y.
- Akgündüz, S. N. (2017) . İbn Kudâme penceresinden fıkıh usûlü. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5)
- Algül, H., Apaydın, Y. & Bardakoğlu. A. (2006) . *İlmihal I İman ve ibadetler*. Ankara: DİB. I.
- Algül, H., Apaydın, Y. & Bardakoğlu. A. (2006) . *İlmihal II İslam ve toplum*. Ankara: DİB. II.
- Ali Haydar İbni Emin, (1899) . *Dürrer'ül-hükkâm şerhü Mecellet'ül-ahkâm*. İstanbul: Şirketi Mertebe Matbaası.
- Atar, F. (1988) . *Fıkıh usûlü*. İstanbul: İfav Yayınları.
- Atik, S. (2003) . *Kulluktaki denge unsuru olarak azîmet ve ruhsat*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Elazığ.
- Bardakoğlu, A. (2000) *İkrah*. İstanbul: DİA. XXII. 30-37.
- Baktır, M. *İslam hukukunda zaruret hali*. Ankara: Akçağ Yayını.
- Baktır, M. (1991) . *Azîmet*. İstanbul: DİA. IV. 330.
- Bayındır, A. (1992) . *Bey' bi'l- vefâ*. İstanbul: DİA. VI. 20-22.
- Berki, A.H. (1985) . *Açıklamalı Mecelle-i ahkâm-ı adliye*. İstanbul: Hikmet Yayınevi.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin (2003) . *Sünen'ül-kübra*. Tahkik: Muhammed b. Abdulkadir Ata. Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiye. I-XI.
- Bilmen, Ö. N. (2016) . *İslam hukuku terimler sözlüğü*. Haz: Abdullah Kahraman İstanbul Nizamiye Akademi.
- Bilmen, Ö. N. (1985) . *Hukuku islamiye ve ıstılahatı fıkhiye kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınları.
- Bilmen, Ö. N. *Büyük islam ilmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Boynukalın, E. (2003) . *Makasidü 'ş-şerîa*. Ankara: DİA. XXVII. 423-427.

- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (h.1311) . *Câmi'us-sahîh*. Darü'l-Tûku'l Necat. y.y.
- Buhârî, Alaaddin Abdulaziz bin Ahmed (1994) . *Keşf'ül-esrar an usûli fahri'l- islam* Pezdevi. Beyrut.
- Büyük Haydar Efendi. (1996) . *Usûl-ü fıkıh dersleri*. Neşreden: M. Çevik-K Meral. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Cebburî, H. H. (1988) . *Ahkâmu'r- ruhası fi 'ş- şeriatı'l-islamiyye*. Mekke: Mektebeti Menar.
- Cessas, Ebu Bekir Ali (1992) . *Ahkam'ül-Kur'an*, Tahkik, Muhammed Sadık Kamhavî. Beyrut: Darü'l-İhyai Matbaası. I-V.
- Cici, R. (2005) . Kolaylık prensibinin hukukî hayata yansıma biçimleri: Hanefî mezhebi örneği. *U.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1 (14) , 63-64.
- Çağırıcı, M. (1995) . *Emir Bi'l-Mar'ûf Nehiy Ani'l-Münker: TDV İslâm Ansiklopedisi*. 07.04.2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-bil-maruf-nehiy-anil-munker> adresinden erişilmiştir.
- Çağırıcı, M. (2013) . *Yalan*. İstanbul: DİA. XXXXIII. 297-300.
- Çalış, H. (2013) . *İslam'da kolaylaştırma ilkesi azîmet ve ruhsat ilişkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Dalgın, N. (2015) . *Gündemdeki tartışmalı dini konular*. (9. Basım) . İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Darakutnî, Ali b. Ömer (2004) . *Sünen-i darakutnî*. Lübnan: Müessesesi Risale. I-VI.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman. *Sünen-i Dârimî*. Tashih: Mirac Muhammed, Kadimî Kütüphane, y.y., t.y. I-II.
- Debûsi, (2001) . *Takvîmü'l-Edille*. Tahkik: Şeyh Halil Muhyiddin Melis, Beyrut: Daru'l Kutubü'l İlmiyye.
- Dönmez, İ.K. (2008) . *Ruhsat*, DİA. İstanbul, (XXXV) , 207-210.
- Dönmez, İ. K. (2007) . *Oruç: TDV İslâm Ansiklopedisi* 201.01.2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/oruc#2-islamda-oruc> adresinden erişilmiştir.
- Döndüren, H. (2016). *Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Duman, A. (2010) . *İslam hukuk usûlü*, İnönü Ünü. İnuzem. Malatya.

- Düsükî, Muhammed Arefe, *Haşiyetü'l-dusukî alâ's-şerhi'l-kebîr*. İhyâi Kütübü'l Arabiye, t.y., I-IV.
- Düsûrî, Müslim bin Muhammed bin Mâcid (2000) . *Umûm'ul- belvâ*. (1. Basım) . Riyad: Mektebe'tü-r Rüşd.
- Erdoğan, M. (1990) . *İslam hukukunda ahkâmın değişmesi*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as (1998) . *Kitabü's-sünen*. Tahkik: Mumammed Avvame, Beyrut: Müessesesi Dünyan. I-V.
- Ebû Abbas Ahmed b. Abdurrahman, (2004) . *et-Tevdîh fî şerhi't-tenkîh şerhü li kitâb tenkîh'ül-füsûl fî ilmü'l-usûl li şihabüddîn Karafî*, Hazırlayan: Kasım b. Zakir Muhammed'z Zebîdî. Suudi Arabistan Ümmül Kura Üni. İslamî İlimler Fak. Yüksek lisans tezi.
- Gazâlî, (1413) . Ebu Hamid Muhammed b Muhammed. *el-Mustasfa min ılmî'l- usûl*. Tahkik: Hamza b. Zuheyr Hafız. Medine.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (1997) . *el-Vecîz fî fikhü'l- islâmî*. (1. Basım) . Beyrut: Darü'l Erkam.
- Görgülü, Ü. (2008) . İslam hukukunda kolaylık prensibinin yeri. *Diyanet İlmi Dergi*, DİB. (XXXXIV) , 1, 82.
- Gözübenli, B. *Fıkıh usûlü*. Erzurum İlitam.
- Hallaf, Abdulvehhab (2002) . *İlm-ü usûlü'l-fıkıh*. İskenderiye: Mektebet'id Davet'il-İslamiyye.
- Hîn, M., Bugâ, M. & Şerbecî, A. (1992). *el- Fıkhu'l-menhecî*, Dimeşk: Dârü'l-Kalem. I-VIII.
- İbn Abdisselam, İzzeddin Abdülaziz (1991) . *Kavâidü'l ahkâm fî mesâlih'il-enâm*. Tahkik: Abdurrauf Sad, Kahire: Mektebet'ül Külliyyât'il Ezheriyye.
- İbn Abidîn (1994) . *Reddû'l muhtâr alâ'dürril muhtâri şerhu tenvîr'il-epsâr*, Tahkîk: Adil Ahmed Abdil Mevcûd-Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l İlmiye. I-XIV.
- İbn Arabî, Ebî Bekir Muhammed b. Abdullah Marûf. t.y. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l- Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. İbrahim (2004) . *Musannef*. Tahkik: Muhammed b. Abdullah Cem'a. Riyad: Mektebet'ür Rüşd. I- XVI.
- İbn Hazm, *Mu'cemü fikh-ı ibn Hazm*. Darü'l-Fikir. y.y.,t.y. I, 345.

- İbn Mâce, *Sünen*. Tahkik: Şuayb Ernût, Müessesesi Risale. y.y., t.y. I-V.
- İbn Kudâme, Muvaffukuddîn (1998) . *Ravdatu'n- nazir ve cennet'ül menâzir fî usûli'l fikh alâ mezhebî imam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut.
- İbn Kudâme, Muvaffukiddîn (1997) . *el- Muğnî*. (3. Basım) . Riyad: Dârü'l Alem'il Kütüp. I-XV.
- İbn Nüceym, (1983) . Zeynüddin b. İbrahim el- Maruf (ö.970/1563) , *el- Eşbâh ve'n- nezâir*, Tahkik: Muhammed Mutî el- Hafız. Dımeşk: Darü'l Fikir.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (1982). *Bidâyetü'l- müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. (6. Basım) . Darü'l Marife. I-II.
- İsnevî, Cemaleddin. (1980) *et- Temhîd fî tahrîc'il- furûi ale'l-usûl*. Beyrut.
- Kacır, T. (2016) . Bir kaidenin serencamı: hâcet umumi olsun hususi olsun zarûret menzilesine tenzil olunur. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*.144.
- Karaman, H. (1984) . *İslam'ın ışığında günün meseleleri*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Karaman, H. (1985) . *Mukayeseli islam hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karaman, H. (1986) . *Anahatlarıyla islam hukuku*, İstanbul: Ensar Yayınları. I- III.
- Karaman, H. (1987) . *Günlük hayatımızda helâller ve haramlar*. (4. Basım) . İstanbul.
- Kahraman, A. (2014) . *Fıkıh usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kâsânî, Alauddîn Ebi Bekir b. Mesud (1974) . *Bedâi'u's-sanâi fî tertîb's-şerâi*. Beyrut: Dârü'l-Küttâbü'l-Arabî. I-VII.
- Kiyâ el-Herâsî, İmâmuddîn b. Muhammed (1983) . *Ahkâmü'l-Kur'an*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Kisbet, M.(2018). Beş vakit namazın cemaatle edasına dair fıkhi görüşler ve değerlendirilmesi. *İslâmi İlimler Dergisi*, 2 (13), 289.
- Kütükoğlu, M (2006) . *Osmanlılarda narh*. İstanbul: DİA. II. 390-391.
- Mâlik b. Enes, (2004) . *el- Muvatta*. Tahkîk, Muhammed Mustafa el- Azamî. Zayid b. Abudabî: Sultan Müessesesi.
- Mâverdî, Ebî Hasen b. Ali b. Muhammed b. Habîb (1994) . *el- Hâvi'l-kebîr fî fikhı mezhebi'l- İmâmî Şâfiî şerhu muhtasarı'l-müzanâ*. Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye. I-XVIII.

- Merginânî, Burhaneddin Ebî Hasan Ali b. Ebû Bekir. (2008) . *el- Hidâye şerhü Bidâyetü'l-mübtedî*. Karaçi: Mektebetü'l Büşra. I-VIII.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmut b. Mevdûd (2015) . *Kitâb'ül ihtiyâr li-talîl'il muhtâr*. Beyrut: Dârü'l Marife. I-V.
- Muhammed Neîm, (2014) . İslam şerâatinde ruhsat. *İkta İslamika*. (2) , 2.
- Makdisî, Şerefüddîn el Haccavî. t.y. *el- İknâ fi fikh'ıl Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Dârü'l Marife,
- Müslim, Ebu'l Hasen Müslim b. el- Haccac el- Neysaburî (h.1426) . *Sahih-i Müslim*, Tahkik: Ebu Kuteybe. Riyad: Darü't Tîbe.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb.(1998). *Sahîh sünen-i nesâî*. Telif: Muhammed Nasuriddin Elbanî. Riyad. I-III,
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekeriya Yahya b. Şeref (2005) . *Minhâcu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. (1. Basım) . Beyrut: Darü'l Minhâc.
- Nevevî, Ebî Zekeriya Yahya b. Şeref (2003) . *Ravdatü't-tâlibîn*. Tahkik: Adil Ahmed Abdül Mevcud. Beyrut: Darü Alemlî'l Kütüp. I-II.
- Özdemir, A. (2015) . *Hiz. Peygamber'in fikhî hükümlerindeki usûl ve ilkeler*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Özdirek, R. (2009) . *İslam hukukunda akit hürriyetini sınırlayan durumlar*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özen, Ş. (2004) . *Meşakkat*. İstanbul: DİA. XXIX. 357-360.
- Pezdevî, Fahirü'l-İslam Ali bin Muhammed. *Usûl-ü Pezdevî*. y.y, t.y.
- Revz Reşad Es'ad Ebu Abîd (2008) . *er- Ruhasu's şer'iyeti li'l-merîdi fi't-tahâratı ve's salât*. Necah Ulusal Üniversitesi Yüksek Öğrenim Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Nablus. 30.
- Serahsî, Şemsüddin (1993) .*Usûl*. Beyrut: Darü'l Kütübü'l-İlmiyye.
- Serahsî, Şemsüddin. *Kitâb'ül-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l Marife. t.y., y.y. I- XXXI.
- Suyûtî, Celaledin Abdurrahman (1983) . *el- Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve fîrûü fikhü's-Şâfiyye*. Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiyye.
- Şaban, Z. (1971) . *Usûl-ü fikh'ıl-islâmî*. Beyrut: Darü'l-Kitap Yayını.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris (1961) . *el-Ümm*. Tashih: Muhammed Zührî en-Neccâr. (1. Basım) . y.y. I-VIII.

- Şâtıbî, Ebî İshak, *el-Muvafakat fî usûlü's-şerîa*. nşr., Abdullah Dıraz. Mektebet't ticâriyyeh, t.y.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (1996) . *el- Câmiu'l-kebîr*. Tahkik: Beşar Avvâl Maruf. Beyrut: Darü'l Garbi'l-İslami.
- Uslu, R. (2015) . *İslam hukukunda kolaylık prensibi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 36 (8) , 485.
- Ünal, H. (1993) . *Cem: TDV İslam Ansiklopedisi* 20.01.2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--namaz> adresinden erişilmiştir.
- Vehbe Zuhaylî (1985). *Nazariyyetü 'z-zarûreti 'ş-şer'iyye*. Beyrut: Müessesetü'l- Risale.
- Vehbe Zuhaylî (1985). *el- Fıkhu'l islamî ve edilletühü*. Dımeşk: Darü'l-Fikir. I-VIII.
- Vehbe Zuhaylî, (1986). *Usulü fikh'il- islamî*. Dımeşk: Darü'l-Fikir Matbaası. I-II.
- Vehbe Zuhaylî, (1999). *el- Vecîz fî usûlü fikh*. Dımeşk: Darü'l-Fikir Matbaası.
- Vural, M. (1997). *İslam hukukunda azîmet ve ruhsat*. Yayınlanmamış yüksek lisans tez. Atatürk Ü. SBE Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Erzurum.
- Yaran, R. (2007). *İslam fikhında ihtiyaç kavramı ve kurumsallaşması*. İstanbul: İFAV.
- Yaran, R. (2000) . *İhtiyaç*. İstanbul: DİA. XXI. 573-574.
- Yazır, M. H. (1971) . *Hak dini Kur'an dili*. Eser Neşriyat.
- Zerka, Mustafa Ahmed (2004) . *el- Medhal fıkhu'l- amm*. Dımeşk: Darul Kalem. Matbası.
- Zerka, Ahmed b. Muhammed (1989) . *Şehu kavâid'il-fikhıyye*. Dımeşk: Daru'l Kalem Matbası.
- Zeydan, A. (1987) . *el-Vecîz fî usûlü fikh*. Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mehmet Ali VAR
Doğum Yeri ve Yılı: Vezirköprü - 01.01.1966
Medeni Hali : Evli
Yabancı Dili : Arapça
E-posta : varoglu5@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Sakarya Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mesleki Deneyim

İş Yeri : Eskişehir Mahmudiye Anadolu İmam Lisesi,İ.H.L. Mes.Ders.Öğr.
İş Yeri : Siirt Anadolu İmam Hatip Lisesi, Mes. Ders. Öğr. ve Md. Yrd.lığı
İş Yeri : Vezirköprü Mesleki Tek. Ana. Lisesi, Din Kül. ve Ah. Bil. Öğr.
İş Yeri : Vezirköprü Cumhuriyet ve Adatepe Ortaokulu ile Köprülüler
Anadolu Lisesi Okul Müdürlüğü
İş Yeri : Vezirköprü Anadolu İmam Hatip Lisesi Okul Müdürlüğü (Halen)

Yayınları:

1. Var, M. A. (2016). *Sana geldim*. Yüzakı Yayınları. İstanbul.
2. Var, M. A. Aday öğretmen arkadaşım. 22.05.2019 tarihinde <http://ogretmenlerodasi.org.tr/sayfa.php?id=180> adresinden erişilmiştir.
3. Var, M. A. (2013). Ayrılık ah ayrılık. *Yüzakı Dergisi*, Sy:103, İstanbul.
4. Var, M. A. (2012). Bilimler tarihi hocalar hocası Fuat Sezgin. *Yüzakı Dergisi*, Sy: 88, s.74.
5. Var, M. A. (2012). Bugün niçin yetişmiyor, *Yüzakı Dergisi*, İstanbul.
6. Var, M. A. (2012). Eğitim ve öğretmen. *Yüzakı Dergisi*, Sy: 91, İstanbul.
7. Var, M. A. (2013). İrade eğitimi. *Yüzakı Dergisi*, Sy:101, İstanbul.
8. Var, M. A. (2011). Okumanın hakikati: Hakk'ı bilmek. *Yüzakı Dergisi*, İstanbul.
9. Var, M. A. *Övmeden takdir etmek*. 22.05.2019 tarihinde <https://www.yuzaki.com/2011/04/ovmeden-takdir-etmek>. adresinden erişilmiştir.
10. Var, M. A. (2018). Fıtratın korunması. *Yüzakı Dergisi*, Sy:161, s. 66-67. İstanbul.